

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Ústav bohemistiky

Jazyková a stylistická analýza barokního kázání o svaté Ludmile
diplomová práce

vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

autorka diplomové práce: Michaela Frantálová

České Budějovice

2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: *Jazyková a stylistická analýza kázání o svaté Ludmile* vypracovala samostatně pod vedením doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc., pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 17. 4. 2009

.....

Michaela Frantálová

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné připomínky, trpělivost, vřelý přístup a pomoc při práci. Dále bych chtěla poděkovat všem svým blízkým, kteří mi byli po celou dobu oporou.

ANOTACE

Jazyková a stylistická analýza barokního kázání o svaté Ludmile

Tématem diplomové práce je jazyk a kompoziční zpracování čtyř textů o svaté Ludmile. Předmětem analýzy jsou tři kázání a jedna legenda čtyř barokních autorů. V jazyce si všímáme příznakových jevů plánu hláskoslovného. Morfologické, lexikální a syntaktické jevy nejsou zkoumány. Dále porovnáváme kompoziční postupy, stylistické prostředky a užití motivů tvořících osnovu vyprávění u jednotlivých autorů.

Cílem práce je přispět k poznání úrovně češtiny v době barokní a posoudit autorský podíl na umělecké hodnotě kázání.

ANNOTATION

A linguistic and stylistic analysis of a Baroque homily about Saint Ludmila

The main topic of this work is the language and elaborating of composition used in four texts about Saint Ludmila. The complete interpretation refers to three homilies and one legend of four baroque period authors. We notice characteristic features of phonetics in language. No research in the field of morphology, syntax and lexicology was made at this point. Further we compare the processes of composition, stylistic elements and using the motifs which create the arrangement of story at individual authors.

Principal aim of our work is to contribute to deeper understanding of Czech language in the baroque period and to consider the influence of the author on the artistic value of the sermon.

OBSAH

ÚVOD	6
I. BAROKO	
1. 1. České baroko	8
1. 2. Barokní kazatelství	12
1. 3. Barokní řeč a jazyk	20
1. 4. Gramatiky češtiny, zvláště barokní	22
II. KULT SVATÉ LUDMILY	
2. 1. Svatá Ludmila	32
2. 2. Svatá Ludmila v literatuře	36
III. HLÁSKOSLOVÍ	
3. 1. Protetické -v	40
3. 2. Diftongizace ú > ou	52
3. 3. Diftongizace ý/í > ej	60
3. 4. Úženi é > í	79
IV. KOMPOZICE	
4. 1. Text Karla Račína	106
4. 2. Text Pavla Josefa Axlara	113
4. 3. Text Jeronýma Zikmunda Fialy	121
4. 4. Text Jana Hynka Libertina	124
ZÁVĚR	132
LITERATURA	138
PŘÍLOHY	142

ÚVOD

Tématem diplomové práce je konfrontace jazykových a stylistických prostředků i kompozičních postupů užitých ve čtyřech textech pojednávajících o sv. Ludmile a pocházejících z doby barokní. Jde o komplexní pohled na obsahové pojetí a příznakové rysy plánu hláskoslovného a kompozičního. Plán tvaroslovný, syntaktický a lexikální z důvodu značné rozsáhlosti práce zkoumán není. Budeme si také v širších souvislostech všimnout zpracování této legendy v české literatuře a porovnáme motivy tvořící osnovu různých typů barokního zpracování. Předmětem analýzy jsou díla Karla Račina (1712), Josefa Pavla Axlara (1720), Jiřího Hynka Libertina (1718) a pro konfrontaci i dílo Zikmunda Jeronyma Fialy (1630). Naší prací bychom chtěli přispět k poznání úrovně češtiny především na počátku 18. století, tedy pozdního baroka, které je dokonce ve starší literatuře často považováno za období úpadkové.

Nejprve podáváme obecné informace o baroku. Ve stručnosti zmiňujeme historické souvislosti, mentalitu doby, také se pokoušíme o srovnání s barokem světovým a o zařazení autorů námi rozebíraných textů do časových souvislostí. Opíráme se zde především o práce Václava Černého a Zdeňka Kalisty. Dále věnujeme pozornost baroknímu kazatelství a v jeho rámci rozvádíme, zejména na základě prací Jiřího Krause a opět Zdeňka Kalisty, pojednání o homiletice obecně, její rozlišení na jednotlivé žánry, její stručný vývoj v tomto období a také jazykovou a kompoziční stránku. Podrobně se věnujeme gramatikám, jež vycházely mezi lety 1533-1672, tedy v době mezi prvním vydáním tzv. *mluvnice náměšťské* a rokem, kdy vyšla *Čechořečnost* Václava Jana Rosy.

O autorech námi analyzovaných textů se postupně zmiňujeme jak v kapitolách věnovaných baroku obecně, tak posléze i v kapitolách o kompozici. Zabýváme se jimi poměrně stručně, neboť v minulosti jim již většinou byly věnovány rozličné studie. Další dvě kapitoly informují o svaté Ludmile, jejím pojetí v širších historických souvislostech, v rámci archetypů a také v literatuře.

Poté se seznámíme s jednotlivými příznakovými hláskoslovnými jevy, tedy protetickým *v-*, diftongizací *ú > ou*, diftongizací *ý/í > ej* a úžením *é > í*. Jak jsme uvedli již výše, bohužel se nám nepodařilo z důvodu značné rozsáhlosti našeho textu, prozkoumat i ostatní jazykové roviny: morfologickou, syntaktickou a lexikální. Při práci vycházíme z excerpce vymezených fonologických jevů, užíváme metodu konfrontační, analytickou a syntetickou. V rovině hláskoslovné jsme se z důvodu větší názornosti a

statistické přesnosti snažili číselně zaznamenat rozdíl v počtu příznakových a nepříznakových jevů. K lepší orientaci v textu slouží samozřejmě i příklady ukázek, které doprovázejí každý zkoumaný jev a ve kterých se daný příznakový jev vždy objevuje. Naše práce se samozřejmě opírá o doprovodnou literaturu, bez jejíž pomoci bychom pravděpodobně neuspěli. Stejně budeme postupovat i při rozboru kompoziční stránky, kde se hlavně soustředíme na jednotlivé motivy, jejich řazení a jejich vzájemné porovnání v rámci námi analyzovaných textů.

Hlavním cílem naší práce, který byl zmíněn již na úplném začátku, je zjistit úroveň českého jazyka v době pozdního baroka, nakolik byl jazyk autorů ovlivněn hláskovými změnami pronikajícími z mluvené češtiny, v jakém rozsahu se jazyk tištěné produkce oddálil od humanistické spisovné normy.

I. BAROKO

1. 1. České baroko

V souvislosti s českým barokem a s tímto tématem obecně bylo již sepsáno mnoho publikací a studií. Neradi bych tedy v naší diplomové práci uváděli vyčerpávající informace o tomto období, pouze bychom naznačili některé základní údaje a pokusili se více zaměřit na období, z něhož pochází Račínovo, Axlerovo, ale i Libertinovo kázání o svaté Ludmile.

Václav Černý uvádí, že „baroko je dobou, kdy česká tvořivost přináší na dlouhé časy naposled náš vlastní, originální příspěvek do obecného a společného fondu evropské kultury,“¹ ale zároveň i krizi životní jistoty.² Podle Zdeňka Kalisty se „základním zážitkem baroka stává pocit přiblížení se Bohu skrze tento svět“³ a F. X. Šalda o této duchovní etapě píše, že je to „utrpení – utrpení nekonečně vysilujícího a marného boje.“⁴ Po dlouhou dobu, snad i s přispěním některých autorů devatenáctého století, bylo baroko považováno za období temna. Už v první polovině 20. století se někteří autoři snažili o vytvoření příznivějšího pohledu na baroko, zvláště na jeho slovesnou tvorbu (Josef Vašica,⁵ Vilém Bitnar, Zdeněk Kalista, Václav Černý). Někteří pokračovali ve svých snahách i v poválečném období (Josef Vašica, Zdeněk Kalista, Antonín Škarka), s větší intenzitou pak ve změněné společenské situaci po roce 1989 (Václav Černý, Milan Kopecký, Alexandr Stich aj.).

Naše baroko se vymezuje přibližně lety 1620 až 1740. Celé toto období je poznamenáno třicetiletou válkou a zejména Bílou horou, s jejímiž důsledky se český člověk potýkal téměř až do pádu habsburské monarchie a vzniku samostatného Československa. Reprezentují ho celkem čtyři generace s tím, že je některé barokní osobnosti a jevy předcházejí a některé následují. Myšlenkově a literárně tvůrčími generacemi jsou však pouze první dvě, reprezentující léta 1620 až 1680. Následující třetí a čtvrtá sice plynule pokračují v práci předešlých, ale jedná se již o tvorbu

¹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 263.

² LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 126.

³ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 9.

⁴ Tamtéž, s. 11.

⁵ „První kapitola skvělého souboru stati Josefa Vašici České literární baroko z roku 1938 má příznačný nadpis *Záblesky z temna*.“ Více, LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 126.

neoriginální, bez přínosnějšího nápadu. Výjimku zde tvoří pouze žánr homiletické rétoriky, jež naopak stojí na samém vrcholu tvorby.⁶

Kdybychom české baroko porovnali s barokem evropským, postřehneme několik zvláštností. Uvnitř vlastní barokní epochy nenalezneme žádný subjekt či tendence, které by byly vůči duchovnímu myšlení doby v nějaké opozici. Dále je zde baroko mnohem pevněji svázáno se středověkou tradicí; někdy se uvádí dokonce pojem „barokní gotika“. Mezi význačné rysy patří i jeho rozdělení na dva nesmiřitelné tábory – tj. habsburský a protestantský (katolický a nekatolický),⁷ z nichž každý se snažil získat na svou stranu českou šlechtu. Politicky byl ovšem onen druhý rozdrčen ihned na počátku, a z tohoto důvodu mnoho jeho příslušníků odešlo do ciziny a my zde z hlediska literárního vývoje můžeme hovořit o dvou samostatných liniích, tj. domácích a exilových. V důsledku toho se musela církev opřít o příslušníky jezuitského řádu, kteří naše katolické baroko zcela formují. Vždyť v sedmdesátých letech 17. století Charles Patin píše o Praze jako o druhém Římu. Neméně důležitá je však také pozdější účast českého jezuitského zastoupení na misionářských expedicích v zámořských krajích, zejména ve střední Americe, rovníkové Africe, Číně či Indii.⁸ Naproti tomu baroku emigračnímu sloužil jako vzor koncepce a literární dílo Jana Amose Komenského. Václav Černý zastává názor, že i jezuité českého původu k němu zaujali velice zvláštní stanovisko tím, že přijali jeho národně kulturní program, a v souvislosti s tímto se stal postavou v našem baroku centrální a dominantní. Souběžně s literaturou umělou se v českých zemích vyvíjela i barokní lidová slovesnost, jež se nejvíce projevuje v písni a hudbě. Vůči baroku evropskému se to naše vymezuje také tím, že zde nenalezneme žádný významný barokní román (galantně hrdinský), hrdinskou epopej, ani umělé tragické či tragickokomické drama. Jedná se totiž o žánry, jejichž autoři byli součástí velmi rozvinutého vznešeného společenského života dvora, šlechty a vysoce kultivovaného měšťanstva. U nás v důsledku Bílé hory nemohlo z těchto okruhů žádné podobné dílo v českém jazyce vzniknout. Mezi našimi autory nejčastěji nacházíme řádové či světské kněze, úřednické intelektuály, středně vzdělané měšťany a samozřejmě i prostý lid.⁹

⁶ Podrobněji ke generačnímu rozlišení českého baroka, ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 263 – 354.

⁷ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 14.

⁸ Tamtéž, s. 19.

⁹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 349.

Mezi hlavními obory a žánry v našem baroku zaujímají výsadní místo filozoficko-naučné spisy Jana Amose Komenského, které jsou inspirovány náboženskými motivy a představují náš největší přínos světovému baroku. Dalšími díly, jež stojí rozhodně za povšimnutí, byly vlastenecké latinské i české historiografie. V souvislosti s nimi se rozvíjí i národní jazykověda, jejímž základním spisům bych věnovala následující kapitolu. V tomto období se také pěstovala duchovní či kancionálová lyrika, jež byla jednak katolická, jednak protestantská. Vysoké úrovně zde dosáhla duchovní lyrika milostná, např. Adama Michny z Otradovic, Felixe Kadlinského či Fridricha Bridela, jenž byl jediným jezuitou mezi nimi. Mnohem menší zastoupení, a to jak hodnotou, tak i množstvím, měla lyrika světská, a pokud se objevila, většinou se také jednalo o tematiku milostnou. Za nepříliš hodnotnou považuje V. Černý epickou píseň či veršování moralistické a didaktické.

Věhlasu nedosáhlo ani drama, jež navazovalo na středověké divadelní tradice. To bylo omezeno pouze na dva typy – drama kolejni, které se hrálo většinou latinsky a drama lidové (pololidové) náboženského rázu mysteriálního¹⁰ a miráklového,¹¹ nebo světského, a to mělo ráz frašky.¹²

Krásná próza měla výhradně náboženský charakter, neboť ji zastupuje literatura panegyricko-hagiograficko-legendistická, jež prostupuje celým barokem, dále próza moralisticko-meditativní, která sice není početně tolik zastoupena jako předcházející, ale zato díky Komenského *Labyrintu* představuje vrchol naší barokní prózy. A samozřejmě sem také patří bohatá katolická homiletika, jejíž vrchol se kryje s posledním obdobím našeho baroka a je spjat s jeho dvěma posledními generacemi. Nesrovnatelně nižší úrovně dosahuje naše barokní próza světská mající především účel zábavný, jež byla obecně zahrnuta pod termín „lidové čtení“. Zde bychom našli především groteskní povídkovou epiku, jejíž látka byla většinou čerpána z obdobných děl cizího původu, nejčastěji západoevropských či německých.¹³

Kázání, jež budeme analyzovat v následujících kapitolách, náleží časově podle periodizace baroka, kterou provedl Václav Černý, do tzv. třetí barokní generace. Jedná se o období, kdy jsou již všichni velikáni naší barokní literatury, jako Komenský, Michna, Balbín, Pešina, Kadlinský, Bridel, Šteyer i Rosa dávno za zenitem, a kdy

¹⁰ Mysterium je nadrozumové zjevení pravdy, tajemství víry nebo také středověké drama s liturgickým tématem (např. velikonoční mysterium). Více, in: *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 517.

¹¹ Mirákl je žánr středověkého náboženského divadla zabývající se legendárními zázraky křesťanských světců, P. Marie, atd. Podrobněji, tamtéž, s. 501.

¹² ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 350.

¹³ Tamtéž.

v dalším literárním vývoji našeho baroka nenalezneme už osobnost, která by dosáhla alespoň rovnocenného významu. Tuto generaci představují především lidé narození přibližně v padesátých až šedesátých letech 17. století a jejich produkce spadá zhruba do let 1680 až 1710. Charakteristické pro ně je, že se narodili již v míru, za neotřesené vlády katolicismu reprezentovaného jezuity. Černý uvádí, že se jedná zejména o pokolení pokračovatelů, udržovatelů inspirace a tendencí, pěstitelů žánrů a tvarů, ale většinou již na daleko nižší úrovni a bez tvůrčí originality. Naše baroko však toto období obohacuje o generaci významných a početných homiletických rétorů, kteří svou inspiraci našli ve svatováclavském *Novém zákonu* (1677) nebo ve Šteyerově kancionálu (1683), tedy v dílech patřících ještě do generace druhé.¹⁴

V tomto období nacházíme ještě patriotický historiografismus reprezentovaný P. Janem Františkem Beckovským a jeho *Poselkyní starých příběhův českých*, kde se ale spíše představuje jako vypravěč bez nějakých vědních a badatelských ambic, bez neotřelého přínosu. Dále to jsou latinské i české, převážně církevněhistorické a lokální dějepisné spisy jeho přítele Floriána Hammerschmieda. Rozsáhlá je také dramatická tvorba jezuitského prefekta P. Karla Kolčavy, jež je ale latinská. Návaznost na druhou generaci je nejpřínosnější duchovní lyrikou a poté tvorbou homiletickou. Vždyť především těmito dvěma žánry mohla literatura udržovat přímý styk s lidem. První žánr zastupoval Václav Karel Holan Rovenský, varhaník a kapelník, školený přímo v Itálii, dále P. Jan Josef Božan se svým *Slavíčkem rajským*, kancionálem vyšlým posmrtně zásluhou hraběte Šporka.¹⁵ Homiletika, druhý významněji pěstovaný žánr, byla v tomto období nejrozsáhlejší kvantitativně i kvalitativně.¹⁶ Nejzákladnějšími rysy tohoto období jsou: přímé působení na lid, rozvinuté stadium marinismu¹⁷ a vysoká úroveň jazykové kultury. Osobnostmi, jež zde nalezneme jsou například autor našeho prvního kázání P. Karel Račín se svou sbírkou kázání *Čtyry živlové*, P. Jan Kleklar a jeho *Semen verbi Dei*, P. Jan Barner, pražský křižovník P. Štěpán František Náchodský a jeho *Sancta curiositas*, P. Valentin Bernard Jestřábský, autor *Kazatele domácího*, P. Daniel Nitsch s dílem *Berla královská* a P. Bohumír Hynek Josef Bílovský, autor šesti svazků kázání.¹⁸

¹⁴ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 305.

¹⁵ Tamtéž, s. 306.

¹⁶ Tamtéž, s. 309.

¹⁷ Název je odvozen od italského barokního autora Mariniho, jehož dílo bylo inspirací pro mnohé barokní umělce. Marinismus mimo jiné zásadně sblížoval lyrické slovo se zpěvem a hudbou. Více, tamtéž, s. 351-352.

¹⁸ Tamtéž, s. 310.

„Naše baroko je kolébkou předpokladů pro kulturní národní sebezáchovu,“¹⁹ a to především zásluhou vlasteneckých českých jezuitů naší druhé barokní generace v čele s Bohuslavem Balbínem. Byli to právě oni, kteří nejen převzali podstatné složky národně kulturního programu Komenského, ale také je pěstovali, rozvíli a rozšířili dobovou koncepci národa o vědomí jazykové. Výsledkem tohoto jejich působení byla ta nejuplněnější lidová kultura, jakou kdy česká společnost měla, barokní svou inspirací a katolická svou povahou.

1. 2. Barokní kazatelství

V této kapitole své diplomové práce bychom se zaměřili na kazatelství v období baroka. Nebudeme se zabývat vývojem celého řečnictví, pouze uvedeme ty souvislosti, jež bezprostředně souvisí s homiletikou oné doby.

Homiletiku neboli kazatelství řadí Jiří Kraus ve své knize *Rétorika a řečová kultura*²⁰ mezi řečnické útvary argumentativní a přesvědčovací. Mimo tohoto útvaru do zmiňované skupiny náleží i řeči politické, soudní, projevy povahy reklamní a propagační. Charakteristické jsou zejména tím, že jejich cílem by mělo být získat posluchače na stranu řečníka a zdůvodnit, ospravedlnit, nebo naopak vyvrátit určitý názor.²¹ V antických rétorikách byly považovány za nejdůležitější funkce řeči také získávat (*conciliare*), zdůvodňovat (*probere*), pohnout k nějakému činu či změně postoje, ale i informovat, poučovat (*docere*), bavit (*delectare*), dojmout (*movere*) a popichovat či vybičovávat nálady posluchače (*concitare*). V pozdějších kazatelských příručkách dokonce najdeme i další pojmy jako bylo: utvrzovat ve víře, velebit, utěšovat, vzývat, vzdávat díky atd.²²

Východiskovou klasifikaci rétoriky však v minulosti představovalo i rozlišení řečí podle žánrů za pomoci jejich vlastních předmětů. Za prvé to byly řeči poradní, jež se zabývaly například závažnými politickými tématy a vztahovaly se k budoucnosti, za druhé řeči soudní, jejichž předmětem byla témata projednávaná v rámci obžaloby či obhajoby a přihlíželo se především k minulosti. Oba typy se vyznačovaly především

¹⁹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 352.

²⁰ Pojem rétorika chápe autor šíře než pojem řečnictví. To vymezuje na uspořádanou situaci v určitém prostoru, již tvoří tři dominantní faktory, a to osobnost řečníka, auditorium a jazykovou podobu veřejně přednesené řeči; více KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha 2004, s. 8, s. 92.

²¹ Tamtéž, s. 123.

²² Tamtéž, s. 14.

soustředěním na věcnou stránku řeči. A jako poslední, v protikladu vůči předchozím dvěma žánrům, byly řeči demonstrativní, jejichž dominantní funkcí byla estetická hodnota řeči a vztah k přítomnosti. Díky své stylistické propracovanosti byly také často přepisovány, pokud ovšem nebyly přímo k četbě určeny. Právě tyto zvláště v období renesance a baroka navázaly na antické tradice oslavných řečí zvaných panegyriky.²³ Vlastnosti všech tří základních řečnických žánrů se různou měrou prosazují v kázáních, jež mají buď povahu homilie²⁴ nebo kérygmatu.²⁵

Kázání, jež je součástí církevního obřadu, vyjadřuje se především k náboženským nebo eticky aktuálním tématům, k rozličným křesťanským výročím či osobnostem jednotlivých světců, jak je tomu i v případě kázání námi zkoumaných. Tento řečnický projev se vyznačuje zdůrazněním silného apelu na recipienty, neboť s tím souvisí i snaha mluvčího přizpůsobit svou řeč spíše formě přátelského a důvěrného rozhovoru. Cílem takového projevu je zejména snaha o přiblížení určité církevní autority posluchači a podání srozumitelného výkladu, a to takovou formou, která vyjadřuje řečníkův osobitý způsob vyjádření víry, ale zároveň se snaží zachytit i náboženskou univerzalitu a rituální tradice.²⁶

Literatura kazatelská neboli homiletika dosáhla zejména po Bílé hoře mimořádného významu²⁷ z toho důvodu, že tyto projevy plnily několik funkcí, o nichž jsme se již zmínili výše. Řečnictví politické v tomto období nenachází žádného většího ohlasu či dokonce uplatnění, neboť v té době dochází vzhledem k soudobé české situaci, jež byla značně nepříznivá, ke ztrátě významu sněmů a politických shromáždění. Naproti tomu kazatelství nalézá v našich zemích dostatek prostoru díky postupné plošné rekatolizaci, jež se projevila nejen zakládáním kostelů, ale i příchodem řádu jezuitů, kteří byli cílevědomě a všestranně připravováni na své záměrné působení na českého člověka.²⁸ V české literatuře této doby dokonce zaujímá vzhledem k počtu literárních projevů a jejich vnitřní hodnotě místo nejvýznamnější. Vždyť právě boj mezi reformací a protireformací se odehrával především na kazatelkách,²⁹ kde mohlo být i slovo běžné

²³ Podrobněji KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha 2004, s. 60-61.

²⁴ Rozhovoru, instruktivního a namnoze též vzhledem k současníkům aktualizovaného výkladu smyslu Písma; více *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 295.

²⁵ Zvěsti o království Božím, prohlášení církevní autority, hlásání evangelia; viz tamtéž, s. 385.

²⁶ *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 125.

²⁷ Jejím stěžejním pilířem mělo být „hlásání křesťanství na základě výkladu Bible“; více KRAUS, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha 1981, s. 92.

²⁸ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 321.

²⁹ KRAUS, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha 1981, s. 99.

řeči pozvednuto jaksi na úroveň vyšší a stavěno v nezvyklé barvitosti přímo na odív zástupu.³⁰

Stejně tak jako duchovní píseň se rozděluje na dva proudy rozličného směru, a to na proud katolický a protestantský, jen s tím rozdílem, že proti duchovní písni, jež byla v obou směrech v jakési produkční rovnováze, v oboru homiletiky je zřejmý jistý nepoměr. Mezi protestantskými duchovními řečníky sice vynikal Jan Amos Komenský,³¹ ale výraznější čistě kazatelský profil zde nenalezneme, snad i proto, že kněz zde nedosahoval takového významu jako u katolicismu. Kázání protestantské v době pobělohorské se především zaměřuje na panegyrika³² pohřební, jež se upínala ke starším literárním vzorům.³³ Naproti tomu na straně katolické nalezneme celou řadu osobností, které se dokonce specializují na tvorbu homiletickou a častěji ji také vydávají tiskem, neboť tento směr měl k pronášení rozličných kázání mnohem více příležitostí nejen díky pořádání monstrózních církevních slavností, jako byly poutě, svěcení chrámů a klášterů, ale kupříkladu i oslavy svatořečení sv. Jana Nepomuckého roku 1729.³⁴ Mezi soudobé autory velkých homiletických souborů patří např. V. Šlechta, theatin³⁵ Karel Račín z Račina († 1711), jehož kázání analyzujeme níže, jezuita D. Nitch (1651-1709), Bohumír Hynek Bilovský, oravský premonstrát Chrysostom Xaver Ignác Táborský (1696-1748) a další.³⁶ Pozornost si však zaslouží i autoři drobnějších homiletických publikací, například Jan Václav Mezlecký z Palmolevu, František Matouš Krum, rodák z Pelhřimova a farář v Litni u Berouna(†1733), Jiří Ignác Libertin(†1732), jehož kázání také analyzujeme níže, skutečský děkan František Jeroným Bartoň (†1783), velehradský cisterciák Matěj Bartys nebo předčasně zemřelý Antonín Jarolím Dvořák z Boru (1711-1747).

V jejich dílech se poté rozvíjí celá řada druhů homiletické literatury: podobně jako u protestantů kázání pohřební, jež reprezentuje např. Jan Ignác Dlouhoveský,

³⁰ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 321.

³¹ Například jeho Kázání XXI o tajemstvích smrti, vzkříšení a na nebe vstoupení Krista, Spasitele světa, z Lešna v Polsku z roku 1636, více KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 321.

³² „(ve st. Řecku) řeč pronesená na slavnostním shromáždění, zvl. oslavná, chvalořeč“, podrobněji, *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 561.

³³ Samuel Martinius z Dražova, Matěj Janda, Jan Hobikius, Jakub Štefanides Příbyslavský, Adam Volfius Benešovský, Pavel Krupius Pacovský, Jan Mezřický, v úplnosti KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 321.

³⁴ K němu dochází po několikaletém úsilí mnoha světských i církevních hodnostářů. Soudobí literární tvůrci si osud této oběti rozporů mezi králem Václavem IV. a pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna vybírali jako téma pro svá díla, především legend. Její nejznámější barokní podobu zpracoval Bohuslav Balbín. Více *Kronika českých zemí*. Praha 2003, s. 360.

³⁵ Člen mnišského řádu založeného v 16. století svatým Kajetánem z Theine; podrobněji *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 762.

³⁶ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 322.

Vavřinec Molitoris nebo Václav Plevňovský, dále kázání nedělní a sváteční na texty Písma svatého autorů již výše zmíněných, tj. Karla Račina, Daniela Nitsche, B. I. Bilovského a Ch. X. I. Táborského. Posledním typem je kázání speciální k rozličným svatým, jež si kladlo za úkol rozvíjet před recipienty obraz světců jako příklad sloužící každodennímu životu a výchově ke křesťanské morálce.³⁷ Zde nalezneme kázání o sv. Václavu v podání E. Rádla, o sv. Prokopu sepsané A. J. V. Soukupem, o sv. Ludmile, jež kromě výše zmiňovaných K. Račina a J. I. Libertina vytvořil i námi dále analyzovaný P. J. Axlar, ale samozřejmě sem řadíme také kázání věnovaná sv. Janu Nepomuckému, z jejichž autorů jmenujme alespoň J. J. Hubatku, F. J. Bartona, J. J. Knopa.³⁸

Od 90. let 17. století však toto náboženské cítění ztrácí na intenzitě a pozvolna, ale zřetelně slábne. Na počátku 18. století, kdy se podle Z. Kalisty český jazyk konečně odpoutává od literární řeči předcházejícího humanismu, přibližuje se podstatněji řeči mluvené. V tomto období se ale přece jen ve srovnání s předcházející homiletickou tvorbou pobělohorské barokní doby více uplatňuje živel estetický na úkor náboženského a spíše než svým obsahem nás tato literatura zaujme svou lineární ušlechtilostí a koloristickými efekty.³⁹ Barokní řečnictví a zvláště kazatelství se vyznačovaly vysokým stupněm exaltovanosti, obraznosti, bohatou gestikou i hlasovým odstíněním přednesu.⁴⁰

Od počátků vzniku rétoriky až po dnešní dobu, a tudíž i v období baroka rozlišujeme pět kánonů, jež postihují proces vznikání řeči od hledání námětu a potřebných argumentů až po vypracování její konečné podoby, ať již ve formě písemné či mluvené. Jedná se o *inventio* neboli vyhledávání témat a argumentů, *dispositio* jejich uspořádání, *elocutio* jazykové ztvárnění nebo stylizace, *memoria* pamětní osvojení a *pronuntiatio* přednes, podání. Tyto základní etapy v zásadě modelovaly proces utváření řečového projevu. Ve skutečnosti se ale všechny tyto složky prolínají a zejména ta verbální, jež je vyčleněná jen do třetí z těchto etap, je nezbytným základovým komponentem všech částí ostatních. Základním předpokladem generování jazykového projevu je samozřejmě seznámení se s tím, o čem má řečník hovořit, interpretace skutečnosti, jež má představovat hlavní téma projevu, dokonce i toho, s čím tato

³⁷ KRAUS, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha 1981, s. 103.

³⁸ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 322.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Více, KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha 2004, s. 47.

skutečnost souvisí. Jedná se v zásadě o přípravu k zvládnutí tématu řeči a k poznání souvislostí, na kterých poté stavějí všechny ostatní kánony řečového projevu.⁴¹

Části řečnického vystoupení neboli *partes orationis* považovaly klasické rétoriky ještě za podstatnou část invence s tím, že modelem jim byly řeči soudní, v nichž se střetávala argumentace obžaloby s tvrzeními obhajoby. V projevu monologickém se rozlišovala na šest nebo sedm částí, tj. *exordium* neboli úvod, v němž autor vymezuje téma řeči, podává charakteristiku své osoby, vztahu k tématu atd. Protikladem ustálených začátků textu byl ten, v němž se uplatňovala anekdota, ironie, paradox nebo aluze na něco. Často se používal tehdy, pokud chtěl autor navodit s příjemcem pocit vzájemného porozumění. Další částí je *naratio* čili vylíčení tématu, podání důležitých informací, *partitio* je rozvržení tématu, v mluvené komunikaci tuto funkci splňují metatextové orientační výrazy, dále *confirmatio* tj. jádro argumentace, zdůvodnění řečnickova stanoviska, *reprehensio* jako vyvrácení tvrzení protistrany a konečně *peroratio* neboli závěr, shrnutí tématu.⁴²

Nejdůležitější etapou utváření rétorického projevu z hlediska jazykového a stylistického však je elokuce. Jejím cílem je především vyhledat slova a věty tak, aby vhodně vyjádřily sdělovaný obsah. Klíčovým pojmem se zde stává styl, jehož klasifikace byla uplatňována již od dob antických. Učení o stylizaci v rétorice se však opíralo o čtyři základní přednosti řeči a těmi jsou: gramatická správnost (*latinitas*), slohová jasnost (*perspicuitas*), ozdobnost, spočívající v uplatnění obrazných jazykových prostředků, tj. tropů a figur (*ornatus*), a také přiměřenost řeči k samotnému tématu (*aptum, decorum*). Na straně druhé byly klíčové nedostatky. Nejvíce bylo kritizováno vše, co bránilo tomu, aby řeč byla jasná a srozumitelná, jako významová víceznačnost (*ambiguitas*), nadměrná stručnost (*brevitas*) či rozvláčnost (*adiectio*), jež vyvolává u posluchačů nudu (*taedium*). Jazyková a gramatická správnost se již podle antických autorů měla opírat o několik hledisek – o systémovou pravidelnost, kterou si lze osvojit racionálním poznáváním jazykových zákonitostí, dále o historické principy vývoje jazyka, o autoritu gramatiků a autorů a také, což je pro náš výzkum podstatné, o současný úzus uživatelů jazyka.⁴³

V roce 1677 se pokusil Bohuslav Balbín shrnout jakési zásady řečnictví v dialogu mezi žákem a profesorem, které nám zprostředkoval ve své knize *České baroko* Zdeněk

⁴¹ KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha 2004, s. 62.

⁴² Podrobněji k tématu tamtéž, s. 74 -76.

⁴³ Více tamtéž, s. 80 – 81.

Kalista. Poukazuje na to, že soudobé moderní řečnictví třebaže míří k novým cílům, má dbát pravidel a řečnického umění, a to například přidržením se latiny, usilováním o jasnost atd. Dobrý řečník by měl spíše projevovat nadání, neboť to posluchači snadno postřehnou a budou ho chválit. Mezi způsoby, jimiž se takovéto nadání projevuje, nalezneme důmyslnou invenci,⁴⁴ dispozici, výřečnost, paměť a také sentence.⁴⁵ Přízeň jeho recipientů však také může získat půvabem novoty. B. Balbín rozeznává několik druhů důmyslné invence: Paradoxní, kdy pro větší zábavnost uvádí mluvčí jako argument něco, co je vzdáleno běžnému mínění. Dále, bere-li se argument z věci, kterou poskytla náhodná příležitost, autor zde uvádí jako příklad použití slz kazatele v úvodu projevu při pohřbu, nebo příklady, jež vzbuzují úděs, výbuch smíchu či jiným způsobem emotivně působí na posluchače. Poslední, zda se v celé řeči vyvozuje nějaký vzácný a významný příměr s aktuálním tvrzením, je-li řeč ironická, prolíná-li se všemi vědními obory, je-li symbolická, emblematická, enigmatická⁴⁶ a hieroglyfická. Dále, je-li promíšena nějakým cizím jazykem, jako například řeckým, latinským, hebrejským, je-li při této řeči použito i jiných vizuálních pomůcek, jako obrazů, kulis či je doprovázena hudbou.⁴⁷

Nejpropracovanější částí učení o elokuci je ta, jež byla součástí výuky rétoriky od dob antických a věnuje se kategoriím zdočnosti a obraznosti, tedy tropům a figurám. Podle věrohodných odhadů dosahoval počet studentů jezuitských kolejí koncem 17. století v Evropě a Jižní Americe čísla přesahujícího pět milionů a bylo samozřejmostí, že všichni procházeli výcvikem v klasické rétorice. Jako pomůcky jim přitom sloužily nejen běžné učebnice, ale i různé tabulky tou dobou již dokonale roztříděného učiva. Například v roce 1529 vydali Petrus Mosellanus a Petrus Schode v Antverpách a ve Štrasburku šestadvacetistránkový přehled 98 tropů a figur s názvem *Tabulae de schematibus et tropis*. V předmluvě bylo zdůrazněno, že má být v učebně vyvěšen na viditelné místo, aby si ho studenti mohli dobře paměťově osvojit. Tento způsob výuky v zásadě přetrval až do počátku 19. století, kdy rétorika začala být postupně nahrazována dvěma výukami, a to výukou slohu a základů logiky.⁴⁸ Tropy a figury, také často nazývané ozdobami řečnickými (*colores rhetorici*), náleží mezi ty složky slovesného díla, jež se podílejí na jeho funkční specifice, tj. na působivosti, literárnosti,

⁴⁴ Vynalézavost, důvtip, nápad, více, *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 345.

⁴⁵ Stručné a výrazně formulované výroky obsahující nějaké životní pravdy, mravní zásady apod. Podrobněji, tamtéž, s. 685.

⁴⁶ Záhadná, hádankovitá. *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 197.

⁴⁷ Úplný text KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 211-214.

⁴⁸ Podrobněji, tamtéž, s. 59.

nebo skryté mnohoznačnosti. Mezi nejčastěji používané vzhledem k tomu, že řeč obohacují a zpestřují, ale také se podílejí na jejím logickém uspořádání a významové soudržnosti, jsou synekdocha, metafora, metonymie a ironie. Synekdocha⁴⁹ odráží vztah mezi řečovým záměrem (celkem) a jeho slovním vyjádřením (částí), jež je však také konfrontováno s jiným celkem představujícím interpretace, do nichž recipient dosazuje své zkušenosti a znalosti kontextu promluvy. Samo sdělení, jež má úlohu celku, zvláště v uměleckých textech, nabízí nekonečně mnoho výkladů a interpreti, od autora textu často prostorově i dobově vzdálení, mohou si vybírat pouze jistou část⁵⁰ Metafora, již samotný Kvintilián považoval za nejen nejčastější, ale také za nejkrásnější tropos, „příjemný a skvělý, že svítí svým vlastním světlem v řeči skvoucí“,⁵¹ je přenesením skutečnosti na základě podobnosti. Mnohdy je motivována překvapivou podobností stránek jevu a literární vědci ji dodnes považují za klíčovou pro správné uchopení uměleckého díla. Pozornost jí je věnována již od starověku a ani v dnešní době zájem badatelů o toto téma neustává, a to dokonce i z jiných vědních oborů (např. J. Pavelka, J. Stachová, G. Lakoff, M. Johnson)⁵² Naproti tomu metonymie je založena na věcných souvislostech mezi označovanými jevy, tj. časových, prostorových nebo logických. Vzhledem k tomu, že si čtenář nebo posluchač tyto vztahy uvědomuje, je schopen text vnímat jako koherentní celek. Poslední řečnickou ozdobou je ironie, prostřednictvím které recipient objevuje víceznačnost textu, různé napětí mezi jeho složkami a s tím související výzvu k nacházení různých interpretačních možností. Klasické rétoriky rozlišovaly trojí funkci ironie, a to rétorickou, gnozeologickou a existenciální. Souviselo to s tím, že se ironie vykládala jako tropos řeči (*ironia verbi*), jako způsob výkladu světa (*ironia vitae*) a jako způsob chápání lidské existence (*ironia entis*). Jiří Kraus ve své knize uvádí, že Kenneth Burke považuje ironii za produkt moderního racionalistického a liberálního intelektu, stojícího v opozici vůči metafoře, metonymii a synekdoše – tj. vůči tropům, které jsou výsledkem starší mytologické interpretace světa.⁵³ Giambattista Vico ve svém díle *Základy nové vědy* (1725), považuje metaforu, metonymii, synekdochu a ironii za figury, které v sobě zahrnují zároveň i všechny ostatní.

⁴⁹ V literárních teoriích nalezneme definici synekdochy jako „vztahu části a celku“.

⁵⁰ KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha 2004, s. 30.

⁵¹ Tamtéž, s. 31.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž.

Další figury a tropy, jež se mohou vyskytovat v mluveném či psaném řečnickém projevu, uvedu pouze v abecedním pořadí se stručnou charakteristikou. Jedná se o aferezi, vynechání slovního začátku, aliteraci, opakování stejné hlásky nebo skupiny hlásek na počátku sousedního slova, anagram, permutaci hlásek ve slově, anakolut, vyšínutí z vazby, antonomázií, druh synekdochy, pojmenování osoby prostřednictvím její charakteristické vlastnosti, apokopu, vynechání slovního konce, apoziopce, významovou a intonační nezakončenost věty, asyndeton, bezspoječné spojení, dierezi, rozdělenou výslovnost hlásek, entymému, vynechání některé složky argumentu, premisy či závěru, epentezi, vložení hlásky, haplologii, allegrovou výslovnost s vynecháváním hlásek, hyperbaton, inverzi přirozeného slovosledu, chiasmus, křížově uspořádaný výrok, litotes, vymezení popřením opaku, palindrom, „obrateň“ (*jelenovi pivo nelej*), paronomázií, slovní hříčku založenou na spojení zvukově podobných slov, které spolu nemusí souviset ani významově, ani etymologicky, polysyndeton, nadměrné hromadění spojek, protezi, předsunutí hlásky, syrenezi, vynechávání hlásky a o tmézi, inverzi v rámci slova.⁵⁴

Důležitou funkci v rétorice plnila i tzv. obecná místa (*loci communes*), jejichž znalost byla mezi vzdělanci běžně rozšířena. Náležely sem ustálené vyprávěcí a argumentační postupy a motivy řečnických vystoupení, kázání a legend. Rozsáhlý soupis těchto míst procházejících evropskou kulturou uvádí německý badatel E. R. Curtius v knize *Evropská literatura a latinský středověk*. Tato obecná místa chápe jako zásobárnu kulturně fixovaných prostředků, z nichž čerpá jazyková stylizace i logická argumentace. Napodobování a citace klasických vzorů a z toho vyplývající potlačení autorského subjektu považovaly učebnice rétoriky za přednost. Znalost těchto vzorů byla cílem jedné ze základních složek rétoriky, což byla *memoria*,⁵⁵ jež se těšila velké pozornosti zejména v období převažující orální kultury, to znamená i v období baroka.

V souborech různých kázání z doby baroka se dochovaly řečnické projevy s mnohotvárnou tematikou nejen náboženskou, ale i sociální, národnostní, kulturní. Svou přitažlivost si uchovala poměrně dlouhý čas, zvláště, pokud byla podávána prostředky uměleckými. Existuje řada prací různých badatelů, kteří se v minulosti tímto literárním žánrem zabývali. Mezi nimi nelze opomenout například Hynka Hrubého, jenž na samém začátku minulého století vydal knihu s názvem *České postily* (Praha 1901), věnovanou staročeským kazatelským souborům od konce 14. století do konce století

⁵⁴ Podrobněji i s přehlednou tabulkou, KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha 2004, s. 83-84.

⁵⁵ Tamtéž, s. 33.

devatenáctého. Jedná se však spíše o soubor úryvků z různých postil nežli o spis nějakým způsobem hodnotící, neboť postupoval celkem mechanicky. Ve srovnání s ním se o hodnocení celkem zdařile pokusil Josef Vašica ve studiích věnovaných homiletice v knize *České literární baroko* (Praha 1938) a také v některých edicích věnovaných například již výše zmíněnému Bilovskému.

1. 3. Barokní jazyk a řeč

Barokní filozofie řeči se jeví jako „mystický zdůvodněný návrat k původním, případně prapůvodním a posvátným stavům jazyka a jako zdůrazňování tvořivé povahy jazyka pojímaného za symbol tvůrčího Božího práukonu a za výraz lidské svobody, Boží svobodě podobné.“⁵⁶

Z tohoto úvodního citátu vyplývají dva pojmy, a to původnost a tvořivost, jimž také odpovídají dvě základní tendence, purismus,⁵⁷ jako důsledek úsilí o původní čistotu a neoterismus,⁵⁸ jehož koncepcí je tvůrčí povaha mluvy. Hlavním znakem našich barokních jazykových pěstitelů byla snaha udržet čistotu jazyka návratem ke vzoru staršímu, k úzu českých bratří. Z tohoto důvodu také tito literáti hořekovali nad úpadkem jazykové ryzosti, chválili řeč bratrské Bible, požadovali správné používání přechodníků, genitivu záporného, normativní tvary v ohýbání jmenném a slovesném a zejména měli odpor k slovníkovým žvlům cizím. Všichni naši brusiči jazyka také vytvářeli neologismy. Vždyť z tohoto období také pochází následující citát: „Nové věci žádají si nových jmen. Vytvářet nová slova z důvodů nutnosti nebo krásy, tvořit jazykovou výbavu je úkonem lidské snaživosti.“⁵⁹ K úspěšnému vytváření nových slov však jsou zapotřebí také adekvátní mluvnické znalosti, jež se mnohým z těchto našich barokních neoteristů nedostávalo.⁶⁰

Dalším znakem, jenž je neméně důležitý, bylo studium shody slova s podstatou slovem vyjadřované. Nejvíce se uplatňoval princip mytické interpretace hláskové či

⁵⁶ Takto se nám snaží přiblížit barokní řeč ve svém díle Václav Černý, více, ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 360.

⁵⁷ Snaha o udržení čistoty jazyka projevující se odmítáním cizích vlivů, brusičství, více *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 638.

⁵⁸ Neoteriky označujeme skupinu básníků, v 1. st. př. n. l., kteří pěstovali dokonale vypracované malé formy poezie, více tamtéž, s. 524.

⁵⁹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 362.

⁶⁰ Více, tamtéž.

zvukové, s nímž jsem se setkala i při rozboru Račínova kázání. Jako příklad zde uvedeme vnitřní význam pěti hlásek slova Jeova: J znamená jméno Ježíš,

E jest jméno Anděl,
O je dotvořená moudrost či radost,
V je Duch jakožto sladkost Ježíše,
A je počátek i konec, jakožto vůle
celého obsahu a znamená Otce⁶¹

Barokní čeština byla také naprosto iregulární vzhledem k jazykové normě Bible kralické.⁶² Tato neodpovídajícnost se týkala naprosto všeho, hláskosloví, tvarosloví, skladby, lexikologie a s postupem baroka stále nabývala. Někteří autoři národního obrození, mezi nimi například Josef Dobrovský, ji přísně odsoudili a zavedli normu novou, jež částečně odpovídala té předcházející veleslavínsko-bratrské. Tímto výše zmiňovaným velikánem 19. století byl barokní český jazyk považován za úpadkový a podobné názory přetrvávaly téměř do dnešních dnů.

Měli bychom si však upřesnit některé pojmy a také časové souvislosti. Jestliže budeme uvažovat o době barokní češtiny jako o období mezi léty 1620 až 1780,⁶³ nesmíme také opomenout, že se jednalo o jazykový vývoj velmi rozrůzněný a nikoli jednolitý a celistvý. Bratrská jazyková norma trvá a zcela převládá po první dvě naše barokní generace, a pokud by se vůbec mohlo hovořit o úpadku a rozkladu českého jazyka v době barokní, lze tyto zajisté nadsazené pojmy vztáhnout pouze na jazyk literární tvorby barokní generace třetí a čtvrté, popřípadě pokolení dalšího, které však již přechází z baroka do osvícenství. Z toho můžeme usuzovat, že úpadkové období barokní češtiny se zcela kryje s dobou, kdy se autoři vracejí k výrazu latinskému, nebo se orientují na vrstvy lidové, a to zejména z důvodu nedostatečného autorského přílivu z řad vyšších sociálních vrstev, hlavně šlechty. A také z nedostatku literárních zakázek právě z těchto vrstev. Z tohoto důvodu mezi nejoblíbenější žánry patří náboženská homiletika, potřebná pro nábožensko-konfesijní utvrzení publika, díky které také zřejmě dochází ke zlidovění řeči.⁶⁴

⁶¹ ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 363.

⁶² Tento překlad Biblí české, zvané též Šestidílka podle jejího prvního vydání, jež vyšlo 1547-1593 v šesti dílech, vyšel v Kralicích u Náměště nad Oslavou. Je považován za vrcholný projev bratrské literární činnosti a za nejrozsáhlejší humanistický překlad. Více LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 119-120.

⁶³ Tj. od počátku baroka po kritický a nápravný zásah Josefa Dobrovského; více ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 365.

⁶⁴ Více tamtéž, s. 366.

Tato „úpadková čeština“ nestála v centru vědeckého bádání, ale přece jen se na počátku padesátých let 20. století našla ve Věstníku České akademie věd a umění studie Pavla Váši, kterou nazval *O barokní češtině*. Většina dokladů, jež přináší, je čerpána z tvorby kazatelů našich obou posledních barokních generací. Pověstná pokleslost spisovného barokního jazyka zde však znamená prudké směřování k normě lidové.⁶⁵ Například Václav Černý na základě studia jazyka díla P. Václava Vojtěcha Jana Klugara - *Katechismus neb Naučení římskokatolické užitečné a prostým k pochopení mocné* - uvádí, že přibližně v polovině 18. století neexistuje ještě ucelená čeština lidová,⁶⁶ ale vyskytuje se výhradně v podobě místních lidově nářečních odchylek.

Na barokní či pozdně barokní stadium vývoje literární češtiny můžeme hledět jako na epochu nejsilnějšího dosud dějinného průlomu lidové řeči do spisovné normy. Dokonce snad lze i konstatovat, že naše baroko samo pojalo onu lidovost jako vědomý program, neboť úkolem kazatelství jako takového bylo účinkem slova srozumitelně nějakým způsobem zasáhnout lid.

1. 4. Gramatiky češtiny, zvláště barokní

Autorům barokních kázání byly velmi často vzorem a předlohou gramatiky češtiny, jež v tomto, ale i předcházejícím období, postupně vycházely. V této kapitole bychom se zaměřili zejména na produkci, jež vycházela mezi lety 1533-1672, tedy v době mezi prvním vydáním tzv. *mluvnice náměšťské* a rokem, kdy vyšla *Čechořečnost* Václava Rosy.⁶⁷

Skutečnost, že dílo je gramatikou, mohla být deklarována v názvu knihy samotné, např. již výše zmiňovaná *mluvnice náměšťská*,⁶⁸ nebo se takto vyznačovala obsahově, tzn. mohla v ní být například vypsána skloňovací či časovací paradigmatata. V té době se jejich autoři zejména pokoušeli sepsat práce srovnatelné s gramatikami

⁶⁵ Podrobněji VÁŠA, P.: *O barokní češtině*. In: Věstník České akademie věd a umění, roč. LX, 1951, č. 3, s. 69-78. BEČKA, J. V.: *Barokní čeština*. In: Časopis pro moderní filologii, roč. XXIX – 1946, s. 82-84.

⁶⁶ „Zlidovění literárního jazyka je jev, který se v jazykovém vývoji vrací v nestejných intervalech nutně a je vždy vystřídán novým ustálením spisovné normy, přiměřenější novému, soudobému stupni živého jazykového vývoje.“ Více ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha 1996, s. 367.

⁶⁷ KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007, s. 111.

⁶⁸ Radoslav Večerka pod heslem *gramatiky češtiny* uvádí, že „spíše než *mluvnice* v dnešním chápání je to však *stylistika*...“. Více KARLÍK, aj.: *Encyklopedický slovník češtiny*. NLN, Praha 2002, s. 158-162.

latinského jazyka, kde by se mohl uživatel dočíst o užívání jazyka, o řešení konkrétních ortografických, morfologických a stylistických obtíží. Nesmíme ale opomenout, že tito gramatici se ještě nezamýšleli nad celkovým jazykovým výkladem, a z tohoto důvodu o soudobých gramatikách mnoho současných badatelů hovoří jako o „jazykových knížkách.“

Jak jsme již uvedli, první gramatikou dokončenou v roce 1533 v Náměšti nad Oslavou,⁶⁹ byla *Mluvnice náměšťská* věnovaná Václavovi z Lomnice a na Náměšti. Sepsali ji ještě humanističtí učenci Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomathes a tisk provedl u Kašpara Prostějovského písař samotného Václava Lomnického, Matěj z Dvořišť, jenž byl tiskařským samoukem. Optát a Gzel se věnovali pravopisným pravidlům a tuto část knihy nazvali *Orthographie*, Philomathes sepsal druhou část, tzv. etymologii. Zajímavé je, že oba tyto díly mají své vlastní předmluvy. Samotná *Orthographia* se dále ještě dělí na dvě části týkající se liter a interpunkce.⁷⁰ V oddíle, kde pojednávají o diftonzích, informují nás již o změnách českého vokálního systému také tím způsobem, že odmítají psát vokály *-uo* a *-ie*, jež znají z knih, jelikož se v soudobé praxi již nepoužívají. Dlouhé *í* psali jako *ij* místo *ie* a znělo jim „woftře“.⁷¹ Interpunkce jim měla sloužit nejen k členění textu na menší celky, ale sloužit i praxi hlasitého čtení jako například krátká přestávka. Popisují zde i příklady šesti interpunkčních znamének, tj. virguli, dvojtečku, tečku, otazník, dělítka a závorky. Za vzor jim posloužila edice *Nového zákona* vydaná uznávaným evropským humanistou Erasmem Rotterdamským (1466/1469-1536), která vyšla poprvé v roce 1516 jako řecko-latinská bilingva a je pověstná latinou, jež je zbavena neklasických prvků. Velká pozornost je zde věnována i pravopisu. Tento *Nový zákon* se stal velkým podnětem a vzorem pro celou českou jazykovědu, nejen pro autory výše uvedené gramatiky.⁷² Václav Philomathes ve své části gramatiky nazvané *Etymologia* často odkazuje také na svůj vzor představující dobrý styl v latině, jímž mu byl především Laurentius Valla (1407-1457), italský humanista sloužící ve službách samotného papeže.⁷³ Philomathes také uvádí, že Čechové se dopouštějí stylistických prohřešků nejen při mluvení, ale i při psaní, a to zejména v překladech bible. Již v samotné předmluvě kritizuje některé jevy, na které kladl zvláštní důraz. Nesouhlasil s některými tvary zájmen, dále s koncovkou

⁶⁹ Pro toto období je typické, že název díla se většinou odvozoval od místa jeho tisku.

⁷⁰ Neboli punktování. Více KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007, s. 115.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž, s. 119.

⁷³ Nejslavnějším jeho dílem je spis *Liber elegantiorum*, jež tiskem vyšlo v roce 1471. Více tamtéž, s. 115.

genitivu plurálu *-úv* (místo *-ú*), s monoftongem *-ú* drženým v instrumentálu singuláru feminin s a-kmenovým skloňováním. Ve výkladu o verbech zahrnul také užívání pomocného slovesa *býti* ve 3. osobě singuláru i plurálu préterita. Naopak se však nebránil aktualizaci jazyka.⁷⁴ Tvarosloví nepopisuje jako celek, nýbrž vybírá pouze tvary slov, jež se obyčejně užívají nesprávně⁷⁵ a v dodatku se věnuje jednotlivým skloňováním některých jmen a slov v biblických překladech.

Téhož roku (1533) vydávají Václav Optát a Petr Gzel v Náměšti nad Oslavou překlad *Nového zákona*, který byl již velmi ovlivněn Philomathovou *Etymologií* a v zásadě respektoval náměšťskou mluvnici, která se v pozdějších dobách, jak podrobněji uvedu níže, dočkala ještě dvou reedic, a to *Norimberského tisku* (druhé vydání, nedochované z r. 1543, které v *Gramatice české* opsál a komentoval Jan Blahoslav) a třetího vydání v Praze u J. J. Dačického v roce 1588.⁷⁶

Tato významná gramatika, z níž čerpala i doba barokní, vznikla jako komentovaný opis náměšťské mluvnice s dodatky, kde některé Optátovy výklady Jan Blahoslav velmi ostře kritizuje, a dokonce i uvádí, že po jazykové stránce „více byl Němec nežli Čech.“⁷⁷ Neváhá však polemizovat ani s Philomathovou *Etymologií*. *Gramatika česká*, jež zůstala pouze v rukopise, vznikala velice dlouho. Blahoslav na ní pracoval téměř až do své smrti, neboť zároveň s ní se věnoval i jiným spisům, teologickým a překladatelským. Z tohoto důvodu se nám jeho *Gramatika* (především z hlediska propracovanosti) může jevit spíše jako různorodá sbírka poznámek. Tento rukopis byl objeven až v padesátých letech 19. století knihovníkem Ignácem Hradilem v knihovně Tereziánského ústavu ve Vídeňském Novém Městě.⁷⁸ Později však badatelé pomocí analýzy použitého papíru dospěli k názoru, že se jedná o přepis z roku 1670⁷⁹ a vyvstaly otázky týkající se předlohy, z níž se opisovalo. Zajímavé však je, že až do objevu a publikace rukopisu v roce 1857 zůstává gramatikou netištěnou.

První část *Gramatiky* Blahoslavovy je opisem mluvnice náměšťské se stručnými poznámkami autora, ale i rozsáhlejšími komentáři k Optátově-Gzelově a Philomathově textu či jeho jazykové stránce. Jan Blahoslav například usiloval proti náměšťské

⁷⁴ Studii o „zlidovění“ literárního jazyka v 16. století poskytl Vladimír Kyas. Více KYAS, V.: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Vyšehrad, Praha 1997, s. 161.

⁷⁵ KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007, s. 116.

⁷⁶ Tamtéž, s. 120 a 137.

⁷⁷ Jan Blahoslav (1523-1571) se osobně setkal s Benešem Optátem, který již byl ve velmi pokročilém věku a jeho dílo Blahoslava velice ovlivnilo. Více tamtéž, s. 116.

⁷⁸ Tamtéž, s. 122.

⁷⁹ Tamtéž.

gramaticy alespoň o grafické zachování diftongu *-ie*. Část druhá, daleko rozsáhlejší, obsahuje sedm knih *Přidání k gramatice s Úvodem a Zavírkou*, kde nalezneme různá témata s jazykových rovin, které se vyskytují v náměšťské gramatice. Především se jedná o pojednání o rétorice a frazeologii z hlediska použití českého jazyka v biblickém překladu.⁸⁰ Blahoslav zde naprosto odmítá rozlišování akuzativu a ablativu femininních substantiv a adjektiv zakončenými *-ú/ -ou*. Tvary s *-ú* považuje za dialektismy „Čechům neznámé.“⁸¹ Upřednostňoval také jazyk starší. To se projevilo hlavně v hláskosloví a tvarosloví. Nepřijímal tedy např. změnu *ý > aj >ej - pýcha > pejcha*, nepřijímal protetické *v - oči > voči*, úžení *é > í krásného > krásního*, ponechával dvojí *l*.⁸²

II. kniha *Přidání* je věnována metafoře. Tato stylistická figura se tu však neprezentuje jako figura básnická, ale spíše jako přenesené významy slov obecně, a nalezneme v ní dokonce i vulgarismy.⁸³ V knize VI. uvádí pozitivní příklady, vhodná slova a obraty a doporučuje i některé texty a sbírku stylisticky vhodných obrátů od neznámého autora. Je patrné, že právě stylistika a rétorika hraje u Blahoslava velmi důležitou roli. Uvádí zde také jazykové prostředky, které slouží komunikačnímu úspěchu, jako je obratné používání vhodných elementů, např. střídáním synonym vzniká žádoucí stylistická pestrost. Stylisticky vyšší jsou podle něj prostředky archaické a biblismy, po nichž často sáhne kazatel, zatímco stylisticky nižší prvky obsahuje „řeč matky s dítětem nebo hovor s čeládkou.“⁸⁴

Krátce po nástupu Rudolfa II. na český královský trůn v roce 1576, vyšla v Praze, u předního tamního tiskaře Dačického, *Grammatica Bohemica* Matouše Benešovského a posléze roku 1587 *Knížka slov českých vyložených*, kde tento autor nejen podává vlastní etymologický výklad, ale nalezneme zde i pravopisný úvod. S Janem Blahoslavem ho spojují i jisté podobnosti: zájem o biblický překlad i ostrý tón v polemice s jazykovými odpůrci.⁸⁵ V mluvnici nejprve vyjmenovává jednotlivé hlásky a poté uvádí deklinační systém, jenž je však společný jak pro substantiva, tak pro adjektiva⁸⁶ a také zde píše o systému konjugačním.

⁸⁰ KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007, s. 125.

⁸¹ Tamtéž, s. 126.

⁸² DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nepublikovaná diplomová práce, České Budějovice 2008, s. 20.

⁸³ S takovýmto přenášením terminologie z rétoriky a poetiky do hláskosloví, nebo morfologie a sémantiky se ve starších českých gramatikách setkáváme častěji., např. v 17. století u Konstance a Rosy. Podrobněji, KOUPIL, O., s. 127.

⁸⁴ Tamtéž, s. 133.

⁸⁵ Tamtéž, s. 134.

⁸⁶ Úplný přehled v tabulce, tamtéž, s. 135.

Rok poté, co spatřila světlo světa Benešovského *Knížka slov českých vyložených*, roku 1588, vychází, také v Dačického tiskárně, již třetí vydání *náměšťské mluvnice* Optativy, Gzelovy a Philomathovy, jež čerpá plně z edice první. Snaží se dokonce zachovat i formát a typologickou podobu. Také používá dvojího *b*, ale již nedůsledně, také předpokládá dvojí *l/t*, ale při sazbě příkladů zná jen jednoduché *l*.⁸⁷

Na samém počátku 17. století (1603) vznikl spis, pro nějž je příznačný elitní okruh české jazykové kulturní vrstvy této doby. Jedná se o *Gramatiku Vavřince Benedikta Nudožerského*, která je první gramatikou češtiny uspořádanou systematicky. Narozdíl od předchozích nám obraz o tvarosloví podává daleko komplexněji a snaží se zachytit mnohem více jevů a rovin celku jazyka.⁸⁸ Autor zná i řeč lidovou, ví o změně *ý* > *ej* a také o úženi *é* > *í*. Po vzoru svých předchůdců hodnotí tvary lidové a spisovné.⁸⁹

Po porážce českých stavů a po třicetileté válce byla r. 1643 opět vydána *mluvnice náměšťská* v jezuitské akademické tiskárně na Starém Městě pražském. Proti předcházejícím vydáním zde chybí původní dedikace a dvě předmluvy, které jsou nahrazeny novou od neznámého autora.⁹⁰ Nalezneme v ní již plné rozlišení jazyka mluveného a psaného, dovídáme se i o zintenzivnění jazykových kontaktů v českých zemích pobělohorské doby a mluvnice upozorňuje i na obtížnost výslovnosti českého *ř* pro Slované i pro Němce. Motivace tohoto vydání byla tedy značně praktická. Badatelé předpokládají, že jako předloha posloužilo ono vydání z roku 1588, a to především díky lepší dostupnosti proti tisku předcházejícímu, starému 110 let.⁹¹

Další rozdíl ve srovnání s do té doby již vyššími mluvnicemi nalezneme v tisku, který se jeví jako nedbalý a nečitelný. Uvádí také mnohem méně případů archaického *-ij* pro [*í*] – většinou se používá pouze *-j*, respektive *ý*, jak je to běžné v 17. století. Místo *-ie* má *-ě*, dále změnu *aj* > *ej*, mizí gemináty *aa* pro [*á*] a *ee* pro [*é*]. Dále také odstraňuje protetické *v-*. Tato reedice gramatiky náměšťské nabízela přesný návod k užívání liter nebo rozlišení *-i/-y*, podávala i výklad o participiích. Nesmíme však opomenout, že tuto jezuitskou edici staré náměšťské gramatiky je nutno zasazovat do historického, teologického a jazykového prostředí té doby a nikoli do toho kontextu, ve kterém vznikala. Z tohoto důvodu i tentýž text po téměř stoletém časovém posunu na

⁸⁷ KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007, s. 138.

⁸⁸ Více k tématu, tamtéž, s. 140.

⁸⁹ DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nепublikovaná DP, České Budějovice 2008, s. 20.

⁹⁰ Podrobněji, KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007, s. 146-147.

⁹¹ Tamtéž, s. 148.

recipienty působí naprosto odlišně.⁹² Je třeba zdůraznit, že tímto rukopisem a tiskem náměšťské gramatiky v roce 1643 lze zásluhou akademické tiskárny hovořit o počátku éry jezuitských mluvnic.

Své svědectví o tom, že sami jezuité gramatiku češtiny potřebovali zejména pro své školy, nám podává ediční poznámka, kterou nalezneme v anonymně vydané gramatice, vytištěné u Víta Jindřicha Ettela r. 1660 v Olomouci, která velmi dlouhý čas nejprve ležela v rukopise.⁹³ O autorovi se dovídáme až z *Brusu* jezuitu Jiřího Konstance, který zde prozrazuje, že jím je také příslušník tohoto řádu, Jan Drachovský a také to, že jeho text nadepsaný *Grammatica Boëmica* vydal v již výše zmiňované olomoucké ettelovské tiskárně další český jezuita, Matěj Václav Šteyer/Štajer. Jan Drachovský⁹⁴ byl v době vydání své gramatiky již 16 let na onom světě. Narodil se v roce, kdy svou mluvnici vydává Matouš Benešovský a je také ovlivněn především „zlatým věkem“ češtiny.⁹⁵ Obdobně jako Vavřinec Benedikt Nudožerský i Jan Drachovský volí pro svůj výklad latinu. *Grammatica Boëmica* je rozdělena do pěti knih různého rozsahu. Drachovský se stal vzorem pro své následovníky, například deklinačními paradigmaty, přechylováním jmen, odvozováním substantiv od adjektiv a zdrobňováním. V češtině také vymezuje pět jmenných deklinací podle zakončení genitivu singuláru na samohlásky *a, e, y/i, o, u*.⁹⁶ Značnou pozornost také věnuje participiím a kromě pasivních rozeznává i participia aktivní. Tento gramatikář se doslova obrací na Jiřího Melantricha z Aventina, dokonce cituje jeho knihu. Proti ostatním autorům své doby zachovával Drachovský staročeské tvary přechodníku přítomného, tedy stejný tvar pro maskulinum a neutrum, zatímco jiní gramatikové uváděli stejný tvar pro femininum a neutrum. U adjektiv mužského rodu uváděl do nominativu singuláru změnu *y > ej hroznej i hrozný, vděčnej i vděčný*. Naopak v plurálu uváděl jen tvary s *-í(y)- silní, silných, silným ...* Ženské tvary plurálu měly vedle *é* i podobu zúženou, *silné i silný*. K dalším jevům, které podporoval, by náležel např. tvar *bojovali knížata*, skloňování přivlastňovacích adjektiv *Petrova i Petrového* či infinitiv bez *-i*. Dával zřejmě přednost starším podobám s *y- pěkný, milý, hladký* před tvary na *-ej, pěknej*.⁹⁷ Pátá kniha spisu je výkladem o ortografii a kvantitě sylab, kterou Jiří Konstanc v zásadě přímo přetiskl.

⁹² KOUPIL, O.: Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672. Karolinum, Praha 2007, s. 151.

⁹³ Tamtéž, s. 152.

⁹⁴ Jeho životopis podrobněji tamtéž, s. 154.

⁹⁵ Tamtéž, s. 153.

⁹⁶ Tamtéž, s. 155.

⁹⁷ DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nепublikovaná DP, České Budějovice 2008, s. 20.

Jiří Konstanc, tento další člen Tovaryšstva Ježíšova, se narodil v Řepíně u Mělníka v evangelické rodině. Absolvoval však jezuitské školy a posléze konvertoval ke katolicismu. Jeho spisy jsou velmi různorodé, psal latinsky i česky, tvořil díla původní, ale věnoval se i činnosti překladatelské. Roku 1667 vydává v pražské akademické tiskárně spis *LIMA LINGVÆ BOHEMICAÆ*, tj. *Brus jazyka českého...*, dedikovaný svatovítskému kanovníkovi Tomáši Pešinovi z Čechorodu.⁹⁸ Je zřejmé, že věnování tomuto kanovníkovi nebylo jen formální, neboť v dalším odstavci je dokonce Pešinův přímý vliv na Konstancovo dílo popsán.

Brus je také výjimečný jazykovou stránkou svých výkladů, a ačkoliv autorův původní záměr byl napsat své dílo česky, nakonec je spis částečně paralelní, latinsko-český, částečně asymetrický – stručná latinská věta a podrobnější rozvedení v češtině, a nakonec i text čistě český, pouze s latinskými tabulkami. *Brus* měl být vztažen na jazyk mluvený, psaný i na jazykovou praxi v tiskárnách. Konstancovo dílo je nazváno metaforicky, usiluje o připodobnění svého spisu k nástroji sloužícímu k broušení, čtenáři mají být nože a pily, ale jsou podle něho tupí. Může jim však pomoci to, že mají dobrý základ, ale přesto potřebují doostřit. „V rámci tohoto obrazu vytvořil tento jezuita i stylistickou či jazykovědnou hodnotící terminologii: kdo mluví nebo píše správně, mluví o s t ř e j i, kdo špatně, produkuje místo čistých řezů d r t i n y.“⁹⁹

Na úvodních stránkách spisu nalezneme příklady jazykových chyb velmi různé povahy, od drobností pravopisných a hláskoslovných přes např. záměny prefixů. Dále se spis dělí na 4 části: I. de etymologia, II. de constructione, III. de prosodia, IV. de orthographia, s tím, že část III. a IV. mají své dodatky. V části I., *Etymologii*, uvádí Konstanc přehled hlásek s příklady, srovnává psanou a mluvenou podobu jazyka (např. psané *au* a vyslovované *ou*). Podrobně se také věnuje pravopisu cizích slov a v české gramatice oživuje 5 jmenných rodů, tj. mužský, ženský, střední a u zájmen osobní a věcný.¹⁰⁰ Ve spisu se promítají autorovy představy o tom, jak pečovat o jazyk, tj. derivací, kompozicí i neoterizací se má usilovat o rozšíření slovní zásoby a výrazových prostředků vůbec. Konstanc ve své mluvnici přetiskl Drachovského pravidla o užívání přechodníku, o tvarosloví, a také výklad o kvantitě samohlásek. Ve druhé části, *Constructio*, Konstanc uvádí, že zkušený mluvčí vlastenecké řeči nebo ten, kdo usiluje o vybroušenou mluvu, měl by se držet tří zásad. Jeho řeč by měla být: 1) *emendata*, 2)

⁹⁸ Více o autorovi KOUPIL, O., s. 159.

⁹⁹ Podrobněji a přehledně tamtéž, s. 162n.

¹⁰⁰ Úplná tabulka se vzory tamtéž, s. 163.

dilucida a 3) *ornata*, tedy podle určitých pravidel bez barbarismů a solecismů,¹⁰¹ srozumitelná a rétoricky zdobená. Toho podle něho lze dosáhnout užíváním figur. Toto však uvádí ve své *Gramatice* již výše zmiňovaný Jan Blahoslav. Je zde tedy patrné, že témata i příklady se ve starších mluvnicích češtiny vracejí. V části třetí převažují pravidla pro označování vokalické kvantity obecně¹⁰² a v časoměrném básnictví, kde vychází především z mluvnice Alvarovy. Poslední část *Brusu*, pravopisná, je uvedena obrazem „v ortografii je nejvíce zubů, které je potřeba brousit.“¹⁰³ Jak jsem již uvedla, je věnována tiskařům, ale i písařům. Je zde také patrné, že pravidlo o dvojím *l/t* přebírá a zjevně se od něho distancuje.

Konstanc ve svém spise vychází zejména z Drachovského, ale často vstupuje i do dialogu se staršími autory a kompiluje. Činí tak ze svého *Brusu* jakéhosi Drachovského pro pokročilé. Jiří Konstanc, ačkoliv sám byl jezuita, velmi často citoval nekatolické gramatikáře, doporučoval nekatolické autory, dokonce i nekatolický překlad Písma svatého. Velmi živě na něho reagoval například Václav Jan Rosa.¹⁰⁴

Dalším jezuitským gramatikářem, který svůj spis vydal v roce 1668, tedy rok poté, co vyšel Konstancův *Brus*, se stal Matěj Václav Štajer,¹⁰⁵ o němž jsem se již zmiňovala výše v souvislosti s jeho editorstvím mluvnice Jana Drachovského. Štajerova gramatika, již nazval *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*, vydala táž jezuitská akademická tiskárna jako gramatiku Konstancovu. S Konstancem Štajera pojí kromě náboženské příslušnosti i překladatelská činnost, odlišná je však jejich prezentace sama sebe přímo v díle. Zatímco Konstanc se v gramatice ať již přímo či nepřímo sám o sobě zmiňuje, autor *Výborně dobrého způsobu* se snaží v celém spisu zachovat anonymitu.

Tato jazyková knížka není rozsáhlá, ale přesto velice zvláštní. Štajer ji koncipuje jako dialog dvou postav, učitele a žáka. Z tohoto důvodu se také záhy, nejpozději na počátku 18. století¹⁰⁶, pro ni ujal zkrácený název *Žáček*. Tato práce v zásadě nepřináší žádnou novou gramatickou koncepci, odvolává se na Drachovského i Konstance. Nová

¹⁰¹ Tvar z hlediska jazykové normy nesprávný, užitý v mluvním nebo literárním projevu. Podle řeckého města Soloi, jehož řečtí obyvatelé užívali slov původního neřeckého obyvatelstva; více *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 700.

¹⁰² Tomuto tématu věnoval studii Josef Vintr, podrobněji KOUPIL, O., s. 167.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 169.

¹⁰⁵ Studie o tomto autorovi vydali např. M. Svatoš nebo J. K. Kroupa. O jeho životě podrobněji tamtéž, s. 170-171.

¹⁰⁶ To dokládá např. tzv. mluvnice Janditova. Více tamtéž, s. 172.

je forma jeho výkladu o ortografických pravidlech, která se snaží podat vtípně, dokonce až fraškovitě, protkaná různými příslovími a rčeními.

Svou ortografii autor přejal z kralické *Šestidílk*y, ovšem zdaleka ne bez určitých výhrad. Příčinami toho, proč svou práci on, ba ani Konstanc nepostavili na *bibli Svatováclavské*, se zabývá ve své studii Josef VINTR. Za povšimnutí také stojí to, že Štajer pravopisný úzus tiskařů vztahuje i k písařské praxi. U deklinačního systému se liší od Drachovského a Konstance především tím, že výčtem tvarů pro jednotlivé pády substantiv nesděljuje, jakým způsobem se podobná slova skloňují, ale jaké *i/y* se píše v jednotlivých pádech, popřípadě jaká je v nich vokalická délka zakončení. Dále se věnuje deklinacím substantiv a deklinacím adjektiv, která jsou však uvedena zvláště, konjugacím, avšak pouze s upozorněním na problematické psaní *i/y* a *l/l̄*, označování vokalické délky diakritickým znaménkem apod. Verba jsou jen rozdělena, kromě indikativu přezenta zde nalezneme jen tvary složeného préterita a zmínky o imperativech, infinitivech a participiích.¹⁰⁷

Je patrné, že *Žáček* je příručka zejména praktická a zcela reflektuje i dobové spory mezi již zaběhlou písařskou praxí a zcela pochopitelným systémem pravidel tisků, pravopisem bratrským. I když, jak jsem uvedla výše, nepřijímal Štajer ortografické zásady kralického tisku bez výhrad. Foném *ú-* (nebo možná *u-*), psaný tradičně literou *v* a samozřejmě bez čárky, považoval za příliš vzdálené od běžné výslovnosti, od diftongizovaného *ou-* (psaného *au-*). Tento spor vyřešil zcela nečekaně: *v* by se psát mělo, dokonce by se tak mělo činit důsledně, ale on sám raději píše podle výslovnosti *au-*. Zásadně však nesouhlasil s protetickým *v-* v tiscích, kde mu jeho užití připadalo neestetické, ale např. diftongizaci *y>ej* nechává zcela na vůli adresátů.¹⁰⁸

Tato cíleně praktická pravopisná příručka se ve své době těšila značné oblibě, dokonce v akademické tiskárně vyšla ještě jednou v téměř nezměněné podobě v roce 1730.

Poslední gramatikou, o níž bychom se rádi zmínili a jež souvisí s dobou barokní, je *Čechořečnost* Václava Jana Rosy¹⁰⁹ z roku 1672. Tato mluvnice byla vytištěna v Arnoltově tiskárně a mimo jiné se zabývá i Komenským a jeho pravidly. Člení se na čtyři části: pravopis, etymologii, syntax a prozodii.

¹⁰⁷ Přehledné tabulky deklinací a konjugací, KOUPILOVÁ, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007, s. 174.

¹⁰⁸ Citace autora o této problematice uvádí autor tamtéž, s. 175.

¹⁰⁹ O autorově tvorbě podrobně tamtéž, s. 179.

Protetické *v-* ve slovech *voběd, vokousám* považuje za nadbytečné, podle něho lépe zní *oběd, okousám*. Rosa také uvádí starý duál *dvě stě, dvě létě*, ale zároveň upozorňuje, že může být i *dvě sta, dvě léta*. K duálu samozřejmě patří tvary *očima, ušima, rukama, nohama*. Dále se tento gramatikář věnuje různým variantám deklinací a konjugací.

Zdeňka Doležalová ve své diplomové práci uvádí, že o poklesu jazykového citu (nebo toleranci) autora svědčí to, že hodnotil a upřednostňoval, co je pěknější, básničtější či vhodnější. Jde prý většinou o Rosovu osobní sympatii nebo antipatii. Gramatika Václava Jana Rosy se i přesto stala předlohou a vzorem pro mnoho dalších tvůrců mluvnic jazyka českého. Mezi nejznámější patří Pavel Doležal (*Grammatica Slavo-Bohemica* z r. 1746) a Jan Václav Pohl,¹¹⁰ jehož mluvnice z roku 1756 (*Gramatika česká oder die böhmische Sprachkunst*) svědčí o značném oslabení tradice humanistické češtiny a kterou velmi odsuzuje např. Josef Dobrovský, který ji nazval „unböhmische Grammatik“.

Podle Františka Cuřína lze vývoj jazyka barokní doby shrnout do několika zásadních bodů. Ve 2. polovině 17. století a ve stoletím následujícím můžeme sledovat neustálé narůstání odporu gramatiků k cizím slovům, sblížování jazyka spisovného s lidovým, kdy se oporou stává současný jazyk mluvený, což se projevuje především v hláskosloví a tvarosloví. Tradice humanistického jazyka se sice ještě objevuje v 17. století v krásné literatuře a v překladech bible, v poezii se však již uplatňuje synonymika, básnické tropy, využívá se figur, přirovnání a metafor, antitezí, atd., typických pro dobu barokní. Naproti tomu nižší poezie pracuje se zvukovou stránku verše, využívá zejména prostého lidového slovníku, opakování slov a citově zabarvených slov. V 18. století se oba typy poezie sblížují, poezie vyšší dokonce zaniká a poezie nižší pokračuje v rozkvětu písně lidové. V tomto století ale dochází zároveň k silnému oslabení staré tradice humanistické hlavně v městských vrstvách obyvatelstva. Cuřín zde připomíná celonárodní pokles úrovně spisovné češtiny, ba dokonce mluví o úpadku. Do literatury se přejímají hláskové a tvarové jevy z jazyka lidového, proniká do ní i nářečí, stará gramatická pravidla se rozvracejí.¹¹¹

¹¹⁰ Více DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nепublikovaná DP, České Budějovice 2008, s. 22.

¹¹¹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha 1985, s. 64-65.

II. KULT SVATÉ LUDMILY

2. 1. Svatá Ludmila

Svatá Ludmila¹¹² narozená snad kolem roku 860¹¹³ je první historicky doloženou představitelkou dynastie Přemyslovců. Pochází údajně z nevelikého kmene Pšovánů,¹¹⁴ který ovládal území dnešního Mělnicka, a její otec, Slavibor, byl jeho knížetem. Nejspíše roku 874¹¹⁵ se provdala za Bořivoje, knížete kmene Čechů, jenž ovládal západní část středních Čech a sňatek byl zřejmě politického rázu v rámci budování přemyslovského státu.

Prostředí, ve kterém se Ludmila narodila a vyrostla, bylo dlouhý čas pohanské, mísily se zde různé kulturní vlivy, a to včetně keltských.¹¹⁶ Ačkoliv Morava přišla do kontaktu s křesťanstvím díky misím východofranckých kněží již zhruba na konci 8. století a několik knížat neznámých českých kmenů¹¹⁷ přijalo roku 845 spolu se svými družiníky křest v Řezně. Jednalo se však spíše o nevýznamnou událost, jež nepřinesla žádné významnější důsledky pro vývoj křesťanství, a tudíž se původní pohanství Bořivojovo a Ludmilino právem ocitá v legendárním podání.

Za první důležitý moment vývoje křesťanství v Čechách bychom mohli považovat Bořivojův křest na Velké Moravě u knížete Svatopluka, jenž byl zřejmě jeho švagr.¹¹⁸ Nejednalo se zde o ztotožnění s křesťanskou vírou, ale spíše o sociální akt, kdy Bořivoj usiloval o stejné postavení, které zastával jeho významný soused. Tento akt však po jeho návratu zpět do Čech vyvolal pohanskou reakci,¹¹⁹ která měla za následek Bořivojovo dočasné sesazení. Český kníže také přivedl z Moravy staroslověnské misionáře v čele s knězem Kaichem a pravděpodobně to byl právě Kaich, kdo v Čechách pokřtil sv. Ludmilu.¹²⁰ Usadil se na Levém Hradci, kde následně vznikl první

¹¹² Svatá Lidmila in: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989.

¹¹³ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*. Praha 1997, s. 194.

¹¹⁴ Prolog – stručná legenda z 13.-14. století ji uvádí jako dceru knížete srbského. Podle Z. Kalisty se může jednat o omyl, ačkoliv srbský původ Pšovánů není zcela vyloučen.

¹¹⁵ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*. Praha 1997, s. 194 (dále jen PP).

¹¹⁶ PÍŤHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Praha 1992, s. 21.

¹¹⁷ D. Třeštík uvádí, že existoval pouze 1 Gens Bohemianus (kmen Čechů) in: PP, Praha 1997, s. 63.

¹¹⁸ PÍŤHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Praha 1992, s. 23.

¹¹⁹ Kristiánova legenda viz TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 176.

¹²⁰ Pozdější tradice uvádí, že křest provedl sám Metoděj. K tomuto tvrzení však neexistují žádné pramenné podklady. Viz tamtéž, s. 326.

křesťanský chrám na území českého kmene.¹²¹ Svatá Ludmila sehrála zajisté určitou roli při založení nejen tohoto, ale i pozdějšího pražského chrámu.

Její významná historická role však nastala po smrti manžela, jejich obou synů, Spytihněva a Vratislava, kdy vychovávala syna dědice již zmíněného Vratislava, nedospělého vnuka Václava.¹²² Tomu v té době mělo být asi 13 let.¹²³ Po smrti otce Vratislava získala regentskou vládu jeho vdova a Václavova matka Drahomíra¹²⁴ z rodu knížat Stodoranů,¹²⁵ mocné větve Luticů. Ale vliv kněžny Ludmily na vnuka Václava zůstal stejně intenzivní. To jistě kromě jiného také přispělo k rozporům mezi oběma ženami, které vedly až k Ludmilině mučednické smrti. Kněžna Ludmila se sice spolu s věrným knězem Pavlem uchýlila na hradiště Tětín,¹²⁶ ale ani to ji nezachránilo. V noci z 15. nebo 16. září 921 ji údajně dva Drahomířini družiníci Tunna¹²⁷ a Gommon¹²⁸ zardousili.¹²⁹ Podle legend žádala, zda by mohla být st'ata, a tím prolít krev po vzoru prvokřesťanských mučedníků. Podle Kristiánova vyprávění vše nasvědčuje tomu, že Ludmila se svými vrahy již do kontaktu přišla před svou smrtí.¹³⁰ Legendy také přiznávají, či dokonce zdůrazňují hlavní Drahomířinu vinu na vraždě.¹³¹ Domníváme se, že podíl její účasti na smrti sv. Ludmily pro nás nejspíše zůstane navždy zahalen rouškou tajemna a záhady.

¹²¹ Spíše se však jednalo o rotundu, jejíž typ byl převzat z Velké Moravy. P. Piřha se domnívá, že vznikl na Levém Hradci a nikoli v Praze, neboť tam byla dosud velmi silná pohanská opozice. Viz PIŘHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Praha 1992, s. 19.

¹²² Dle legend díky své babičce získal vzdělání ve staroslověnském jazyce a Z. Kalista uvádí, že dokonce i v řečtině a v latině. *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 42.

¹²³ TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 364.

¹²⁴ Dragomir In: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 41 - 44.

¹²⁵ Kněžna polabských Havolanů. Ti byli tehdy silným kmenem, náležejícím etnicky k Veletům (zvaným později Lutici), ale pod vládou vlastního knížecího rodu. Jejich centrem byly oblasti na Havole a Sprévě, tj. v širokém okolí dnešního Berlína. In: TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 361-362.

¹²⁶ Snad tímto činem rezignovala na politickou moc. In: LUTOVSKÝ, M.: *Po stopách prvních Přemyslovců I. Zrození státu (872 – 972). Od Bořivoje I. po Boleslava I.*. Praha 2006.

¹²⁷ Tunna in: TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 369.

¹²⁸ Snad se jednalo o Vikingy či Sasy. In: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 42.

¹²⁹ Za vražedný nástroj byl považován závoj. Objevuje se například ve staroslověnském prologu o svaté Ludmile, jehož předloha musela být napsána v Čechách před koncem 11. století. Část rukopisů píše, že Ludmila byla usmrcena provazem (uže), další ale říkají, že to byl závoj (ušev), který vrahové sňali Ludmile z hlavy. Roku 1981 byla otevřena hrobka u sv. Jiří a bylo zjištěno, že mezi kostmi se nachází bílá tkanina s vetkaným geometrickým vzorem, která nepochybně ležela již v původním hrobě Ludmily, tj. roku 921. Tímto závojem neboli plachetkou si vdané ženy zavíjely hlavu. In: TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 370.

¹³⁰ Vyprávění o oslovení vrahů, že je „jako syny své vychovala, zlatem a stříbrem zdobenými oděvy obdařila“. In: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 42.

¹³¹ Svatováclavský legendista Vavřinec z Amalfi ale Drahomíru označil jako „Deo digna = „důstojná, hodná Bohu“. In: tamtéž.

Co však víme jistě, je to, že nad místem umučení a zároveň původního pohřbu staré kněžny nechala její snacha Drahomíra přestavět z původně obytného stavení chrám sv. Michala.¹³² Legendy uvádějí, že se tak stalo proto, aby případné zázraky Ludmiliny byly připsány právě tomuto průvodci duší do ráje.¹³³ Brzy poté, co se sv. Václav roku 924 ujal přímé vlády, provedl translaci těla své babičky a ostatky uložil v pražském chrámu.¹³⁴ Tímto ostatně vykonal akt, jenž byl dle představ raného středověku společně s biskupským zápisem do martyrologia¹³⁵ hlavní součástí elementárního kanonizačního procesu.

Na rozdíl od Václava a Vojtěcha, uznaných za svaté bezprostředně po jejich smrti, Ludmila byla rozpoznána a uznána daleko později. Její kult světice se tak prosazoval velice zvolna. Byla vážena a ctěna, ale o její svatosti se příliš nehovořilo. V jejím životě nebylo možno kromě všeobecné zbožnosti najít žádný heroický čin víry a motivem smrti nebyl nejspíš ani náboženský vzor, ale spíše jen hrabivost a touha po moci.¹³⁶ Nejprve začala být uctívána zejména v místě svého posledního odpočinku - v kostele sv. Jiří, kde její pravnuke Boleslav II. a Mlada založili náš první klášter benediktinek. Poté, když měl být roku 1100 svěcen nově přistavěný kostel sv. Petra, přiložila abatyše Windelmuth k ostatkům určeným pro schránku také část Ludmilina závoje. Nový biskup Heřman však pochyboval o její svatosti a provedl zkoušku ohněm.¹³⁷ Od tohoto významného momentu již kult světice vzrůstá. Její svátek, 10. listopadu, je uveden v kalendáriu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, jehož původ je datován k roku 1137.¹³⁸ Mezi důkazy oficiálního zakotvení jejího kultu je i sama skutečnost, že při přestavbě svatojiřského chrámu roku 1142, pražský biskup Ota zakazuje hýbat ostatky sv. Ludmily, dále samotné uložení ostatků do několika oltářů pražské diecéze a v neposlední řadě i zpodobnění světice mezi českými patrony ve skvostně iluminovaném rukopise pro biskupa Daniela II.

¹³² V současnosti je kostel zasvěcen sv. Janu Nepomuckému.

¹³³ „V titulu kostela, který je zasvěcen Michaelu archandělu, je možno spatřovat i výraznou snahu ochránit křesťanské tělo a místo před útokem nevěřících“ In: PÍŤHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Praha 1992, s. 21.

¹³⁴ 10. 10. 925 In: TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 181.

¹³⁵ Seznam křesťanských mučedníků s vylíčením jejich života. Dnes liturgický seznam svátků. In: *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 481.

¹³⁶ PÍŤHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Praha 1992, s. 27.

¹³⁷ Kosmas se nám hlásí mezi očitě svědky zachování závoje a líčí slzy radosti biskupovy i všech přítomných. In: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 43.

PÍŤHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Praha 1992, s. 27.

¹³⁸ Svátek 16. září tam byl později připsán, a to nejspíše kolem roku 1200. In: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 43.

Další rozvoj kultu je spjat s dobou gotickou, kdy za nejstarší dcery Přemysla Otakara II, abatyše Kunhuty, dochází k ustálení obou svátků – martyria¹³⁹ 16. září a také translace 10. listopadu. V první polovině 14. století dokonce biskup Jan IV.¹⁴⁰ svému rodovému hradu Dražice nechal postavit na předhradí kostel sv. Ludmily. Doba Karlova již vytvořila náhrobek světice a uvádí se, že právě tehdy došlo k základu pojetí sv. Ludmily jako patronky vinařů.¹⁴¹ Prvním přímým jeho dokladem je však až barokní socha Michala Josefa Brokoffa, kterou dal na počátku 18. století postavit na své vinici pražský staroměstský občan Marco Joanelli. Dnes bychom ji našli u jihozápadního nároží vyšehradského hřbitova. Již od druhé poloviny 17. století byl život kněžny Ludmily inspirací pro divadelní hry anonymních barokních autorů a její postava se stává i námětem pro různá církevní kázání.

Kdo tedy byla tato žena? Z historických pramenů víme, že její postava stojí u zrození našeho křesťanství. Vystupuje jako archetyp ženy vzdělané, neboť podle legend vychovávala svého vnuka Václava a všestranně na něj působila. Z toho bychom mohli usuzovat, že již byla gramotná. V neposlední řadě na nás působí jako archetyp babičky. Tedy hlavní nositelky tradice, jež má mnohdy daleko větší roli v uchování nějaké kontinuity než matka, a to nejen díky reprezentaci určitého klidu založeného na osobní zkušenosti.¹⁴² Po prostudování všech pramenů, musíme konstatovat, že se všechny shodují na tom, že kněžnu Ludmilu lze právem nazvat tou, jež je lidu milá, i tou, kterou lid miluje. Měli bychom si však uvědomit, že slovo „lid“ tehdy znamenalo totéž co „národ“. Jakým způsobem vnímali sv. Ludmilu autoři textů v době baroka si více přiblížíme níže, v analýzách kompozice námi zkoumaných textů.

¹³⁹ Umučení.

¹⁴⁰ Doba jeho pontifikátu 1301-1342. In: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 44.

¹⁴¹ V této době dochází k založení vinic na Mělnicku a jejich osázení burgundskou révou. Tamtéž.

¹⁴² PÍŤHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Praha 1992, s. 28.

2. 2. Svatá Ludmila v literatuře

Tematika týkající se osobnosti sv. Ludmily se objevuje zejména v edicích a překladech svatoludmilských a svatováclavských legend.

Slovo legenda pochází z latinského gerundiva a znamená, to, co mělo být čteno při mši v určitou denní dobu při oficiu neboli kanonických hodinkách.¹⁴³ Jedná se o epický žánr pojednávající o významných osobnostech církevního života, o jejich činech šířících křesťanství, o skutečných milosrdenstvích a často i o mučednické smrti. Bývá psán jak veršem, tak prózou¹⁴⁴ a dnes jím označujeme všechny hagiografické texty, liturgické i neliturgické.¹⁴⁵ Jak uvádí náš přední historik středověkých dějin Dušan Třeštík, „legendy jsou životopisy svatých, avšak velice zvláštní. Jejich hrdina se totiž rodí až v okamžiku své smrti, kdy položí jako mučedník život za víru, nebo alespoň smrtí naplní život, jímž vydal svědectví svatosti.“¹⁴⁶

Spisů, článků i obsáhlých knih s tematikou legend je velmi mnoho, proto bychom se pokusili pouze o velice stručnou charakteristiku legendy středověké a barokní. Legenda je typickým středověkým žánrem, ale objevuje se i v dobách pozdějších, například v gotice nebo právě v době baroka, kde vedle historického líčení a cestopisu náleží mezi nejpříznačnější a početně nejrozsáhlejší odvětví české výpravné prózy i poezie.¹⁴⁷ Tato situace se zdá být celkem logická, jelikož vlastním nositelem českého písemnictví 17. a 18. století bylo především české duchovenstvo, jež si kladlo za svůj hlavní cíl především náboženskou výchovu (nebo lépe převýchovu) českého lidu.

Středověké legendy byly také nezbytným dokladem při kanonizačním procesu (tj. svatořečení), předčítaly se v klášterech a kostelech jako kázání sloužící k propagaci kultu světců, k povznesení náboženského života i k uspokojení touhy lidu po poutavém příběhu.¹⁴⁸ Autoři od sebe podle středověkého zvyku opisovali a navzájem se „vylepšovali“ a „upravovali“, takže v současnosti není dost jasné, kdo od koho co

¹⁴³ LEDERBUCHOVÁ, L.: *Průvodce literárním dílem. Výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Jinočany 2002, s. 167.

LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 32.

¹⁴⁴ LEDERBUCHOVÁ, L.: *Průvodce literárním dílem. Výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Jinočany 2002, s. 167.

¹⁴⁵ LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 32.

¹⁴⁶ TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*. Praha 1997, s. 7 (dále jen PP).

¹⁴⁷ KALISTA Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 313.

¹⁴⁸ LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 32.

opsal a která legenda je tedy mladší a která starší.¹⁴⁹ Tuto problematiku velice dobře zpracoval ve svém díle o prvních Přemyslovcích Dušan Třeštík.

Proti tomu v baroku se autoři často od znění a konstrukce původního textu výrazně odchylovali. Vypouštěli celé pasáže, jež se jim zdály méně výraznými či zpomalovaly děj, a na druhé straně zase některé scény více rozváděli a líčili je mnohem barvitěji. U starých legend českého původu tak v tomto období můžeme nalézt řadu nových epizod a detailů. To samozřejmě souvisí s barokním katolickým duchem té doby, kdy se projevuje snaha přivést soudobého českého člověka k uvědomění si národní historie a zároveň snaha o intenzivní náboženskou výchovu.¹⁵⁰

Nejstarší dochovaná legenda pojednávající o postavě svaté Ludmily a pocházející z českého prostředí je *Fuit in provincia Bohemorum (Byl v zemi české ...)*, sepsaná nejspíše krátce po roce 975 bratrem v klášteře u sv. Jiří. Ludmila zde byla pohřbena a pro kněze zdejšího kostela bylo vytvoření tohoto spisu v tehdejší době zajisté povinností. Tato legenda je prostým vyprávěním o jejím životě, a to od sňatku s Boleslavem I. až po nelehkou smrt, kterou nalezla na Tetíně. Obsahuje řadu cenných historických údajů, i když se nezachovala v úplnosti. Existuje pouze výtah, v němž chybí vše, co se dělo po její smrti.¹⁵¹ Tato první dochovaná legenda vyšla také v několika edicích. Již v roce 1728 to byla edice J. B. Menckena, v roce 1887 O. Holdera-Eggera, z roku 1939 pochází známé dílo *Na úsvitu křesťanství* Václava Chaloupeckého a roku 1969 vyšly *Nejstarší prameny přemyslovských Čech* Oldřicha Králíka, který použil překlad Bohuslava Ryby.¹⁵²

Výše zmiňovaný výtah nejstarší dochované legendy je latinský, dochoval se však ještě druhý, psaný staroslověnsky. Je to tzv. *Prolog o Ludmile*, pořízený po roce 1096 na Rusi z delšího textu¹⁵³, který byl zřejmě staroslověnským překladem oné původní, nezachované latinské legendy *Fuit in provincia Bohemorum*. Odborníci se domnívají, že vznikl asi v 11. století ve slovanském klášteře na Sázavě a odtud se dostal s mnoha dalšími spisy na Rus. *Prolog o Ludmile* obsahuje pokračování o přenesení Ludmily a o jejím pohřbu v klášteře sv. Jiří.¹⁵⁴

¹⁴⁹ TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 7.

¹⁵⁰ KALISTA, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 316.

¹⁵¹ TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 10.

¹⁵² Více in: KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Praha 1989, s. 44.

¹⁵³ „...je součástí překladu byzantského Synaxaria, souboru mešních čtení o světcích, nazývaného na Rusi Prolog. Ruské Synaxarion obsahuje tři čtení o českých světcích: o Ludmile k 16. září, o Václavovi k 28. září a o přenesení Václava ke 4. březnu.“ In: TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 147.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 139.

Asi nejznámějším a zároveň nejzáhadnějším dílem je bezesporu *Kristiánova legenda*. Její samotný rozbor by jistě vystačil na samostatnou diplomovou práci. Tento spis psaný latinsky a věnovaný biskupu Vojtěchovi sice pojednává životu sv. Ludmily a sv. Václava, ale v prvních dvou kapitolách líčí pokřtění knížete Bořivoje arcibiskupem Metodějem na Velké Moravě a přenesení slovanské liturgie do Čech.¹⁵⁵ Za údajného autora bývá považován mnich Kristián, údajný syn Boleslava I., jenž měl své dílo přivést na svět kolem roku 992-993.¹⁵⁶ Shrnuje zde všechna fakta, která měl ve své době k dispozici. V legendě o kněžně Ludmile vlastně zpracovává ztracenou širší podobu legendy *Fuit*, leccos si ovšem také přimyslel.¹⁵⁷ V době národního obrození ji Josef Dobrovský prohlásil za podvrh z počátku 14. století, což se ale o necelé století později pokusil vyvrátit, a tím zároveň rehabilitovat význam slovanské vzdělanosti, pozitivistický historik Josef Pekař,¹⁵⁸ který ji dokonce označil za „nejstarší kroniku českou“.¹⁵⁹ Po jeho smrti však opět vypukly polemiky, do nichž se zapojil například František Vacek či Václav Novotný.¹⁶⁰ Dušan Třeštík dokonce uvádí, že Kristián a pak ještě autor II. staroslověnské legendy byli poslední, kdo ještě mohli vyprávění o Václavovi a jeho babičce Ludmile slyšet, vše ostatní, co bylo o těchto našich dvou osobnostech přelomu 9. a 10. století napsáno, byla už pouhá literatura, z níž se sice dozvídáme něco o autorovi a jeho době, ale o oslavovaných světcích nic.¹⁶¹ Oldřich Králík se dokonce domnívá, že všechny ludmilské legendy byly odvozeny právě od Kristiána.¹⁶²

Tato legenda, o níž je již od dob jejího vzniku až po současnost neustálý zájem nejen historiků, ale i jazykovědců a široké veřejnosti, patřila a stále patří k nejvydávanějším pramenům tohoto literárního žánru u nás. Již v roce 1677 vyšla edice velikána českého katolického baroka, Bohuslava Balbína,¹⁶³ v práci *Epitome historica rerum Bohemicarum*. Následovala edice E. Sandricha z r. 1787 a poté edice Josefa Emlera. Vzhledem ke svému celoživotnímu zájmu o problematiku Kristiána předložil několik edic i výše již zmíněný Josef Pekař. Václav Chaloupecký se zasloužil o překlad

¹⁵⁵ STRÍŽ, A.: *Život a umučení sv. Václava a báby jeho sv. Ludmily dle sepsání Křišťana*. Praha 1921.

¹⁵⁶ TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 11.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 12.

¹⁵⁸ LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 23-25.

¹⁵⁹ TŘEŠTÍK, D.: PP, Praha 1997, s. 12.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž, s.122. O problematice ludmilských legend podrobněji s. 117- 175.

¹⁶³ In: LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha 2004, s. 142-143.

a také vydání tzv. böhdeckého zlomku Kristiána. Za další významné odborníky zabývající se touto problematikou, kteří působili ve 20. století, považujeme O. Králíka, J. Ludvíkovského a také D. Třeštíka, jenž byl do své smrti v srpnu 2007 označován za nejkontroverznější postavu soudobého českého dějepisectví.

Dušan Třeštík se také ve výše několikrát citované knize těmito ludmílskými legendami zabývá a podává zcela ucelený a plastický obraz jejich vývoje. Téměř úplný výčet vydaných edic a literatury k tomto tématu nalezneme v knize *Bohemia Sancta* Zdeňka Kalisty.

III. HLÁSKOSLOVÍ

3. 1. Protetické -v

Počáteční *o-* ve staré češtině velmi často přijímalo nejen protetické, ale i hiátové hlásky, jak nazýváme hlásky neetymologické povahy vyskytující se na počátku slova před vokály nebo méně častěji před konsonanty.¹⁶⁴ Protetické hlásky vznikaly v absolutním počátku věty po pauze a hlásky hiátové v proudu řeči mezi vokály.¹⁶⁵

Protetické *v-* jako předmět této kapitoly je již od 14. století dosvědčeno na celém území českého jazyka s výjimkou některých okrajových nářečí.¹⁶⁶ Tento hláskový jev se pak v následujících stoletích šíří a jeho dnešní územní rozsah je přibližně ze 16. století. Shledáme se s ním především v nářečích českých, kde je výjimkou pouze nářeční úsek doulebský, a poté ho můžeme nalézt v západní polovině Moravy.¹⁶⁷

Jaký byl postoj gramatiků humanistických a barokních k protetickému *v-*, nám ve své studii přibližuje Jaroslav Porák. Uvádí, že *Náměšťská mluvnice* se o tomto tématu vůbec nezmiňuje a ve svém textu má převážně *o-*. Naopak častější příklady protetického *v-* se vyskytují v gramatice Matouše Benešovského. Tímto tématem se také zabýval Jan Blahoslav, který v kapitole „o prothesi“ poukazuje na patrnou nejednotnost a používání proteze spojuje s běžně mluveným územ. Proti protetickému *v-* se v zásadě ve svém díle staví Jiří Konstanc, ale i Matěj Václav Šteyer. Oba autoři se však shodují na jeho užití u některých slov z každodenního života, jako *votep*, *vos*, *voprát* nebo *vorati*. Rosa protezi připouští, a to zejména v poezii, především z důvodů metrických. Jako pravidlo však uvádí *o-* a protezi opět spojuje se slovy typu *vosel*, *volej* či *vořech*.

Vidíme tedy, že gramatikové 17. století vycházejí z úzu kralického. V praxi se však používala podoba s *v-* u některých běžně užívaných slov stejně jako v normě humanistické. Podobu s *o-* považovala většina uživatelů jazyka za výraz knižní, ostatně o tom se můžeme přesvědčit i v našem rozboru.¹⁶⁸

¹⁶⁴ LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 98.

¹⁶⁵ Více a podrobněji se těmito hláskami zabývá ve své diplomové práci Zdeňka Doležalová. DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nepublikovaná diplomová práce, PF JU, České Budějovice 2008, s. 25-28.

¹⁶⁶ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 120.

¹⁶⁷ LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 98.

¹⁶⁸ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 131-132.

Protetické **v-** jsme ve všech čtyřech textech nezaznamenali ani v jednom případě, veškeré příklady se vyskytují s počátečním **o-**. V textu Račínově se nám na uvedených stranách 524 – 541 podařilo najít **41** substantiv začínajících na **o-**, u kterých by ovšem mohlo dojít k protezi. Jedná se o **21** substantiv mužského rodu, **14** substantiv ženského rodu a **6** substantiv rodu středního. Nejpočetnějším maskulinem je *ohěň* (7x) – 531/5, 538/1, 538/4, 538/5, 538/6, 538/7, 538/24, nejčastějším femininem *oči* (4x) – 524/22, 525/35, 540/32, 541/2 a nejvíce zastoupeným neutrem *okamžení* (2x) – 532/20, 538/2.

531/5: ...*spravedlivá láska ohně se nebojí...*

538/1: ...*hřích jest žeroucí ohěň...*

538/4: *Do ohně s oplzlou Bohyni Krasopaní...*

538/7: ...*spalte ohněm hořící lásky k vašemu laskavému Bohu...*

538/24: ...*jakoby ten žeroucí ohěň spálíce chrám...*

524/22: ...*zdálo se očím nemoudrých že umírají...*

525/35: ...*oči mé také budou otevřené...*

540/32: ...*a k němu své oči otevřené má Bůh Všemohoucí...*

541/2: ...*oči mé taky budou otevřené...*

532/20: ...*y každé okamžení netoliko všechny muka a bolesti vystátí...*

538/2: ...*který v jednom okamžení milost Boží ruší a tratí.*

Dále jsme našli **7** adjektiv – žádné adjektivum rodu mužského, **5** rodu ženského a **2** rodu středního, která by mohla začínat protetickým **v-**, ale objevují se pouze s **o-**. Nejčastěji je zastoupeno adjektivum rodu ženského složeného skloňování měkkého *obzvláštní* (2x) – 533/24, 533/27 a poté přídavné jméno středního rodu stejného skloňování *ovčí* (2x) – 530/15, 530/20.

533/24: *Jednu ale ještě obzvláštní věc..*

533/27: ...*to jest zajisté obzvláštní milost...*

530/15: ...*když pastýřové měli měli napájeti své ovčí stáda u jedné studnice...*

530/20: ...*přicházela k té studnici Rachel s ovčím stádem...*

Zájmeno zastoupené nejvíce příklady, rodové osobní *ona*, se objevuje také pouze bez protetického *v-*. V celém textu jsme našli **12** případů – 526/36, 528/18, 531/9, 531/10, 531/29, 532/2, 533/15, 534/13, 534/17, 537/27, 537/31, 538/9. V **pěti** případech jsme našli tvar *on* – 528/12, 528/32, 535/4, 535/15, 540/5. Zájmeno *oni* se vyskytlo ve **3** případech – 524/22, 526/6, 531/23, zájmeno rodové ukazovací ve tvaru *oné* také ve **3** případech – 534/33, 535/8, 535/11.

526/36: ...*ona* jakožto laskavá matka ráda vám pomůže.

531/9: ...*kerou ona* zase k svému Českému Národu...

532/2: ...*mohouce ona* syce y to učiniti pokudžby byla chtěla...

534/13: ...*neb ona* nebyla otrokem světa...

538/9: Což pokudž *ona* v nebeském království spatří...

528/32: ...*on* zase Českému Království...

524/22: ...*oni* ale jsou v pokoji...

534/33: To jest tehdy *oné* místo...

Číslovky se stejně jako předešlé slovní druhy v tomto textu Karla Račina také důsledně vyskytují bez proteze. Nalezli jsme pouze **1** případ a jedná se o číslovku určitou, řadovou: *osmé* – 524/6.

524/6: *Kázání třidcáté osmé*

Bez protetického *v-* se důsledně vyskytují i všechny slovesné tvary. V Račínově textu jsme zaznamenali **64** slovesných tvarů začínajících na *o-*, z nichž **44** se týká slovesných tvarů určitých, další slovesných tvarů neurčitých, a to **1** infinitivu, **15** přičestí n-ových a t-ových a **4** přechodníkových tvarů. Nejpočetněji je zastoupen slovesný tvar určitý *odpočívá* (6x) – 524/4, 526/17, 531/35, 535/27, 536/9, 540/32.

524/4: ...*kdežto její Svaté tělo odpočívá*...

526/17: ...*jako nejlaskavější matka odpočívá*...

531/35: ...*v tomto chrámě Božím odpočívá*...

535/27: ...*tam v kostele Svatého Jiří odpočívá můj vlastní syn Vratislav*...

540/32: *na tento Chrám Páně v kterém její Svaté tělo odpočívá*...

538/11: ...za svý syny u Boha Všemohoucího *orodovati*...

529/8: ...a jejich slavní skutkové *oznámení* budou všemu světu...

535/2: *dokavad bude duše v těle mém a obrátice se k svým spoluchodcům pravila*...

Nalezli jsme zde také **4** adverbia začínající na *o-*, která se důsledně vyskytují bez proteze. Nejčastěji se objevuje příslovce *obvzláštně*, ve **3** případech – 526/4, 534/17, 539/26. Pouze jednou se vyskytlo adverbium *opět* – 527/30.

526/4: ...*abychom modlíce se obvzláštně v těch kostelích a chrámech*...

534/17: ...*kterého ona obvzláštně ctíla*...

539/26: ...*a obvzláštně ty svaté místa kde jejich ochranu se poroučejí*...

527/30: ...*to jest opět štíastné a potěšytedlné jméno*...

Předložky *o*, *od/ode* najdeme ve všech **47** případech důsledně s *o-*. Předložku *o* jsme zaznamenali ve **13** případech, předložku *od* ve **33** případech a nalezneme i **1** variantu prepozice *ode*.

534/10: ...*tak že o ní v pravdě řícti mohu*...

526/20: ...*co jiného od ní jakožto Synové její doufati*...

528/32: ...*jakožto ode všech za bohabojného a Svatého muže*...

V kázání můžeme spatřit i několik slov, která by mohla mít protetické *v-* po předponě. V těchto případech je ovšem rovněž zachováno *-o-*. Proteze se neuplatnila. Jde o **2** adjektiva rodu ženského tvrdého složeného skloňování *neomylná* – 524/17 a *neobyčejná* – 530/26, a dále o **2** slovesné tvary určité *neobráti* – 533/32 a *neodstoupím* – 535/1.

524/17: *Tu neomylnou pravdu nám dokazuje Písmo Svaté*...

530/26: *Jaká tehdy byla příčina té Jákobové neobyčejné síli?*

533/32: ...*každý člověk ze země pošlý, zase v zem se neobráti*...

535/1: *Neodstoupím od toho hrobu*...

Karel Račín ve svém kázání věnovaném svátku sv. Ludmily nepoužil protetické *v-* ani v jednom případě. Objevili jsme dalších **191** slov, ve kterých by protetické *v-* také našlo své místo, autor se však protezi vyhýbal a *o* zachovával na počátku i uprostřed slov po předponách.

Ve druhém zkoumaném textu, již zmiňovaném, v textu Axlarově, se objevilo *o-* na počátku slova celkem u **26** substantiv. Jedná se o **5** podstatných jmen rodu mužského, dále o **10** substantiv rodu ženského a **11** rodu středního. Nejpočetněji jsou zde zastoupena substantiva rodu mužského *oděv* (3x) – 394/1-5, 396/1-2 a 402/1-1, rodu ženského *oči* (4x) – 395/2-26, 396/2-7, 396/2-24, 400/2-1 a rodu středního *oblečení* (2x) – 395/2-30, 397/1-33.

394/1-5: *Kment a šarlat oděv její...*

396/1-2: *...abychom tím krásným oděvem...*

402/1-1: *...Kment a šarlat oděv její...*

395/2-26: *...tu nám dnes Cýrkev S. před oči staví...*

396/2-7: *...tak y hned otevra oči...*

396/2-24: *...oči většým dílem v slzech splejvali...*

400/2-1: *...slzy z očích stírala...*

395/2-30: *Kment a šarlat oblečení její.*

397/1-33: *Kment její oblečení její.*

Také jsme zde našli **11** adjektiv – **3** přídavná jména rodu mužského, **6** rodu ženského a **2** rodu středního, která by mohla začínat protetickým *v-*, ale objevují se pouze s *o-*. Nejčastěji jsou zastoupena adjektiva rodu ženského složeného skloňování tvrdého *osyřelá* (2x) – 398/2-32, 400/1-36 a *oblečená* (2x) – 396/1-34, 399/1-25.

398/2-32: *...naše osyřelá vdova jako ovce mezi vlky...*

400/1-36: *...ať povědí osyřelé vdovy...*

396/1-34: *...v černé roucho oblečená...*

399/1-25: *...v to roucho naše S. kněžna oblečená...*

Ve **20** případech jsme také zaznamenali zájmena, na jejichž začátku proteze nenastala. Nejčastěji se objevilo zájmeno *ona* (14x) a *on* (4x) – 395/2-15, 398/1-12, 398/2-5, 401/2-1. Po jednom příkladu jsme našli i u zájmen *oné* – 399/1-5 a *ono* – 402/1-17.

398/1-22: *Ona se (prei) Juditě vdově přirovnala...*

399/2-3: *tu se ona samou srdečnou krví napájí a krmí...*

401/2-36: *...a ona na něm modlicy se...*

395/2-15: *Odpovídá on nám...*

398/1-12: *...on od svého těla tak byl ponížěn...*

399/1-5: *...dostatečně ji sýlilo a těšilo onými slovy...*

402/1-17: *...a Kristus Ježíš vydal y hned ono poručení...*

Číslovku bez proteze, jež se v předcházejícím textu vyskytovala pouze v jednom případě, v tomto Axlarově textu nalezneme také pouze v **jediném** zastoupení. Jedná se o určitou základní číslovku *oba* –.

401/1-12: *...jste pochopové, oba tak sylní...*

V této části souboru se s neuskutečněnou protezí setkáme také u **22** slovesných tvarů, z nichž **10** se týká slovesných tvarů určitých, **3** slovesných tvarů neurčitých, **7** přičestí n-ových a t-ových a **2** jsou tvary přechodníkové.

395/2-14: *...Odpovídá on nám...*

397/1-19: *...aby se odila kmentem bílým...*

400/1-4: *...světu z rukou vydřela, odehnala,...*

399/2-22: *...aby se jí opřítí a postaviti smělo.*

395/2-18: *...která jest oblečená do kmentu...*

396/2-7: *...tak y hned otevra oči...*

397/1-5: *...obmyvšy z sebe tu pohanskou špinu...*

Bez protetického **v-** se důsledně vyskytují také adverbia, kterých jsme v textu Axlarově našli celkem **6** a stejně tak jako v předcházejícím Račínově kázání se zde objevují příslovce *opět* (2x) – 398/1-25, 399/1-17, *opravdu* – 400/1-7. Dále se setkáváme se zájmennými příslovci *odtud* – 396/2-23, *odevšad* – 400/1-34, *ovšem* – 400/1-12 a.

398/1-25: *A opět v jiné Antyffoně...*

396/2-23: *...odtud krása tváře její se hrozila...*

400/1-7: *Komu ona jednou Srdce opravdu zahřeje...*

400/1-12: *...byli je ovšem v rukou tak sylný...*

400/1-34: *...kteří k ní odevšad jako k své vlastní matičce se utíkali...*

Nejčteněji zastoupenými předložkami, kterých se v textu celkem vyskytuje **38**, jsou prepozice **o** včetně jejího spojení se zájmenem *oč* – 399/2-26 (19x) a *od* (17x) a **2krát** sekundární předložku *okolo* – 399/1-11, 401/2-30.

396/1-17: *...o jakém kmentu mluví...*

397/2-30: *...že o tobě v celém nebeském městě ta vrácená pověst půjde...*

400/2-9: *...to slovo o ní šlo veřejně...*

395/1-28: *...jako plátěnou košyli, od vrchu až dolu...*

396/2-2: *...od svého manžela Bořivoje...*

398/1-12: *...on od svého těla tak byl ponížěn...*

399/2-26: *...oč by ona se nepokusila...*

399/1-11: *...že má okolo sebe jako Elizaesus plný vrchy ohnivých koní a vozů...*

401/2-30: *...když ji její rouchu okolo hrdla zatočili...*

I v tomto textu nalezneme několik slov, u nichž bychom mohli hledat protetické **v-** po předponě. Je zde však zachováno **-o-** stejně jako v rozebíraném textu Karla Račina a proteze se zde rovněž neuplatnila. Jedná se o **1** adjektivum v superlativu *nejohraženější* – 399/1-2 a dále o **3** slovesné tvary: *přiodila* – 396/1-21 a *neodloučíte* – 401/2-18 a *přioděn* – 400/1-27.

399/1-2: *...jako v tom nejbezpečnějším a nejohraženějším místě...*

396/1-21: *Ten pak kment bílý kterým se ta nebeská chotě přiodila...*

401/2-18: *od toho mně na věky neodloučíte...*

400/1-27: *...kdokoliv je šarlatem lásky Boží přioděn...*

Ani v tomto textu nebylo protetické *v-* použito ani v jednom případě. Nalezli jsme však dalších **128** slov, ve kterých by protetické *v-* také našlo své místo, Axlar se však stejně jako Račín protezi vyhýbal a *o* zachovával na počátku i uprostřed slov po předponách.

V posledním námi zkoumaném textu, v *Dvanácteru*, jsme vyhledali celkem **4** substantiva a všechna rodu mužského. Nejčteněji je zastoupeno podstatné jméno *oběd* (2x) – 120/22, 120/24, a po jednom případě se vyskytují substantiva *otec* – 120/9 a *obyčej* – 121/9.

120/22: *...oběd slavný rozkázala připraviti...*

120/24: *...po obědě čeled' svolavšy...*

120/9: *Zatím že otec jeho kníže Vratislav...*

121/9: *...na kterém klekati před ložem obyčej měla...*

Dále jsme zde zaznamenali **2** adjektiva složeného skloňování: adjektivum rodu mužského tvrdého skloňování *odchovaný* – 120/18 a adjektivum rodu ženského měkkého skloňování *oltární* – 120/21.

120/18: *...od S. Lidmilly a dětinství odchovaný...*

120/21: *...důstojnou oltární Svátost přijala...*

Ve třetím textu jsme našli celkem **3** zájmena, jež mají na svém počátku pouze -*o-*. **2krát** se vyskytlo zájmeno osobní *oni* – 120/26, 121/6 a v **jednom** případě zájmeno *on* – 120/6.

120/26: *Oni z lůžka na kterém...*

121/6: *Což oni nechtěli učiniti...*

120/6: *...jako on pro mne hříšnou ženu.*

Slovesné tvary, které nemají na začátku protetické *v-*, se v tomto kázání vyskytují celkem v **6** případech. Slovesný tvar určitý je zastoupen ve **4** případech: *oddala* – 119/9, *odebrala* – 120/16, *odešla* – 120/26 a *odpočívá* – 121/13. V jednom případě jsme našli i přičestí *oběšená* – 121/4 a přechodník *objavšy* – 120/25.

119/9: ...*dokonce bohabojnosti se oddala*...

120/16: ...*z Prahy se odebrala do Tětína*...

120/26: ...*do svého příbytku odešla*...

121/13: ...*na hradě Pražském odpočívá*...

121/4: ...*abych měla oběšená býti*...

120/25: ...*a každého zvlášť objavšy*...

V předcházejících dvou rozebíraných textech jsme upozorňovali v souvislosti s adverbii bez proteze na příslovce *opět*. I zde ho v **jednom** případě nalezneme – 121/1. **Druhým** adverbium, jež se v textu vyskytlo bez proteze, a uváděli jsme je i u textu Axlarova, je adverbium *odtud* – 121/11.

121/1: *Opět k nim řekla*...

121/11: *Odtud je svatý Václav do Prahy slavně přenéstí dal*...

Ve **dvou** případech v tomto textu také nalezneme předložku *od* – 119/5, 120/18 a v **jednom** *o* – 121/8.

119/5: ...*od Cyrila s svými syny*...

120/18: ...*od S. Lidmilly z dětinství odchovaný*...

121/8: ...*hlavu o kámen*...

V *Dvanáctéru* jsme našli **20** případů slov s počátečním *-o-*, kde by se mohla uplatnit proteze, avšak nenastala.

V posledním námi zkoumaném textu J. I. Libertina věnovaném sv. Ludmile se rovněž nevyskytuje jediný případ, kde by se protetické *v-* objevilo. Nalezli jsme zde celkem **16** substantiv s počátečním *o-*. Jedná se o **11** podstatných jmen rodu mužského,

1 substantivum rodu ženského a **4** substantiva rodu středního. Tento slovní druh je nejčastěji zastoupen maskulinem *olej* (4x) – 3/27, 8/11, 8/16. Jediným femininem v textu je substantivum *osoba* – 3/19 a po jednom dokladu jsme našli i neutra: *odpuštění* – 1/10, *okamžení* – 2/24, *opatrování* – 8/5 a *obdarování* – 11/28.

3/27: ...*chudě Vdově Olej v Nádobách rozmnožil.*

8/11: ...*hrstku Mouky, maličko oleje a dvě dřeva...*

8/16: ...*maličko Oleje, skrze který Olej obyčejně Učitelé a vykladatelé...*

3/19: *Že Bůh na osobu Lidskou nic nedbá...*

1/10: ...*že kdo pospíchá, odpuštění za dvěřma brává...*

2/24: ...*v tom okamžení jí byl přítomný...*

8/5: ...*Václava Vnuka svého na opatrování majíc...*

11/28: ...*nýbrž také v udělování a obdarování...*

Dále jsme našli **32** adjektiva – **3** adjektiva rodu mužského, **29** rodu ženského a **žádné** rodu středního, jež by také mohla začínat protetickým *v-*, ale objevují se pouze s počátečním *o-*. Nejčastěji zastoupeným adjektivem v tomto textu, ale zároveň i ve všech námi zkoumaných kázáních, je přídatné jméno rodu ženského *opravdová* (21x) – Ú/5, 2/3, 4/4, 4/10, 4/11, 5/1, 6/30, 7/5, 7/18, 7/26, 9/18, 9/19, 9/22, 9/32, 10/5, 10/12, 10/23, 11/17, 11/20, 11/24. V rodu mužském nalezneme **2** adjektiva složeného skloňování: měkkého *okolní* – Ú/8 a tvrdého *ostrovtipný* – 7/6.

2/3: ...*jakoby řícti chtěl, jestli se opravdová Vdova ve světě vynacházela...*

6/30: ...*opravdové Vdovy ne jen jsou Altere aneb Oltář...*

9/32: ...*a proto nechybím jestli y Ludmillu opravdovou vdovu...*

Ú/8: *Okolním Pánům Officýrům a všemu Lidu v Kapli Svaté...*

7/6: *Veršovcy ale ostrovtipní také nějakou Vlastnost při holubicy seznali...*

Ve **12** případech jsme také zaznamenali zájmena bez počáteční proteze, z nichž jsou nejčastěji zastoupena zájmena: *ona* (4x) – 2/28, 8/26, 9/33, 10/21, *oné* (3x) – 1/14, 8/8, 9/1 a *ono* (3x) – 6/19, 6/28, 11/18. Po jednom dokladu se v tomto textu objevila i zájmena *oni* – 2/16 a *onen* – 6/4.

2/28: ...*pročby bez prošení oné Vdově tak veliké Krystus prokázal milosrdenství...*
8/26: ...*a proto pěkně k tomu přidává S. Augustýn když onou starostlivou Vdovu chválí...*
9/33: ...*a proto nechybím jestli y Lidmillu opravdovou Vdovu, oné Vdově Anně Prorokyni připodobním...*
10/21: ...*tak že Lidmilla jest ona sylná Žena na kterou se již dávno Šalomoun ptá...*

1/14: ...*y hned se mně zdálo že někdo na mne volá, onýma Slovmi Písma...*
6/19: ...*abychom někdy neslyšeli ona strašlivá Slova...*
2/16: ...*budeteli je utiskati, oni volati budou ke mně...*
6/4: ...*dobře trefil do noty, onen veršovec když vymalovat dal...*

Bez protetického **v-** se v tomto Libertinově textu důsledně vyskytují i všechny slovesné tvary. Zaznamenali jsme jich celkem **12** a všechny se objevují pouze v jediném dokladu. V infinitivním tvaru jsme našli pouze 2 slovesa: *odjít* – 9/15 a *odebrat* – 10/9. Ostatní verba jsou ve tvaru určitém: např. *oblíbila* – 5/30, *opлакávejme* – 6/18, *obětuje* – 7/2 a *odešel* – 9/14

9/15: ...*musíš odjít a všeho zanechat...*
10/9: ...*nýbrž ze Světa se vždy odebrati strojila...*

5/30: ...*na Chvalské skále místo oblíbila...*
6/18: ...*hříchův litůjme a oplakávejme...*
7/2: ...*a jako na nějakém Oltáři Bohu se obětuje...*
9/14: ...*a s prázdnýma odešel...*

V tomto čtvrtém námi zkoumaném textu jsme také našli **6** adverbí začínajících na **o-**, která se rovněž důsledně vyskytují bez proteze. Nejčastěji se objevuje příslovce *obyčejně*, ve 3 případech – 1/11, 5/25, 8/25. Po jednom dokladu jsme našli tato adverbia: *ostrovtipně* – 2/31, *opět* – 5/16 a *obvzvláště* – 8/18.

1/11: ...*obyčejně sotva za práh přejde, na něj volají...*
2/31: ...*ano ostrovtipně nad tím se pozastavuje...*

5/16: *O kterak jest opět tu vlastnost čisté holubice naše milá S. Lidmilla na sobě nevyobrazovala!*

8/18: *...a proto v té ctnosti obzvláštně Vnuka svého Václava Cvičila...*

Předložku **o** jsme zaznamenali v **17** případech. Ve dvou případech je zde předložková vazba psaná dohromady *osamotě* – 5/6, 5/11. Předložka **od** se zde objevuje ve **20** případech. Obě se důsledně vyskytují bez protetického **v-**.

3/29: *...Vdovy mnoho sobě vážil a ji chválil, jakož o tom Písmo.*

8/8: *...nýbrž raději onýma věcma, o kterých čtème v Písmě...*

10/13: *...nebo v pravdě o ní řícti mohu co Písmo...*

5/6: *...holubice ta prej je ráda osamotě, hluku a zvuku Lidí se vzdaluje...*

5/31: *...aby tím lépeji od okolních Sousedův spatřená...*

7/32: *...holubice Lesní když od svého...*

10/26: *...tak Lidmilla jsouc od S. Cyrilla...*

V Libertinově kázání můžeme rovněž spatřit několik slov, která by mohla mít protetické **v-** po prefixu. V těchto případech je ovšem také zachováno **-o-**. Proteze se neuplatnila. Jde o doklady, jež jsou všechny zastoupené v jednom slovním druhu, o **4** slovesné tvary určité *neopakujte* (2x) – 3/18, 3/21, *nevyobrazovala* – 5/17 a *zaopatřila* – 8/5, o **1** slovesný tvar neurčitý *zaopatřiti* – 8/10 a **1** přičestí n-ové *zaopatřen* – 8/14.

3/18: *...vícej toho mně neopakujte...*

3/21: *...mlčte vícej se nehonoste, a neopakujte.*

5/17: *O Kterak jest opět tu vlastnost čisté holubice naše milá S. Lidmilla na sobě nevyobrazovala!*

8/5: *...jej Ctnostmi zaopatřila...*

8/10: *...Václava jako někdy sama sebe Vdova Sareptánská zaopatřiti žádala...*

8/14: *...kterým aby Václav zaopatřen byl...*

J. I. Libertin ve svém kázání věnovaném svátku sv. Ludmily, obdobně jako předcházející autoři, nepoužil protetické **v-** ani v jednom případě. Nalezli jsme zde však

dalších 121 slov, ve kterých by se protetické *v-* mohlo uplatnit. Autor rovněž zachovával *o* na počátku i uprostřed slov po předponách.

Celkem jsme tedy prozkoumali 460 slov, kde by se teoreticky mohlo vyskytnout protetické *v-*. Prakticky se ovšem nevyskytlo ani v jediném případě. V úvodu této kapitoly jsme konstatovali, že výskyt proteze byl v této době spojován spíše s jazykem mluveným, běžně užívaným. Kázání jako žánr vyššího jazykového stylu tomuto úzu zcela jistě neodpovídalo. Z tohoto důvodu se v námi zkoumaných textech s tímto hláskovým jevem nesetkáme.

3. 2. Diftongizace *ú* > *ou*

Vývojem tohoto hláskoslovného jevu se podrobně zabývá ve své diplomové práci např. Zdeňka Doležalová.¹⁶⁹ K tomuto tématu zde tedy uvedeme pouze to, co bezprostředně souvisí se soudobým kontextem. Stejně tak budeme postupovat i při dalších zkoumaných hláskoslovných jevech.

Diftong *ou* uvnitř a na konci slova místo staršího *ú* v tiscích převažuje od konce dvacátých let 16. století, od poloviny 16. století můžeme podobu s *ú* spatřit jen ojediněle. Na začátku slova, po předponě nebo spřežkách byl vývoj odlišný. Diftong *ou* sem pronikal později a postupně a jednotlivý úzus se liší, snad jen pokud se jedná o jednotlivá slova i jednotlivé tisky či rukopisy. Diftongizace *ú-* > *ou-* na počátku slova pronikala ve větší míře do tisků i rukopisů až asi od čtyřicátých let 16. stol. Mnohé tyto difference mají i nářeční podklad, někdy se jedná o morfologickou alternaci *u-/ú-*.

Jaroslav Porák také uvádí, že tento diftong se píše důsledně jako *au-*, podoba *ou-* se objevuje jen zřídka a pouze v rukopisech.¹⁷⁰ Samohláska *u* se na začátku slova psala obvykle literou *v*. Kdybychom kvantitu značili spřežkou (*vv*), vzniklo by *w*, jež se používalo pro označení souhlásky *v*. Označování délky diakritickým znaménkem, tedy čárkou nad touto souhláskou, se neujalo. Případy výskytu tohoto jevu jsou velmi

¹⁶⁹ Úplný přehled DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nepublikovaná diplomová práce, PF JÚ, České Budějovice 2008, s. 28 -31.

¹⁷⁰ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 107.

vzácné.¹⁷¹ Ojediněle byla značena kvantita spřežkou *uu* a do počátku 16. století se nepravidelně vyskytovaly i doklady s *uo*.

Diftongizace *ú-* > *ou-* na začátku slova je v současné době chápána jako příznaková. Ani v pozdější době totiž nebyla kodifikována ve spisovném jazyce. V textu Račínově se objevila pouze ve **třech** případech, a to u substantiv ženského rodu: *outrpnost* – 532/18 a *ouzkost* – 539/7 a u adjektiva *outličký* – 534/9.

532/18: ... jako laskavá matka nad svými synami *outrpnost sama při sobě takto myslila*...

539/7: V pravdě že ráda laskavá matka pobožným synům svým v *ouzkostech pracujícím pomáhá*...

534/9: ... když své *outličké tělo s posty a bděním trýznila*...

Jak jsem již uvedla, při změně *ú-* > *-ou* se diftongizovalo *ú-*. V textu však nenalezneme žádné slovo, které zůstalo nediftongizováno a má na svém počátku *ú*. U všech slov stojí na jejich počátku jen zkrácené *u*. Náš text poskytl **1** doklad: pomnožné substantivum *usta* –32/19.

532/19: ...víceji srdcem nežli *ustma k Bohu všemohoucímu volala*...

Pokud věnujeme pozornost pozici *-u-* na švu složenin, zaznamenali jsme **1** případ, kdy ke změně *ú* > *ou* nedošlo. Jedná se o složené adjektivum *zlatoustý* – 536/17.

536/17: ...spůsobilo dle vysvědčení svatého Jana *Zlatoustého, nežli aby jemu královská*...

V několika případech se ovšem v textu vyskytlo i substantivum, u něhož došlo k diftongizaci uprostřed slova. Máme na mysli substantivum *posluchač*, kde se diftongizovalo zdloužené *-ú-* – 525/14, 526/37, 535/34.

525/14 *Tak jest laskaví v Kristu Pánu poslouchači, neb sami anjelé*...

¹⁷¹ Podrobněji PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 113.

526/37 *Pročež laskaví v Kristu Pánu poslouchači...*

535/34: *Laskaví v Kristu Pánu poslouchači, máme tehdy zde hrob svatý...*

Diftongizace **ú** > **ou** uprostřed slova byla důsledně provedena u **16** substantiv a **27** adjektiv, kde je nejčastěji zastoupeno přídavné jméno tvrdého skloňování *všemohoucí* (11x) – 524/16, 525/12, 525/29, 525/35, 526/3, 526/7, 532/19, 532/34, 533/28, 538/20, 540/33.

524/16: *...ale na věky živi jsou s Bohem všemohoucím...*

525/12: *...zdaliž se za nás u Boha Všemohoucího přimlouvají...*

532/19: *...srdcem nežli ustma k Bohu Všemohoucímu volala...*

538/20: *S tím nám Čechům dal Bůh Všemohoucí znamení,...*

540/33: *...a k němu své oči otevřené má Bůh Všemohoucí...*

Důslednou diftongizaci tohoto typu uprostřed slova nenalezneme u žádného zájmena, žádné číslovky, naopak text obsahuje **38** slovesných tvarů a **3** adverbia s diftongem. Změna **ú** > **ou** na konci slova byla důsledně provedena u **10** substantiv, **52** adjektiv, z nichž je nejpočetněji zastoupeno přídavné jméno složeného tvrdého skloňování *svatý* (8x) – 526/19, 527/1, 527/18, 527/28, 531/27, 533/29, 540/6, 540/15.

526/19: *...nicméně v nebeském království žívou laskavou Svatou Lidmilu,...*

527/1: *...když já láskám vašim Svatou Lidmilu,...*

527/18: *..., totiž Svatou Lidmilu,...*

533/29: *..., a našý laskavou matku Svatou Lidmilu oslavil a zvelebil.*

540/15: *...vrahové Tuman a Kuman kteří Svatou Lidmilu...*

Dále se v tomto textu nachází **36** zájmen, **7** číslovek a **15** slovesných tvarů. Všechny těchto **204** tvarů však vnímáme jako nepříznačkové, jejich podoby známe ze spisovného jazyka.

Diftongizace **ú** > **ou** jako příznačkový jev se Račínově textu projevila hlavně na počátku slova, a to u **2** substantiv ženského rodu a **1** adjektiva. Byla provedena důsledně. Jedinou výjimkou, kterou můžeme spíše připsat tradici, je zmíněný přídomek *Zlatoustý* a **1** substantivum *usta*.

Diftongizace *ú-* > *ou-* na začátku slova se v Axlarově textu *Na den svaté Lidmili* (s. 394 – 402), jenž pochází ze souboru *Nábožný horlivý vůdce*, objevila stejně tak jako u Račina pouze ve **třech** případech, a to u adjektiv *ourodný* – 394/2-5, *oučastný* – 397/1-4 a u substantiva mužského rodu *outok* – 401/1-24.

394/2-5: ...naše země česká, tak hojná, **ourodná** a štíastná býti...

397/1-4: ...a ona spolu s dítkami svými křtu S. **oučastná**, odmyvši z sebe...

401/1-24: ...na svatou Lidmilu která se ještě modlila **outok** učinili...

V textu také nenalezneme žádné slovo, jež zůstalo nediftongizováno a má na svém počátku *ú*. U všech slov stojí na jejich počátku jen zkrácené *u*. Text Axlarův poskytl **3** doklady: substantivum pomnožné *usta* – 396/2-17 a **2x** substantivum rodu středního *upění* - 397/1-1, 400/2-28.

396/2-17: ...nápoj každý v **ustech** hořkl...

397/1-1: ...s horlivým **upěním** od něho žádala...

400/2-28: ...horlivé vzdychání a **upění**, laskavé s Bohem rozmlouvání...

V jednom případě se v textu vyskytlo i substantivum, u něhož došlo k diftongizaci uprostřed slova. Jedná se o slovesný tvar *zasnuboval*, kde došlo k diftongizaci zdloženého *-ú-* 396/1-13.

396/1-13: ...sobě svatou církev S. **zasnuboval**, praví, že se ta jeho...

Diftongizace *ú* > *ou* uprostřed slova byla u Axlara na výše uvedených stranách důsledně provedena u **23** substantiv, z nichž bylo nejčastěji zastoupeno proprium *Šalomoun* (6x) – 394/1-10, 394/2-3, 395/2-1, 395/2-9, 395/2-28, 397/2-36 a apelativum *roucho* (11x) – 396/1-34, 396/2-9, 397/1-22, 399/1-23, 399/1-25, 399/1-28, 399/2-11, 401/1-25, 401/2-23, 401/2-29, 402/1-5.

394/1-10: Dotazuje se celého světa moudrý **Šalomoun**...

395/2-1: ...že přes to všechno **Šalomoun** na svém přece stojí...

395/2-9: *Ať nám tehdy poví Šalomoun po čem, aneb po jakém znamení...*

395/2-28: *..., v kterém nám Šalomoun ženu silnou vymaloval...*

397/2-36: *..., po které se zdávna Šalomoun ptával...*

396/1-34: *...,poněkud v černé roucho oblečená,...*

397/1-22: *...z toho kmentového roucha milosti Boží...*

399/1-23: *Než kde jsme nechali druhe znamení ženské syli, totiž roucho šarlatové...*

399/2-11: *...žádné jiné roucho by jí neslušelo...*

401/2-29: *..., když ji její rouchu okolo hrdla zatočili...*

Důslednou diftongizaci uprostřed slova dále najdeme u **7** adjektiv, žádného zájmena, žádné číslovky, **16** slovesných tvarů a žádného adverbia. Změna **ú** > **ou** na konci slova byla důsledně provedena u **8** substantiv, **36** adjektiv, kde stejně jako v textu Račínově nejčastěji nalezneme přídavné jméno složeného tvrdého skloňování *svatý* (6x) – 395/2-23, 395/2-25, 399/1-291, 401/1-23, 402/1-2, 402/2-10.

395/2-23: *...máme naši svatou zástupnicy...*

399/1-29: *...že nám šarlatové roucho vypodobňuje svatou hořící k Bohu lásku...*

401/1-23: *...když všechno ulehlo a utichlo na svatou Lidmilu která se ještě modlila...*

402/1-2: *...a o ten kámen její svatou hlavu tak sylně bili...*

402/2-10: *...zvolám nic méně já mou svatou patronkou...*

Na konci slova se tato diftongizace nachází také u **21** zájmen, **3** číslovek, u **6** slovesných tvarů a u žádného adverbia.

Všech těchto **120** tvarů, stejně jako v kázání Račínově, však vnímáme jako nepříznačkové, jejich podoby známe ze spisovného jazyka. Diftongizace **ú** > **ou** jako příznakový jev se zde projevila hlavně na počátku slova, a to u **1** substantiva rodu mužského *outok* a **2** adjektiv *ourodný* a *oučastný*. Byla provedena důsledně. Jedinou výjimkou, kterou také můžeme spíše připsat tradici, je již zmíněné **1** substantivum pomnožné *usta* a substantivum rodu středního *upění*.

V třetím textu, *Dvanácteru*, kde rozebíráme s. 119 – 121, je celkem **12** tvarů, na jejichž výsledné podobě má podíl diftongizace **ú** > **ou**. Na švu slova po záporné předponě se nachází zkrácené *u-* v jednom případě, u adjektiva tvrdého složeného skloňování: *neustupná* – 120/4, a jak jsem již uvedla výše, jedná se o příznakový jev.

120/4: ...*v modlářství pohanskem nenapravitelná a neustupná*...

Diftongizace **ú** > **ou** uprostřed slova byla ve třetím kázání na výše uvedených stranách důsledně provedena u **5** slov, jež jsou všechna slovesnými tvary: *zasnoubil* – 119/19, *vidouce* – 119/20, *sloužili* – 119/25, *bouřila* – 120/11, *rozmlouvajíc* – 120/23.

119/19: *Dceru svou Lidmillu Bořivojovi knížeti Českému zasnoubil*...

119/20: ...*kteřá vidouce*, že...

119/25: ...*Pánu Bohu s svým manželem snažně do kostela chodie sloužili*,...

120/11: *Ale ukrutná Drahomíra proti křesťanskému náboženství bouřila*...

120/23: ..., *přátelsky s nimi rozmlouvajíc*,...

Na konci slova lze tuto diftongizaci nalézt u **4** pronomín a **2** adjektiv. Jedná se o zájmeno přivlastňovací, zvrtné *svá* (3x) – 119/18, 121/2, 121/5, o zájmeno ukazovací *taková* – 120/29 a dále o adjektivum složeného tvrdého skloňování *důstojná* – 120/21 a *hříšná* – 121/6.

119/18: *Dceru svou Lidmillu Bořivojovi knížeti Českému zasnoubil*...

121/2: ...*až svou modlitbu dokonám*...

121/5: ...*já také krev svou vyleji pro mého milého pána*...

120/29: ..., *proč s takovou prchlivostí jste přišli*...

120/21: ..., *důstojnou oltární Svátost přijala*...

121/6: ...*jako on pro mne hříšnou ženu*.

Ve čtvrtém, posledním námi zkoumaném textu, jenž je dílem I. J. Libertina, se tato diftongizace **ú-** > **ou-** na začátku slova objevila stejně jako u prvních dvou kázání pouze ve **čtyřech** dokladech, a to u **2** substantiv rodu mužského *oumysl* – 6/23 a *ouklad* – 8/19, u **1** substantiva rodu ženského *ouzkost* – 8/31 a adjektiva *oučastný* – 9/10.

6/23: ...a velmi dobře k mému k mému předsevzetí slouží **oumysl** dotčeného Merkлина...

8/19: ...aby byl před **ouklady** d'ábelskými ochráněný...

8/31: ...ne jen jak se má Křížem znamenati ale Kříž protivenství a **ouzkosti** dobrovolně snášeti...

9/10: ...kterýmu jsy stvořený **oučastný** byl...

V tomto kázání rovněž nenalezneme žádné slovo, u něhož proběhla námi zkoumaná hlásková změna a na svém počátku má *ú*. U všech námi analyzovaných slov stojí na jejich počátku jen zkrácené *u*. Objevili jsme zde celkem **3** doklady: opět substantivum pomnožné *usta* – 10/4, substantivum rodu středního *upění* – 6/13 a slovesný tvar určitý *upí* – 6/8.

10/4: ...že ne jen *Usty* ale y *Mysli Boha* vzývala.

6/13: ...který se na ní dobyli v *Modlení* a *vroucném upění* a *vzdychání* uškrcená byla...

6/8: *Dnem* y *nocý lká* a *upí*...

Na švu složenin, kde mohlo také k diftongizaci *ú* > *ou* dojít, jsme zaznamenali pouze **1** doklad, který se již objevil v námi zkoumaném textu Karla Račina. Jedná se o složené adjektivum *zlatoustý* – 4/15.

4/15: ...*jakoby řícti* chtěl *Ambrož* s *Janem zlatoustým*...

I v tomto textu se v několika případech vyskytlo substantivum, u něhož došlo k diftongizaci uprostřed slova, Jedná se rovněž o substantivum *posluchač*, kde došlo k diftongizaci zdlouženého *-ú-* 1/6, 10/29, 11/16.

1/6: *Nedivte se Chvalský Poslouchači, že jsem se zase k vám navrátil!*

10/29: *Ano ať dýlej mé Poslouchače nezdržuji...*

11/16: *Nu tedy Laskavý poslouchači již myslím...*

Diftongizace *ú* > *ou* uprostřed slova byla důsledně provedena u **13** substantiv, kde jsou nejčastěji zastoupeny odvozeniny substantiva *soused* (4x) – 1/17, 1/20, 5/31, 11/30, 10/29. Dále jsme tuto hláskovou změnu našli u **4** adjektiv, u nichž se 2krát

objevuje přídavné jméno tvrdého skloňování *všemohoucí* – 2/11, 7/31 a 2krát adjektivum téhož skloňování *vroucný* – 4/30, 6/12.

2/11: ...*sám Bůh všemohoucí velice byl k Vdovám nakloněný*...

7/31: ...*jak jest Bůh Všemohoucí všechno prozřetelně stvořil*...

4/30: ...*hojné Almužny udělovala, modlitby vroucné konala*...

6/12: ... *v Modlení a vroucném upění a vzdychání uškrcená byla*...

Tuto důslednou hláskovou změnu uprostřed slova nenalezneme u žádného zájmena, žádné číslovky, naopak text obsahuje **11** slovesných tvarů. Nejčastěji je zastoupen slovesný tvar určitý *houká* (2x) – 6/3, 6/24. Dále se v tomto kázání vyskytlo s diftongem **i** **1** adverbium: *dlouze* – 9/11.

6/3: ...*a tu prej houká, a proto*...

6/24: ...*že holubice největšejí na skalách sedá, houká, aby od mnohých slyšena byla*...

9/11: ...*nebo stůj krátce neb dlouze musyš jednou s Světem se rozloučiti*...

Na konci slova byla diftongizace **ú** > **ou** důsledně provedena u **7** substantiv, **9** adjektiv, z nichž je nejpočetněji zastoupeno substantivum rodu ženského *láska* (2x) – 7/16, 8/17 a přídavné jméno složeného tvrdého skloňování *opravdový* (2x) – 9/32, 11/21.

7/16: ...*a k němu jedině láskou hořela*...

8/17: ...*nebo Lidmilla láskou vždy k Bohu hořela*...

9/32: ...*a proto nechybím jestli y Lidmillu opravdovou Vdovu*...

11/21: ...*tu Vdovu opravdovou Lidmillu*...

Dále se v tomto textu nachází **17** zájmen, z nichž se nejčastěji objevuje zájmeno vztažné *který* (4x) – 1/17, 7/27, 10/1, 10/21, 11/29. Nalezli jsme také **4** číslovky a **10** slovesných tvarů, z nichž se 9krát vyskytuje slovesný tvar určitý *jsou* – 2/6, 3/8, 3/22, 4/21, 6/27, 6/29, 6/30, 11/20.

1/17: ...*kerou mezy se**ou** máte...*

7/27: ...*ker**ou** chytrou holubice velice chválí...*

10/1: ...*ker**ou** Ambrož chválí a praví o ní...*

2/6: *Vdovy měj v poctivosti a uctivosti které v pravdě Vdovy **jsou**...*

6/27: ...*chtěl Vdovy chválit které v pravdě **jsou** ona slova pronesl...*

11/20: *Vdovy měj v uctivosti které v pravdě Vdovy **jsou**...*

V Libertinově textu jsme našli diftongizaci **ú > ou** jako příznakový jev na počátku slova u **2** substantiv rodu mužského *oumysl* a *ouklad*, **1** substantiva rodu ženského *ouzkost* a **3** adjektiv *oučastný* (2x) a *ourodný*. Jedinými výjimkami, které zde také můžeme připsat spíše tradici, jsou tyto případy: substantivum pomnožné *usta*, substantivum rodu středního *upění*, slovesný tvar určitý *upí* a již několikrát zmiňovaný přídomek *Zlatoustý*. Ostatních **79** tvarů známe ze spisovného jazyka, tudíž je vnímáme jako nepříznačné.

Diftongizace **ú > ou** byla důsledně ve všech čtyřech kázáních provedena celkem u **415** tvarů. Jelikož ale jejich podoby známe ze spisovného jazyka, vnímáme je zde jako nepříznačné. Tato hlásková změna se jako příznakový jev v těchto textech projevila zejména na počátku slova, a to celkem u **10** tvarů: 3 substantiv rodu mužského *ouklad*, *oumysl* a *outok*, 3 substantiv rodu ženského *outrpnost*, *ouzkost* (2x) a 4 adjektiv *oučastný* (2x), *ourodný* a *outličký*.

3. 3. Diftongizace **ý/í > ej**

Diftongizaci **ý/ í > ej** nacházíme v literárních památkách již od 14. století. Jaroslav Porák v *Humanistické češtině* uvádí, že ojediněle se doklady tohoto výrazného hláskového jevu vyskytují i v dobách starších. Arnošt Lamprecht tuto skutečnost dále doplňuje tím, že tyto doklady se týkají památek neliterárních. Jako nejstarší nám

předkládá příklad *Tejnec* již z konce 12. století. Zároveň nás však upozorňuje na skutečnost, že není známo, zda se jedná o cizí, německou výslovnost českých jmen.¹⁷²

V 15. století se tato hlásková změna vyskytuje stále častěji a svého vrcholu dosahuje zejména ve století šestnáctém.¹⁷³ Pro toto období je však příznačné, že většina literárních památek stále ještě zachovává starý způsob psaní s *ý*, ačkoliv tato změna musela být již provedena.¹⁷⁴

O příčinách této změny a o jejím průběhu v minulosti diskutovali mnozí jazykovědci. Gebauer s Havránkem a Komárkem zastávají názor, že vliv na naši změnu mohla mít změna německá *i > ej*, nebo se domnívají, že mohli česky mluvící němečtí obyvatelé své artikulační zvyklosti užívat i při vyslovování slov českých. V již citované *Historické mluvnici češtiny* je uvedeno, že na tuto problematiku upozorňuje dokonce i Hus, ačkoliv při popisu jiné hláskové změny.¹⁷⁵ Tento vliv však rezolutně odmítá např. Trávníček či Trost.¹⁷⁶

V nejstarších tiscích nalezneme nejčastěji *ý*, spojení *ej* se v nich vyskytuje pouze ojediněle a nárůst tohoto diftongu je zaznamenán až ve 20. letech 16. století. Nesmíme také opomenout, že toto dvojfonématické spojení bylo často graficky znázorněno jako *aj* (psáno *ay*, *ag*), od 2. pol. 16. století *ey*, *ei*, (*eg*). Nejprve se diftong *ej* objevuje v kmeni slov a v předponě *vý-*, o něco později také v koncovkách adjektiv. Doklady bychom našli i u sloves *být* a *bývat*, ale není jich příliš mnoho.¹⁷⁷

Postoj gramatiků k tomuto hláskovému jevu a jeho pronikání do spisovného úzu byl velmi různý. Jejich pohled se také lišil v otázce diftongizace ve kmeni slov a u koncovek adjektiv. Náměšťská gramatika spolu s gramatikou Blahoslavovou nám vlastní výklad tohoto jevu nepřináší, pouze se některé podoby s *ej* v kmeni vyskytují přímo v textu nebo v příkladech (*vejš*, *mejlití se*, *vejklad*, *smejkatí*, *strejc*, *smejšleti...*). Naproti tomu v koncovkách důsledně dodržují pouze *ý*. Stejně se k této problematice staví i mluvnice Matouše Benešovského. Nudožerský ve své gramatice poukazuje na

¹⁷² Podrobněji o této problematice, LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 107.

¹⁷³ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 134.

¹⁷⁴ Tato změna proběhla na území Čech a v nářečích středomoravských; více, LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 107-108; DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nepublikovaná diplomová práce, PF JU, České Budějovice 2008, s. 32.

¹⁷⁵ LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 108.

¹⁷⁶ Více informací o tomto sporu nám přináší DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nepublikovaná diplomová práce, PF JU, České Budějovice 2008, s. 32.

¹⁷⁷ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 134.

skutečnost, že psané *y* se v Čechách vyslovovalo jako *ej*. Texty spisovné tedy při čtení připouštěly výslovnost shodnou s běžně mluveným územ.

Diftong *ej* v psaném spisovném jazyce i v tiskařském úzu postupně připouštějí mluvnice 17. století. Tuto hláskovou změnu v kmeni slov popsal Šteyer ve svém *Žáčku*, kde uvádí, že on sám dává přednost psaní *ej*, neboť se nechce „protivit“ řeči, volbu však nechává na každém dle vlastního uvážení. V koncovkách tvrdých adjektiv se *ej* objevuje nejdříve v anonymní jezuitské gramatice *Prima principia* z pol. 17. století, ale pouze u přivlastňovacích zájmen. V paradigmatu tvrdých adjektiv stále zůstává v koncovkách jen *y*.

Podobně jako Šteyer se vyslovil i Konstanc. Za „dobré“ pokládal obojí podoby bez záměrného upřednostňování některé z nich. Šteyer již v kmeni slov dává přednost *ej*, v koncovkách však preferuje *y*.¹⁷⁸

Diftongizace *y* > *ej*, *í* > *ej* naše vybrané texty příliš nezasáhla, objevuje se pouze u několika slov. Postupně u každého z nich podrobně prozkoumáme, jak tato změna ovlivnila předponu, kmen a koncovku slova.

V kázání Karla Račina věnovaném svátku sv. Ludmily se tento jev v předponě *vy-* neobjevuje u žádného slova.

V základu slova dochází ke změně *y* > *ej*, *í* > *ej* u 2 slovesných tvarů určitých: *nerozmejšlíte* – 532/11 a *zejskali* – 536/27

532/11: *Zdaliž se nestydíte, aniž nerozmejšlíte, kterak jsem já vás...*

536/27: *...nesmrtnou a vždy trvajícím památku sobě zejskali,...*

Důsledně nediftongizované je i verbum *býti*, *bývati* a všechny odvozeniny od něj: *měla býti* – 527/17 a další výrazy s pomocnými slovesy a tímto infinitivem, kterých jsme v textu objevili včetně již zmiňovaného celkem 12. Např. *zdál se býti* – 531/1, *mohla býti* – 532/23, *chtěla býti* – 535/36, *mají býti* – 540/5. Dále pak další 2 deriváty tohoto slovesa: *přebývati* – 525/9 a *přebývají* – 539/17.

¹⁷⁸ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 142-144.

527/17: ...*a Milostivou Matkou býti měla celého Českého Národu...*

531/1: ...*zdál se býti krátký čas...*

532/23: ...*nápomocna býti mohla...*

535/36: ...*od nás oddělená býti chtěla...*

540/5: ...*kteří mají jako on zabiti býti...*

525/9: ...*s Krystem na věky přebývati...*

539/17: ...*nad těmi kteří přebývají na Zemi.*

Podobně nedošlo ke změně *ý/í* > *ej* ani u dalších nalezených sloves, např. *trýznila* – 534/9.

534/9: ...*když své outličké Tělo s Posty Bděním trýznila...*

Diftongizace neproběhla ani u sloves s *í/ý* po sykavkách a polosykavkách. V Račínově textu jsme našli 5 případů: *necýtil* – 530/26, *cýtí se* – 536/9 a *odsýlati* – 531/26, *vzýti* – 528/22, *vzývati* – 536/15.

530/26: ...*ale taky v odvaleni toho Kamene žádné práce a obtížnosti necýtil.*

536/9: ...*a nevím co víceji pobožností se cýtí lidé mrtví leží a odpočívá...*

531/26: ...*do Nebeského Království odsýlati...*

528/22: ...*od kterého sláva Českého Národu svůj zrost vzýti měla.*

536/15: ..., *který počal vzývati jméno Boží...*

Koncovky adjektiv a rodových zájmen diftongizací *ý* > *ej* zasaženy nebyly. V celém textu se nám nepodařilo najít jediný doklad. Tímto můžeme konstatovat, že v koncovkách byl důsledně dodržen starší stav českého jazyka, ve kterém tato hlásková změna své místo nenalezla. Ve všech deklinačních koncovkách adjektiv mužského, ženského, ale i středního rodu se objevuje nediftongizovaná koncovka *-ý*.

Ta zůstala nezměněna v nominativu singuláru maskulin adjektiv, kde ve všech 47 případech bychom mohli nalézt diftongizaci. Avšak Karel Račín se držel humanistické normy. Nejpočetnější zastoupení mělo adjektivum *Svatý* (17x) – 524/24, 524/26, 526/13, 529/26, 532/25, 533/5, 534/2, 534/17, 535/26, 535/26, 536/19, 537/15, 537/22, 539/10, 539/14, 540/3, 540/13.

524/24: ...*jak poznamenal Svatý Matouš...*

524/26: *A Svatý Marek praví...*

536/19: ...*z té příčiny Svatý Ambrož o Konštantýnovi velikým prvním Křesťanským Cýsaři tato slova psaná zanechal.*

537/22: *Chtěl řícti Svatý Remigius...*

539/10: ...*co jest poznamenal Svatý Jan...*

Ostatní adjektiva se vyskytují pouze v jediném zastoupení: např. *dobrý* – 524/13, *pohanský* – 528/14, *trpělivý* – 529/19, *samotný* – 530/16, *bezbožný* – 531/15.

524/13: ...*každý dobrý křesťan věřiti jet povinen...*

528/14: ...*Pohanský Český národ proti Cýrkvi Svaté Katolické sočícý...*

529/19: ...*to co jest pravil trpělivý Job...*

530/16: ...*kterého žádný samotný ze studnice odvaliti nemohl...*

531/15: ...*jest nepovstal bezbožný Boleslav její nehodný Vnuk...*

V genitivu plurálu maskulin se u adjektiv opět zcela důsledně objevuje nezměněná koncovka **-ých**. V celém námi zkoumaném textu nalezneme **20** příkladů, z nichž nejčastěji se objevuje přídavné jméno *Svatých* (9x) – 525/2, 525/11, 526/5, 528/34, 533/5, 535/23, 539/18, 539/20, 539/22. Dále máme zastoupena např. adjektiva: *mrtvých* – 524/27, *slavných* – 527/9, *dobrých* – 528/33, *chvalitebných* – 528/33.

525/2: ...*mnohá vyjevem Svatých lidí po smrti...*

524/27: *Není Bohem mrtvých, ale živých...*

527/9: ...*z jména jejich slavných Rodičůw...*

528/33: ...*z příčiny mnohých dobrých, chvalitebných a Svatých skutkův vyhlášený...*

V genitivu plurálu u feminin je koncovka **-ých** pouze v **1** případě: *tajných* – 525/22, a týž pád a totéž číslo u neuter zastupují **3** adjektiva: *mrtvích* – 524/23, *lidských* – 524/24 a *posvěcených* – 531/23.

525/22: ...*a neskryji před tebou tajných věcy...*

524/23, 524/24 : ...*o z mrtvích vzkříšení Těl lidských...*

531/23: ...aby Chrámův Božích a jiných ke cti a slávě posvěcených míst ušetřili...

V dativu plurálu mají přídavná jména koncovku **-ým** také ve všech **8** případech maskulin. Popřípadě se jedná o substantivizovaná adjektiva. V dativu plurálu feminin a neuter jsme neobjevili žádný doklad.

524/23: *Těž podobně Kristus když mluvíce k Jaducejským o z mrtvích vzkříšení...*

532/15: *...a k nim laskavější Matkou se ukázati, ačkoliv nevděčným...*

534/17: *...brzo ji proti všem dukladům d'ábelským posilňoval Svatý Archanjel Michal...*

534/23: *...veliká k chudým štědrota...*

536/31: *...nýbrž zanechaje všem Knižetcým Potomkům...*

537/8: *Dveře jejího domu všem pocestným ve dne v noci otevřené byli...*

538/14: *Svatá Lidmila k svým milým Krajanům...*

539/7: *V pravdě že ráda laskavá Matka pobožným Synům svým...*

Koncovku **-ý** má v akuzativu singuláru maskulin **24** adjektiv. Nejvíce zastoupeno je již výše zmiňované přídavné jméno *Svatý* (4x) – 532/7, 535/34, 535/34, 538/24, dále zde nalezneme 3 adjektiva, jež jsou zastoupena dvakrát: *dlouhý* – 525/3, 538/4, *Pražský* – 526/14, 533/16 a *těžký* – 530/18, 530/23.

532/7: *...slova jsou Christiana který její Svatý život popsal...*

525/3: *...dlouhý čas s ním rozmlouvajíce...*

533/16: *...sem do Prahy na hrad Pražský do Chrámu Svatého Jiří přenesti...*

530/18: *...ten tak těžký kámen odvaliti mohli.*

532/16: *...vidíce svůj milý Český Katolický lid od Pohanův tak soužený a trápený...*

V tomto kázání jsme také objevili nediftongizované koncovky adjektiv ve vokativu singuláru maskulin, a to celkem v **pěti** případech: *milý* (2x) – 525/19, 530/2, *věčný* – 532/20, *svatý* – 539/16 a *spravedlivý* – 539/16.

525/19: *Můj milý Starečku....*

530/2: *Můj milý Příteli Lábane...*

532/20: *Můj nejmilejší věčný Bože...*

539/16: *O Svatý a spravedlivý Bože...*

U adjektiv v lokálu plurálu najdeme koncovku **-ých** pouze u **1** feminina a **2** neuter. Maskulina tohoto charakteru v námi zkoumaném textu nemají žádné zastoupení.

534/18: ...v *jiných* potřebách ji pomáhala...

524/18: ...na *mnohých a rozličných* místech...

530/5: ...po *vykonaných* sedmi letech...

Adjektiva, jež se nacházejí v instrumentálu plurálu mají nediftongizovanou koncovku **-ými** u **1** maskulina: *Římskými* – 536/23 a u **3** neuter – *živými, Svatými* – 536/8 a *Českými* – 536/28. V tomto kázání se však nevyskytla žádná odpovídající feminina.

536/23 : *Že Konstantýn mezy Římskými* Cýsaři prvním byl který v Krysta uvěřil...

536/8: *Mezy živými Svatými* místy...

536/28: ...že mezy všemi *Knížaty Českými* nejprvnější byli...

Obdobná situace jako u adjektiv nastává ve všech pádech i u rodových zájmen podle složené deklinace, jež se důsledně vyskytují pouze s nediftongizovanou koncovkou **-ý**. V nominativu singuláru maskulin ji nalezneme celkem ve **21** případech. Nejvíce zastoupeno je vztažné zájmeno *který* (15x) – 525/3, 528/11, 528/19, 528/30, 531/16, 532/7, 532/29, 533/11, 534/14, 536/15, 536/23, 537/1, 537/15, 538/2, 539/32. Ve **3** případech se v tomto pádu vyskytuje záporné zájmeno *žádný* – 530/16, 533/36, 535/20, ve **2** případech neurčité zájmeno *každý* – 524/13, 533/32 a **jeden** doklad v textu má vztažné zájmeno *kterýžto* – 528/17.

528/11: *Její Knížecý Manžel Bořivoj, který s ní první v Čechách od Svatého Strachoty...*

530/16: ..., *kterého žádný samotný za studnice odvaliti nemohl,*...

533/32: *Zdaliž každý člověk za země pošlý...*

528/17: ...*tři Syny splodila, kterýžto trojí počet rodiny její k nám Mateřskou lásku taky dokazuje...*

Genitiv plurálu s příznačnou koncovkou **-ých** je nejčastěji zastoupen přivlastňovacím zájmenem *svůj* (5x) – 531/25, 533/5, 539/21, 539/32, 539/34, jež

nalezneme v mužském rodu. Dále jsou zde po jednom případě zastoupeny tyto druhy zájmen: vztažné zájmeno *který* – 530/11, ukazovací zájmeno *jiný* – 531/23 (podle PMČ, s. 294, zájmeno netotožnosti) a přivlastňovací zájmeno *můj* – 535/30.

531/25: ...nevinně vylitou Krev **svých** Poddaných...

530/11: ...Rokův, **kterých** Kavanovi za Rachel sloužil...

531/23: ...aby Chrámův Božích a **jiných** ke cti a slávě posvěcených míst ušetřili

535/30: a nedostatky **mých** nejmilejších dětí viděla...

V dativu plurálu maskulin se v **šesti** dokladech vyskytuje přivlastňovací zájmeno *svůj* – 529/24, 532/1, 535/2, 538/13, 539/7, 540/27 a **jedno** zastoupení má vztažné zájmeno *který* – 537/25.

529/24: ...aby k nám Čechům Synům **svým**...

532/1: Kterak ale k těm **svým** Katanům se zachovala...

537/25: ...spal ty falešný Bohy a Modly, **kterým** jsy se klaněl...

U akuzativu singuláru maskulina jsme zaznamenali pouze **2** doklady. Jedná se o neurčité zájmeno *některý* – 531/34 a ukazovací zájmeno *takový* – 538/8.

531/34: ...v které *některý* čas její svaté Tělo leželo...

538/8: ...a na *takový* způsob milí Synové...

Přivlastňovací zájmeno *můj* – 533/24 a zájmeno netotožnosti *jiný* – 534/18 jsou v lokálu plurálu.

533/24: ...byla jest osvětlení mé v rozkošech **mých**...

534/18: ...v **jiných** potřebách ji pomáhala...

Instrumentál plurálu maskulin se v tomto textu vyskytuje také pouze ve **2** případech. Reprezentuje ho opět přivlastňovací zájmeno *svůj* – 529/19, 532/18.

529/19: naše České Království se všemi Obyvateli **svými** řícti může...

532/18: ...*jako laskavá Matka nad svými Synami...*

Jediná řadová číslovka, jež je v tomto textu v 1. pádě zastoupena číslovkou *druhý* – 528/23, zachovává stejně jako zájmena a adjektiva důsledně psanou koncovku -*ý*.

528/23: *Druhý její syn jmenoval se Vratislav.*

Přídavné jméno *mnohý* s významem „četný, hojný“ se vyskytuje v textu Karla Račina ve **3** případech. Z tvarů, které by změně *ý* > *ej* mohly podléhat, je dvakrát zastoupeno v genitivu plurálu maskulina a jednou v lokálu plurálu neutra.

528/33: ...*z příčiny mnohých dobrých chvalitebných a Svatých skutkův...*

533/5: ...*že jako Svatý Jan Křtitel z příčiny svých mnohých chvalitebných a Svatých skutkův...*

524/18: ...*na mnohých a rozličných místech...*

Celý **Račínův** text obsahuje pouze **dva** diftongizované tvary, kde k tomuto jevu došlo výhradně v základu slova. Jedná se o **2** slovesné tvary určité *nerozmejšlíte* a *zejskati*. Ve všech ostatních tvarech, u nichž by také mohlo dojít k hláskové změně *ý* > *ej*, se setkáváme se starší nediftongizovanou podobou. Autor se tedy přiklonil ke staršímu, humanistickému úzu a tuto hláskovou změnu užil jen výjimečně u slov, jež vycházejí z jazyka používaného v soudobé běžné komunikaci, tedy z jazyka mluveného. Lze také konstatovat, že se autor přiklání k příslušným humanistickým gramatikám, neboť např. Blahoslavova gramatika nám uvádí ve svých příkladech diftongizaci *ý* > *ej* v kmeni u stejných nebo příbuzných slov, která jsem uvedla výše, tedy *smejšleti* a *zejskati*. Také v koncovkách nám tato mluvnice důsledně ponechává podobu nediftongizovanou, s *-ý*.

Druhé námi zkoumané kázání, taktéž věnované svátku sv. Ludmily, text **Axlarův**, tato hlásková změna také příliš nezasáhla a můžeme ji spatřit pouze u několika slov.

V předponě slova se tento jev objevuje v **jediném** dokladu, přesněji v prefixu *vy-*, u něhož nejčastěji k diftongizaci *y > ej* dochází. Jedná se o substantivum rodu mužského *vejklad* – 399/1-26.

399/1-26: *Učený Cornelius v vejkladu B. 31. Přísl. Šalom. praví...*

Nezměněná zůstala tato předpona pouze u adjektiva tvrdého složeného skloňování. Hlásková změna zde neproběhla, protože se předpona zkrátila. Jedná se o adjektivum *nevymluvnej* – 400/2-16.

400/2-16: *...znám se, že jsem k tomu hrubě nevymluvnej...*

Ke změně v základu slova dochází u **1** substantiva mužského rodu *hlemejžd'* – 399/1-33. Tuto diftongizaci jsme nezaznamenali u žádného adjektiva, ani u původního měkkého *í* po sykavkách a polosykavkách.

399/1-33: *...aneb šarlat z krve jednoho hlemejždě se stroji...*

Hlásková změna *y > ej* v základu slova převládla také u **dvou** slovesných tvarů určitých: *splejvali* – 396/2-26 a *smejkali* – 401/2-31.

396/2-26: *...oči většým dílem v slzech splejvali...*

401/2-31: *...a tu nelítostivě ni sem tam po Komoře smejkali...*

Důsledně nediftongizované je v tomto textu stejně jako v kázání Karla Račina sloveso ve tvaru neurčitém *býti* (5x) – 395/1-35, 395/2-19, 397/1-30, 399/1-31, 401/1-5 a jeho deriváty: **2** verba ve tvaru určitém *bývá* – 397/2-1 a *přebývala* – 398/2-36.

395/1-35: *...může nazvaná býti sylná.*

399/1-31: *...čehož příčina býti může...*

401/1-5: *...musela je taky býti velmi veliká...*

397/2-1: *...bývá k tomu potřeba velké práce...*

398/2-36: *...tak bezpečně bezevšeho strachu přebývala...*

V nediftongizovaném tvaru nalezneme i další slovesné tvary: *tryzniti* – 397/2-26, *tryznila* – 398/1-27, *slýchávali* – 400/2-35, *vzýti* (2x) – 401/1-16, 401/2-14.

397/2-26: ...*a musýš tělo tvé stále mrtviti, tryzniti, posty stenčovati.*

400/2-35: ...*co jsou od mi jak ve dne tak v noci slýchávali...*

401/1-16: ...*buditeli ji mocti Krysta vzýti...*

Ani v tomto druhém textu nebyly diftongizací *ý > ej* zasaženy koncovky adjektiv a rodových zájmen. V celém textu se nám podařilo najít pouze **1** případ, a sice složené tvrdé adjektivum mužského rodu v nominativu singuláru: *nevymluvnej* – 400/2-16.

400/2-16: ...*znám se, že jsem k tomu hrubě nevymluvnej...*

Můžeme tedy konstatovat, že v koncovkách byl stejně jako v předchozím textu důsledně dodržen starší stav českého jazyka, ve kterém se ve všech deklinačních koncovkách adjektiv rodu mužského, ženského i středního nachází kromě jediné výjimky nediftongizovaná koncovka *-ý*.

V nominativu singuláru maskulin, kde mohlo v ostatních případech dojít k diftongizaci *ý > ej*, zůstala koncovka nezměněna u **16** přídavných jmen. Nejčastěji bylo zastoupeno adjektivum *bílý* (2x) – 396/1-20, 398/1-31. Další doklady se vždy vyskytly pouze jedenkrát, např. *moudrý* – 394/1-9, *rytířský* – 394/2-23, *neznámý* – 394/2-24, *silný* – 395/1-30, *veliký* – 397/2-13, *čistý* – 398/1-31 a *dobrotivý* – 401/2-26.

396/1-20: *Ten pak kment bílý kterým se ta Nebeská Chotě přiodila...*

394/1-9: *Dotazuje se celého světa moudrý Šalomoun...*

394/2-23, 2-24: ...*žádný rytířský skutek jim neznámý nebyl.*

395/1-30: ...*což žádný muž jakkoliv sylný dovesti nemohl.*

397/2-13: *Z té příčiny Veliký Beda uvažujíc...*

398/1-31: *Kment poněvadž jest ze všech stran bílý a veskrz a veskrz čistý...*

401/2-26: ...*nicméně na zdory Pán Bůh dobrotivý svou milou služebnicu...*

Genitiv plurálu maskulin se v tomto Axlarově textu objevuje důsledně s koncovkou *-ých*, a to celkem ve **13** dokladech, z nichž je nejčastěji zastoupeno adjektivum *svatých* (3x) – 396/1-23, 397/1-20, 401/1-34. V tomtéž pádě a čísle jsme u

feminin objevili pouze **jediný** doklad s touto nediftongizovanou koncovkou: *hříšných* – 396/1-24. Příklady s neutry se zde neobjevily.

396/1-23: ...*než ospravedlnění lidí Svatých*...

398/1-18: ...*než mnoho tisíc zmužilých vojenských Reků*.

398/2-32: ...*nicméně uprostřed těch litých drábův*...

399/2-36: ...*ona jakživa několik slavných Potentátův z Trůnu Královských*...

396/1-24: *Očištění duše lidské od hříšných poskvrn*...

Ve **3** případech mají přídavná jména také koncovku **-ým** v dativu plurálu maskulin. Jedná se o adjektivum *chudým* – 400/2-10 a substantivizovaná adjektiva *kulhavým* – 400/2-11 a *slepým* – 400/2-12. S touto koncovkou se zde nevyskytla žádná feminina a neutra.

400/2-10: ...*že je Lidmila chudým Lidem za milostivou Matku*...

400/2-11: ...*kulhavým místo zdravý Nohy*...

400/2-12: ...*Slepým místo Oka*...

Akuzativ singuláru maskulin bez provedené hláskové změny nalezneme celkem ve **4** dokladech.

399/1-13: ...*jako Elizæus plný vrchy ohnivých koni*...

402/1-5: ...*a slavný mučedlnický Šarlat tudy ji hotovila*...

402/1-19: ...*v den soudný Angelům svým přikáže*...

Adjektiva v lokálu plurálu jsou zastoupena pouze **jedním** přídavným jménem ženského rodu: *nebeských* – 402/2-3.

402/2-3: ...*po všech nebeských Branách*...

Instrumentál plurálu, pro něhož je v tomto textu příznačná nediftongizovaná koncovka **-ými**, je zde reprezentován **4** přídavnými jmény, všemi v rodě mužském: *dobitými* – 401/2-5, *plnými* – 402/1-13, *svornými* – 402/1-14 a *udatnými* – 402/2-1.

401/2-5: ...že aby vás tu sto s dobitými Meči stálo...

402/1-13, 402/1-14: ...a tak tu y hned našy sylný Ženě všychni nebeští Kůrové plnými a svornými hlasy zaspívali.

402/2-1: ...kterou sobě s mými udatnými činy zasloužila.

I v tomto druhém námi zkoumaném textu, kázání Axlarově, musíme konstatovat, že u rodových zájmen nastává ve všech pádech obdobná situace jako u adjektiv. Zájmena se také důsledně vyskytují pouze s koncovkou -ý a hlásková změna ý > ej zde tedy provedena nebyla. Tuto nediftongizovanou koncovku nalezneme především v nominativu singuláru maskulin. Nejpočetnější zastoupení zde má záporné zájmeno *žádný* (4x) – 394/2-24, 395/1-29, 396/2-17, 397/1-29. Po jednom dokladu mají dále 4 zájmena neurčitá: *kterýkoliv* – 395/1-20, *jedenkaždý* – 396/1-5, *každý* – 396/2-17 a *nějaký* – 398/1-13.

394/2-24: ...žádný rytířský skutek jim neznámý nebyl...

395/1-20: ...ta měla větší sílu než kterýkoliv muž...

396/1-5: ...připrav jedenkaždý srdce mé...

396/2-17: ...nápoj každý v ustech hořkl...

398/1-13: ...že jeho žádostem co nějaký opovržený chlap sloužil...

Genitiv plurálu je v textu Axlara zastoupen pouze **jedním** dokladem rodu mužského. Je to neurčité zájmeno *nějakých* – 399/2-10.

399/2-10: A tak kdyby se láska do nějakých a ošemetných šatův oblecti měla...

Stejný počet dokladů nalezneme i u dativu plurálu maskulin. Zde se jedná o zájmeno přivlastňovací *svým* – 402/1-19.

402/1-19: ...v den soudný Angelům svým přikáže...

Doklad, jenž by byl v akuzativu singuláru či v lokálu plurálu, jsme v tomto námi zkoumaném kázání nenalezli žádný. Poslední pád, v němž se zde vyskytla celkem 3 zájmena, je instrumentál plurálu. Ve dvou případech se jedná o přivlastňovací zájmeno

svůj, ovšem jednou se vyskytuje v rodě ženském a podruhé v rodě středním: *svými* – 394/2-18, 397/1-4. A dále zde v tomto pádě a čísle je také přivlastňovací zájmeno *mými* – 402/2-1.

394/2-18: ...*Vlastislava s svými tovaryškami*...

397/1-4: ...*a ona spolu s dítkami svými Křtu S. oučastná*...

402/2-1: ...*kteřou sobě s mými udatnými činy zasloužila*...

V tomto druhém námi zkoumaném textu se vyskytuje **pět** diftongizovaných tvarů, tedy o tři více než u kázání předchozího. V předponě slova se tento jev objevuje v jediném dokladu, přesněji v prefixu *vy-*, u něhož nejčastěji k diftongizaci *y > ej* dochází. Jedná se o substantivum rodu mužského *vejklad*. Dále zde k tomuto hláskovému jevu došlo jak v základu slova, kdy se jedná se o **2** slovesné tvary určité *splejvali a smejkali* a poté o substantivum maskulina *hlemejždě*, tak i v koncovce tvrdého adjektiva mužského rodu *nevymluvnej*. Ve všech ostatních tvarech, u nichž by také mohlo dojít k hláskové změně *y > ej*, se setkáváme se starší, nediftongizovanou podobou. Stejně jako Karel Račín i tento autor se spíše kloní k humanistickému úzu a diftongizaci užil jen výjimečně.

Ve *Dvanáctěru* jsme hláskovou změnu *y > ej* nezaznamenali ani v jednom případě. V základu slova se tento jev mohl objevit u **3** slovesných tvarů, ale k diftongizaci zde nedošlo. Jedná se o dva slovesné tvary neurčité *býti* – 119/22, 121/4 a jeden doklad slovesného tvaru určitého *bývá* – 121/16.

119/22: ...*žádala teěž v Křestianském náboženství býti vyučená*.

121/4: ...*aby měla oběšená býti*...

121/16: ...*než hned v nocu vyvrženo bývá*.

Další případy, kde by se mohla uplatnit tato hlásková změna se v tomto třetím námi zkoumaném kázání, se vyskytují v koncovkách adjektiv a rodového zájmena. **Dva** případy adjektiv (z nichž v jednom se jedná o substantivizované přídavné jméno) byly užity v dativu plurálu: *chudým* – 119/27 a *svatým* – 119/28. Akuzativ singuláru je zastoupen **3** adjektivy rodu mužského: *svatý* – 119/24, *veliký* – 120/13, *slavný* – 120/22.

Poslední doklad, u něhož také diftongizace *y* > *ej* neproběhla, je zájmeno přivlastňovací *svůj* – 120/21 v genitivu plurálu.

119/27: ...*chudým* dobře činila...

119/28: ...*Kostelům a svatým Místům* nadání činila.

119/24: ...*Křest svatý* přijala...

120/13: *Po sobě veliký díl Země táhla*...

120/22: ...*oběd slavný* rozkázala připravit...

120/21: ...*po učiněném z hříchův svých* vyznání...

Nejvíce dokladů s diftongizací *y* > *ej*, *í* > *ej* jsme našli v našem posledním zkoumaném kázání o sv. Ludmile, jejímž autorem je Jiří Ignác **Libertin**. V předponě *vy-* se tento jev objevuje u **2** slov. Jedná se o substantivum rodu mužského: *vejklad* – 7/3 a tvrdé složené adjektivum: *vejroční* – Ú/6.

7/3: ...*nýbrž taky proto že dlé Gramatykův vejkladu Oltář jiného nic není než...*

Ú/6: *Tři Slavnosti Vejroční*...

V základu slova dochází k této hláskové změně také u tvrdého složeného adjektiva *tejnský* – 9/30.

9/30: ...*od Bořivoje v hlavním Městě Pražském Chrám Páně Tějnský Léta 898. byl vystavený...*

Diftongizace *y* > *ej* v základu slova také převládla u **šesti** slovesných tvarů určitých a **jednoho** tvaru infinitivního. Ve čtyřech případech se jedná o tvary jednoho slovesa: *zejskal* (2x) – 7/23, 9/2, *zejskala* – 9/20 a *zejskati* – 8/33. Další dva doklady jsou tvary slovesa *smýšlet*: určité tvary *smejšli* – 3/4 a *smejšlím* – 8/7. Posledním určitým slovesným tvarem, který jsme v tomto textu našli, je sloveso *přikrejvá* – 8/3.

9/2: ...*bylo byť ty celej Svět zejskal*...

9/20: ...*a ctihodné Vdovy jméno proto sobě zejskala*...

8/33: ...*a tudy sobě spasení zejskati*...

3/4: ...*ale smejšli že Krystus v té případnosti se dal najiti...*

8/7: ...*smejším ale že jest k tomu mimo ctnosti žádné natě Morské Cibule neužívala...*

8/3: ...*hnizdo v stále s natí Cibule morské přikrejvá.*

Stejně jako ve všech předchozích textech, jež jsme analyzovali výše, objevuje se i v tomto Libertinově kázání o sv. Ludmile důsledně nediftongizované sloveso *býti*, *bývati* a všechny odvozeniny od něj. Samotný infinitivní tvar *býti* nalezneme celkem ve **čtyřech** dokladech – 3/3, 5/1, 6/2, 8/29. Další **3** případy jsou již deriváty slovesa *býti*: *bývá* – 8/25, *přebývá* – 1/20 a *přebýváte* – 1/19. V textu se také objevil 1 slovesný tvar určitý, u něhož nedošlo k diftongizaci, patrně v důsledku ztráty kvantity u příslušné samohlásky: *přebyvali* – 11/31.

3/3: ...*a proto také sám také Krystus chtěl tu přítomný býti.*

8/25: *Ty prej dvě dřeva nic jiného nevyznamenávají nežli Kříž který obyčejně z dvou dřev bývá spojený...*

1/20: ...*od mnozství Lét v Sousedstvu s vámi přebývá...*

1/19: ...*a jako se domnívám v Svornosti s ni až podnes přebýváte...*

11/31: ...*jí neubližovali v Svornosti a Lásce s ní přebyvali...*

V nediftongizovaném tvaru nalezneme i další slovesné tvary *nazývá* (2x) – 4/13, 10/17 a *vzývala* – 10/4.

4/13: *Mnohá se Vdova nazývá, že Může nemá...*

10/17: *Žena od mdloby a křehkosti se nazývá...*

10/4: ...*že ne jen Usty a y Myslí Boha vzývala.*

Diftongizace *ý > ej* zasáhla v tomto kázání také adverbia. Jedná se o **2** tvary superlativu *vysoko*: *nejvejšěji* – 6/24, *nejvejš* – 7/4.

6/24: ...*že holubice nejvejšěji na skalách sedá...*

7/4: ...*že jako holubice nejvejš na skalách mezy ptactvem sedá...*

O diftongizaci nejde u částice *prej*, již jsme v textu objevili celkem v **šesti** dokladech – 2/15, 4/18, 4/21, 5/6, 6/3, 8/24. Tento tvar je původní, vzniklý ze spojení *že praví > že praji > že prej* (*ý*, které tam dnes píšeme, je vlastně hyperkorektní).

2/15: *Nechť prej Vdově a Syrotku žádný nepřekáží...*

4/18: *...co prej Vdova dělá mezy zástupem?*

4/21: *...jsou prej mnohý, ale to nejsou opravdový Vdovy...*

Ani v tomto kázání nebyly koncovky adjektiv a rodových zájmen příliš zasaženy diftongizací *ý > ej*. Výjimkou zde jsou pouze **tři** doklady, a sice 2 složená tvrdá adjektiva ve vokálu singuláru: *zlatej* – 3/5 a *milej* – 9/1 a složené tvrdé adjektivum v akuzativu singuláru: *celej* – 9/2. Poznáváme, že v koncovkách byla také důsledně dodržena humanistická norma, neboť všechny tyto výše uvedené doklady bychom mohli zařadit do soudobého mluveného jazyka.

3/5: *...ó zlatej Corneli!*

9/1: *Ó milej Vnuku Vaclave!*

9/2: *...bylo byť ty celej Svět zejskal...*

Nezměněná koncovka *-ý* zůstala v nominativu singuláru maskulin u **27** adjektiv. Nejčastěji zde je zastoupeno přídavné jméno *přítomný* (2x) – 2/24, 3/3 a *řečený* (2x) – 5/10, 10/9. Další doklady s různými prefixy uvádíme níže.

2/24: *...v tom okamžení ji byl přítomný...*

5/10: *...že jest v Tvrzy Tětín řečený...*

2/19: *Tak ochraňoval Vdovy Otec Nebeský...*

2/22: *Mrtvý byl nešen ven Syn Matky jediný a ta Vdova byla.*

3/20: *...tolik platí sprostý Sedlák...*

5/23: *Plinius ale starý hystoryk zaznamenal o holubici...*

9/13: *...že nahý na Svět s prázdnýma Rukama přišel...*

Genitiv plurálu maskulin se u adjektiv důsledně objevuje v celém textu s koncovkou *-ých* ve **2** dokladech: *hodnověrných* – 5/9 a *starých* – 5/11. V jednom případě se jedná o substantivizované adjektivum *mladých* – 8/1. U feminin v tomto pádě a čísle jsme zaznamenali také pouze **2** adjektiva *marných* – 5/22 a *přirozených* – 5/33.

5/9: *...který pravdivě z hodnověrných hystorykův zaznamenal...*

5/11: *...a od Čechův Starých...*

8/1: ...*holubice Lesní když od svého hnízda a svých Mladých odlétá...*

5/22: ...*nepravostí a marných radosti se vystříhala...*

5/33: ...*nebo nětco mladší než Plinius přirozených věcý spitatel Merklin...*

V dativu plurálu mají přídavná jména koncovku **-ým** v **5** případech. Všechny tyto doklady jsou substantivizovaná adjektiva: *chudým* (2x) – 10/8, 10/32, *nemocným* (2x) – 10/32, 11/2 a *bídným* – 10/33.

10/8: ...*a svou vlastní Rukou jmění své rozdala Chudým...*

10/32: ...*k posluhování chudým a nemocným se odevzdala...*

11/2: ...*tak že dnem y noci s velkou chtivosti Václav nemocným posluhoval...*

10/33: ...*bídným z nouze pomáhala...*

Nediftongizovanou koncovku **-ých** najdeme u adjektiv v lokálu plurálu u **1** maskulina a **1** feminina: *pohanských* – 9/25 a *Svatých* – 3/24.

9/25: *Modly Stříbrné po svých Pohanských Rodičích pozůstalé rozdělati dala...*

3/24: *Co řeknu o jiných Svateých náchylností k Vdovám...*

Tato hlásková změna nezasáhla ani původem duálovou koncovku **-ýma**, jež je charakteristická pro instrumentál plurálu a v tomto textu se vyskytuje ve **dvou** stejných dokladech u adjektiv v rodě ženském: *prázdnýma* – 9/13.

9/13: ...*že nahý na Svět s prázdnýma rukama přišel, a s prázdnýma odešel...*

Rodová zájmena v tomto textu zachovávají ve všech pádech nediftongizované tvary obdobně jako adjektiva. V nominativu singuláru najdeme celkem **11** tvarů pouze s koncovkou **-ý**, neboť zkoumaná hlásková změna zde nenastala. Nejčastěji je zde v tomto pádě zastoupeno vztažné zájmeno *který* (5x) – 5/9, 6/10, 8/2, 8/16, 8/25 a dále záporné zájmeno *žádný* (4x) – 2/7, 2/9, 2/15, 2/16. Po jednom dokladu jsme objevili u ostatních dvou zájmen, neurčitého zájmena *každý* – 5/2 a zájmena téhož druhu *nějaký* – 6/29.

6/10: *Tu bych skoro mlčel a mluvíti nechal Hájka ad Annum 922. Který dosvědčuje že Kněžna Lidmilla...*

2/7: ...*necht' se tedy žádný nediví...*

5/2: ...*tomu jeden každý lépe porozumí...*

6/29: ...*Vdovy v čistotě pozůstávající jako nějaký Oltář jsou...*

Dva doklady zájmen se v tomto textu nacházejí také v genitivu plurálu. Jedná se o tvar zájmena ukazovacího *jiných* – 6/1 a tvar zájmena přivlastňovacího rodu středního *svých* – 8/1.

6/1: ...*z jiných obzvláštních vlastností...*

8/1: ...*když od svého hnízda a svých Mladých odlétá...*

Další pád, v němž jsme objevili **4** zájmena bez diftongizace *y > ej*, je lokál plurálu. Ve dvou případech se zde vyskytuje vztažné zájmeno rodu ženského *kterých* – 4/23, 8/9 a jediné zastoupení mají zájmeno ukazovací v rodě ženském *jiných* – 3/24 a přivlastňovací zájmeno rodu mužského *svých* – 9/25.

4/23: ...*a na ty věci po kterých jim nic není...*

8/9: ...*nýbrž raději onýma věcma, o kterých čteme v Písmě...*

3/24: *Co řeknu o jiných Svatých náchylností...*

9/25: *Modly stříbrné po svých Pohanských Rodičích pozůstalé rozdělati dala...*

V instrumentálu plurálu se ve **3** případech vyskytuje zájmeno *onen*, které má deklinaci složenou. Objevilo se dvakrát s duálovým zakončením a jeden doklad zachovává plurálovou koncovku *-ými*.

1/14: ...*y hned se mně zdálo že někdo na mne volá, onýma Slovmi Písma revertere...*

8/8: ...*mimo ctnosti žádné natě Morské Cybule neužívala, nýbrž raději onýma věcma, o kterých čteme v Písmě...*

9/1: ...*do upřímného rozmlouvání se s ním dala, s onými slovmi u S. Matouše.*

Adjektivum *mnohý* s významem „četný, hojný“ se vyskytuje ve dvou svých tvarech, jež by změně *y > ej* mohly podléhat: v nominativu singuláru maskulin ve **třech** dokladech a v genitivu plurálu v **jediném** případě.

3/1: ...*ale s ní, jakoby řekl mnohý...*

4/8: *Pomysli sobě sobě mnohý...*

4/11: ...*jakby mnohý mohl mysliti*...

6/25: ...*aby od mnohých slyšena byla*...

Libertinovo kázání o sv. Ludmile celkem obsahuje pouze **patnáct** diftongizovaných tvarů. V předponě slova došlo k tomuto hláskovému jevu u **2** slov, a to u substantiva rodu mužského *vejklad* a měkkého složeného adjektiva *vejroční*. Nejvíce dokladů, u kterých došlo k diftongizaci, jsme našli v základu slova. Jedná se o **1** adjektivum *Tejnský*, **7** slovesných tvarů, a **2** případy superlativu adverbia *vejš*. V koncovce došlo k této změně jen u **3** adjektiv. Ostatní tvary, u nichž by mohlo k diftongizaci také dojít, zůstávají věrny svému humanistickému vzoru.

Celkem tyto námi zkoumané čtyři texty, jejichž hlavním motivem je sv. Ludmila, obsahují **22** tvarů, u nichž byla provedena diftongizace *y* > *ej*. Ve **třech** případech k tomuto jevu došlo v předponě slova, **15** dokladů jsme zaznamenali v základu slova a **4** v jejich koncovce. Některé tyto diftongizované doklady jsme našli u více autorů, např. odvozeniny od slovesa *zejskat* a *smejšlet* se vyskytly v textu K. Račina i J. I. Libertina. Substantivum maskulina *vejklad* jsme po jednom dokladu objevili v kázání Axlara i Libertina. Dále jsme prozkoumali celkem **301** ostatní tvar, kde by tato hlásková změna *y* > *ej* mohla také nastat, avšak setkáváme se u nich se starší nediftongizovanou podobou. Všichni autoři se zde přiklání k příslušným humanistickým gramatikám.

3. 4. Úžení *é* > *í*

Úžení *é* > *í* souvisí s výslovností staročeské samohlásky *é*, jež ji měla zavřenou. Podle *Historické mluvnice češtiny* tento zavřený charakter pak také vedl k změně *é* v neměkčící *ě*, které se ve výslovnosti ztotožnilo s původním *í* nebo s *í*, které vzniklo ze staršího *ie*.¹⁷⁹

Jaroslav Porák v *Humanistické češtině* uvádí, že nejstarší doklady této hláskové změny pocházejí již ze 14. století. Autoři již zmiňované *Historické mluvnice češtiny* se

¹⁷⁹ Podrobněji i s příklady, LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 114.

však domnívají, že v tomto století se spíše jednalo o nedokonalé zachycení silně zavřeného *é*.¹⁸⁰ I v 15. století se však toto úžení vyskytuje sporadicky a více případů můžeme zaznamenat až v textech pocházejících ze století šestnáctého.¹⁸¹ Do spisovného jazyka však tato hlásková změna pronikala velice pomalu a dnešní spisovný stav se ustálil až na přelomu 16. a 17. století, v slabice *lé* až ve století osmnáctém.¹⁸²

V soudobém spisovném jazyce se tato změna důsledně uplatnila po měkkých hláskách, např. *řici, pečínka, žínka*. Po hlásce *l* se však objevují obě varianty: *zelí, líska, mléko, chlév*, ale *polévka / polívka, lépe / líp*.

Geograficky toto úžení *é > í* v lidovém jazyce důsledně proběhlo v Čechách a také v dialektech hanáckých. Hlásková změna se však neprovedla v nářečích východomoravských a slezskomoravských, kde výjimku tvoří pouze okrajové úseky na Ostravsku.¹⁸³

Humanistická čeština se zabývá také tím, jak vnímali a hodnotili toto úžení soudobí gramatici. Mluvnice náměšťská se v teoretické části tomuto jevu nevěnuje, avšak v příkladech a vlastním textu se vedle sebe objevují oboje varianty. Jan Blahoslav má ve své mluvnici podoby *s í* jen ojediněle, ale zcela je neodsuzuje. Úžení v koncovkách adjektiv však pokládá za jev nářeční či běžně mluvený. Zajímavostí je, že ve své mluvnici také kritizuje středočeskou výslovnost *e*, a to takto: *Někteří a téměř všichni pláštěm Antikristovým přikrytí kazatelé pražští na kázáních tu literu é tak troupsky, tlustě a neokrouchaně, plnou tlamou ji naberouce, proferunt, až jest ošklivo slyšeti. Jako zvláště v těchto slovech Dobré spasitelné, učení čisté. Není lze toho tak vypsat, jako by snadné bylo ukázati. Nebo na tom záleží to, čehož na nich nelibují, že by tak dlouho na hlaholu té litery stáli, ale že ji tak jako grobiánsky pronuntiant, otevrouce ústa co kátru, pleno ore, všemi celými ústy se vším tak, jako by pivo s kvasnicemi vyžbanil. Ješto ta litera musí středným zvukem vynášína býti. Nýbrž na některých místech tak se musí k ní připojiti zvuk té litery y nebo i, aby se zdál toho obojího slitý diftoňg, t. z e a z y; jako při těch slovích v lese, v mise, v noze, v nose etc.*¹⁸⁴

Ostatní mluvnice většinou uvádějí obě varianty. Samohláska *í* se v nich vyskytuje v některých slovech a sporadicky i v některých pádech paradigmát tvrdých

¹⁸⁰ LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 115.

¹⁸¹ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 145.

¹⁸² Vědecká diskuze k tomuto tématu, tamtéž, s. 157.

¹⁸³ Více, LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, D.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986, s. 115; DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní*. Nепublikovaná diplomová práce, PF JU, České Budějovice 2008, s. 36.

¹⁸⁴ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 156.

adjektiv. Více případů s *í* se objevuje až v mluvnici Drachovského. V druhé polovině 17. století se tomuto jevu podrobněji věnuje Brus J. Konstance. Ten na různých místech uvádí mnoho příkladů s obojí podobou, některé však považuje za stylově nižší, např. *chlíb*, *chlív*, *dýšt*. V paradigmatu skloňování tvrdých adjektiv se zde stejně jako u Šteyera objevují také obojí koncovky, oba ale dávají spíše přednost variantě s *é*. Gramatika Rosova důsledně uvádí v paradigmatech adjektiv jak nezúžené, tak i zúžené podoby. V kmeni slova se podle ní mohou vyskytovat také obě varianty, Rosa však dává přednost spíše podobám nezúženým a můžeme konstatovat, že to lze považovat za první náznaky přibližování soudobého mluveného úzu tomu dnešnímu, obecně českému.¹⁸⁵

Karel Račín ve svém textu uplatňuje toto úžení *é* > *í* zejména v koncovce slova. V základu slova se téměř ve všech případech vyskytuje nezúžená samohláska *é*. Výjimkou nejsou ani substantiva, která se ve všech případech objevují pouze v nezúžené podobě a v té také posléze vstoupila do spisovného jazyka. V našem textu jsme objevili tento typ zastoupený např. substantivem *jméno* (16x) – 526/26, 527/3, 527/9, 527/18, 527/30, 527/34, 528/13, 528/20, 528/23, 528/24, 529/12, 530/27, 536/15, 538/33, 540/26, 540/30.

527/3: ...poslechněte, a já začnu ve jménu Páně.

528/23: Druhý její Syn jmenoval se Spítihněv, to jméno samou a pouho dobrotivost a lásku hlásí, neb to jméno Spítihněv...

536/15: Který počal vzývati jméno Boží...

Dále zde nalezneme ve všech případech také nezúžené podoby adverbií: komparativ *méněji* – 526/22 a komparativ *lépeji* – 535/29.

526/22: Zdaliž se můž zapomenuti Žena, méněji pak laskavá Matka...

535/29: ...abych tím lépeji jakožto laskavá Matka potřeby a nebo statky mých nejmilejších Děti viděla...

Nezúženou podobu jsme objevili i u spojky *nicméně* (3x) – 525/6, 526/18, 536/4.

¹⁸⁵ PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983, s. 156.

525/6: ...umrlým byl, a nicméně potomně se zjevil...

526/18: ...ačkoliv na zemi mrtvou, nicméně v Nebeském Království žijou...

536/4: ...nařízené a ustanovené jest, nicméně praví S. Bernard...

V prvním námi zkoumaném kázání se úžení v koncovce projevilo u adjektiv, zájmen a číslovek celkem v **14** případech. Adjektiva uplatnila hláskovou změnu *é* > *í* u **9** tvarů, zájmena u **4** a číslovky u **1** tvaru.

Přídavná jména rodu mužského, jež stojí v nominativu plurálu, jsme v našem textu nenalezli. V tomto pádě a čísle se zde objevují pouze adjektiva v rodě ženském a středním. V nominativu plurálu feminin k změně *é* > *í* nedochází, v celém kázání jsme našli **7** dokladů, kde v koncovce stojí samohláska *-é*. Nejčastěji se vyskytuje adjektivum *otevřené* (2x) – 537/8, 537/10.

537/8: *Dveře jejího domu všem počestným ve dne v noci otevřené byli...*

537/10: *Dveře domu mého otevřené byli...*

526/2: ...naše Modlitby tak synlé a mocné jsou...

535/1: ...v kterém Kosti mého Syna kterého jsem já zplodila, a nad všechno jiné milovala, složené jsou?

540/2: *Jakou ale odpověď dostali ty Svaté Duše za pomstu žádající?*

Koncovku *-é* také nalezneme ve **26** případech nominativu singuláru neuter. Zde jsme nejčastěji zaznamenali adjektivum *svaté* (5x) – 524/4, 524/18, 531/34, 536/3, 540/32.

524/4: ...kdežto její Svaté Tělo odpočívá...

531/34: *při Chrámu Svaté Kateřiny zem v které některý čas její Svaté Tělo leželo...*

527/30: ...to jest, opět štíastné a potěšytedlné Jméno předpovídající...

536/4: ...ačkoliv každé svaté místo k prosbám a žádostem, které k Bohu, a nebo Svatým jeho činíme, nařízené a ustanovené jest...

536/33: ...Pohanstvo z celého Království vykořeněné, a skažené zůstalo...

V nominativu plurálu adjektiv v rodu středním jsme objevili koncovku *-é* ve **4** dokladech. V tomto případě se ovšem jedná o přisuzování koncovky typické pro

feminina podstatným jménům rodu středního z důvodů stírání rodových rozdílů, neboť tato neutra by měla mít v plurálovém zakončení koncovku **-á**.

537/36: ...*ty slova taky vám přivlastněné býti mohou...*

538/18: ...*tehdy nočního času z toho Zbořeniště spatřené byli vystupující Světla...*

539/26: ...*a obzvláště ty Svaté místa, kde jejich Svaté Těla odpočívají...*

Nezúžené tvary s koncovkou **-é** jsme našli také ve **čtyřech** případech při plurálovém skloňování substantiv: *oko* a *ucho*.

525/36: ...*oči mé také budou otevřené, a Ušy nakloněné k modlitbám jejich...*

541/2: *Oči mé taky budou otevřené, a Ušy mé nakloněné k modlitbám jejich...*

Dále jsme si všímali genitivu singuláru maskulin, kde se úžení **é** > **í** neprojeví ani v jednom ze všech **46** zkoumaných adjektiv. Nejčastějším přídatným jménem je adjektivum *svatý*, jež se v tomto kázání vyskytuje celkem v sedmnácti dokladech: 524/3, 527/15, 528/11, 528/33, 529/11, 529/11, 529/12, 532/29, 532/32, 533/1, 533/17, 533/33, 535/26, 536/17, 537/17, 537/26, 538/16. Adjektivum *český*, v textu druhé nejpočetnější, jsme našli v šesti případech: 527/17, 528/20, 528/22, 529/9, 536/33, 539/34.

527/15: ...*totiž ustanovení Oltářní Svátosti dlé svědectví Svatého Anzelma...*

529/11: *Ty dvě Olivy směřovali na Svatého Václava Vnuka Svaté Lidmili...*

528/20: ...*s jakou bolestí a žalostí celého Českého Národu...*

536/33: *Ta Svatá Kněžna, a Českého Národu nejlaskavější Matka....*

539/32: *Ten jest milovníkem Bratrův svých a Českého Národu nejlaskavější Matka...*

Úžení **é** > **í** však proběhlo ve **2** případech genitivu singuláru feminin. A to u adjektiva *bezbožná* – 531/11 a *zemská* – 533/33. V ostatních **58** případech k němu nedošlo. S nezúženou koncovkou **-é** se nejčastěji opět objevilo adjektivum *svatá* (20) – 524/1, 258/27, 528/35, 529/11, 529/16, 529/17, 529/21, 529/22, 531/8, 531/33, 532/25, 533/26, 533/37, 535/10, 535/12, 535/35, 538/9, 538/21, 540/11, 540/28.

531/11: ...*a příkoří vystáti jest nemusyla od bezbožný Jezabel Drahomíry...*

533/33: *Člověk ze země zemský?*

- 528/35: ...*totiž od Bořivoje, a Svaté Lidmili...*
 529/21: ...*hned od času Svaté Lidmili rostla...*
 530/24: ...*netoliko ačkoliv od dlouhé cesty unavený sám odvalil..*
 533/8: ...*Svatá Lidmila z příčiny své Mateřské k svému Českému Lidu prokázané Lásky byla.*

Adjektiva neuter jsou v genitivu singuláru důsledně s nezúženou koncovkou **-ého** a všechny námi nalezené doklady, kterých je celkem **7**, se vždy vyskytují v jen jednou.

- 524/2: ...*téhož slavného Království Patronky...*
 528/9: *Světlem pravého naučení podivně osvítila a oslavila...*
 531/26: ...*a jako zápalné Oběti Bohu do Nebeského Království odsýlali...*
 534/27: ...*a Matka čistého milování.*
 536/32: ...*Pohanstvo z celého Království vykořeněné...*
 537/21: *Což pokudž učiníš, tehdy jistě Synem věčného Blahoslavenství budeš.*
 537/26: ...*žeby její Manžel Bořivoj z horlivého napomenutí Svatého Strachoty...*

Dativ singuláru se u veškerých adjektiv téměř ve všech případech nachází ve své nezúžené podobě, kterou reprezentují koncovky **-é** a **-ému**. Výjimkou je zde **1** substantivizované adjektivum *pocestný*, u něhož hlásková změna *é > í* proběhla, ovšem nachází se ve spojení se zájmenem, kde tato změna není.

- 537/10: *Dveře domu mého otevřené byli každému pocestným...*

V textu jsme v nezúžené podobě dále našli **14** případů adjektiv mužského rodu: nejvíce dokladů má adjektivum *český* (5x) – 529/1, 528/35, 529/11, 529/16, 529/17; **11** případů adjektiv ženského rodu: ve třech dokladech jsme zaznamenali adjektivum *milá* – 526/36, 528/36, 529/15 a **3** adjektiva rodu středního.

- 529/1: ...*a Českému Národu rostla...*
 532/22: ...*abych toliko mýmu Českému Katolickému Lidu...*
 540/18: ...*kteřá je předešlé k tomu nešlechtnému Skutku naváděla...*

526/36: *S radostí vašy milé Matce chválu vzdávejte...*
538/14: *...a k své nejmilejší České Zemi...*
531/18: *...jako zuřivý a divoký Vlk proti tiché a nevinné Ovčičce povstal...*
531/32: *...k věčné památce její stále k nám lásky se spatřuje...*

528/32: *...on zase Českému Království...*
537/18: *...kterak by k věčnému blahoslavenství dojíti mohl...*
538/34: *tehdy k našemu Synovskému potěšení takto je vyložím...*

V akuzativu plurálu maskulin jsme v kázání Karla Račina zaznamenali celkem **3** případy, ve kterých došlo ke změně *é > í*. V ostatních **2** dokladech se u těchto tvrdých adjektiv rodu mužského objevuje koncovka nezúžená.

531/17: *...lehkovážný Pohany a svý následovníky proti ní pobízel...*
531/28: *...s vlastní Krví z které pocházeli, Svatou Lidmilu skrze dva Bohaprázdný Pohany ...*
537/24: *...spal ty falešný Bohy a Modly...*

525/23: *...a pochoval mrtvé, a zachoval oběda tvého, a tajně jsy choval mrtvé u sebe v domě tvém...*

V akuzativu singuláru adjektiv rodu ženského jsme objevili pouze **1** doklad, avšak úžení zde neproběhlo.

535/28: *...na tom Svato-Václavském Vrchu, a hoře Svaté leží Krev u Krve...*

Akuzativ plurálu adjektiv ženského rodu můžeme doložit **jedním** případem, kdy došlo k hláskové změně *é > í*. U dalších **5** dokladů, kde mohlo k úžení také dojít, zde zůstala zachována koncovka *é*.

536/30: *Jako v nově narozený Děti k milosti Boží splodili...*

526/7: *...oni naše samé v sobě mdlé Modlitby Bohu Všemohoucímu přednášeli...*
529/29: *Ten kdo spravedlivě miluje působí veliké věci...*

531/26: ...*a jako zápalné Oběti Bohu do Nebeského Království odsýlati...*

534/9: ...*a všechny jeho zlé žádosti mrtvila...*

Změna *é > í* neproběhla ve všech **10** případech adjektiv středního rodu, jež stojí v akuzativu singuláru. V tomtéž pádě plurálu se pak uplatnila koncovka *-é* ve **2** případech; jak jsme však uvedli výše, je typická spíše pro feminina.

529/14: *Většy Slávu, a Vojtěch ..., bojovné potěšení dokazuje.*

537/2: ...*ustavičně oplakávala své předešlé Pohanstvo...*

539/33: ...*ten jest který se mnoho modlí za svůj Lid, a celé Město Svaté.*

525/30: ...*a vyvolil Chrámy, a jiné pobožné a Svaté místa...*

V lokálu singuláru přídavných jmen mužského rodu se vyskytl **1** případ úžení *é > í* u adjektiva složené deklinace *Šalomounový* – 525/34. V textu jsme také ve shodných jmenných a pádových kategoriích našli dalších **9** adjektiv, u kterých mohlo dojít k tomuto úžení, ale zde se vyskytují s koncovkou *-ém*.

525/34: ...*mluví o Šalomounovým Chrámu Bůh Všehomoucí...*

524/3: ...*v Chrámě Svatého Jiří na Hradě Pražském...*

533/2: ...*ten den v celém Roce jest nejdelší...*

538/27: *Vyjevila se nám tehdy zase po tak dlouhém čase...*

U adjektiv ženského rodu, jež stojí v lokálu singuláru, jsme zaznamenali **9** případů, u nichž k úžení *é > í* nedošlo. Z nich je zde dvakrát zastoupeno adjektivum *svatá* – 526/13, 539/28 a stejným počtem i adjektivum *katolická* – 537/28, 538/23.

526/13: ...*v třetím Roce po její svaté smrti...*

537/28: ...*v Katolické Víře od Ctihodného Kněze Pavla...*

527/31: ...*Svatá Lidmila první v České Zemi býti měla...*

529/31: ...*v první Knize Mojžíšové...*

530/5: *Po vykonaných sedmi letech, a po tak dlouhé služebnosti...*

539/28: *O jak v pravdě řícti mohu o naší laskavé Matce Svaté Lidmile...*

Tato hlásková změna se v kázání Karla Račina vyskytla v **jediném** případě u adjektiv středního rodu v lokálu singuláru. Jedná se o adjektivum *svatý* – 529/31. Toto přídavné jméno se však v textu objevuje ještě **dvakrát** s koncovkou nezúženou: 530/12 a 536/1, stejně jako dalších **11** dokladů. Nejčastěji je zde zastoupeno adjektivum *nebeský* (8x) – 524/16, 525/26, 526/19, 538/10, 539/14, 539/19, 539/22, 540/1.

529/31: *Čehož patrný příklad máme v Písmě Svatým v první Knize Mojžíšové...*

530/12: *...toho jiná příhoda v Písmě Svatém zaznamenaná na mysl mně přichází...*

536/1: *...zde na tomto svatém místě odpočívající...*

524/16: *...s Bohem všemohoucým v Nebeském Království vládnou a panují.*

527/32: *...kteráby v hanebném Pohanstvu postavený Český Lid s pravou Katolickou Vírou oslaviti měla.*

533/15: *...její milý Vnuk kterého ona v svém dobrém...*

535/25: *...od samého Krysta posvěceném místě odpočívají dva Svatí Vnukové...*

V tomto textu se také vyskytuje adjektivum *mnohý* ve významu „četný, hojný“. Nalezneme ho zde v akuzativu plurálu rodu středního s nezúženou koncovkou *-é*.

529/29: *Ten kdo spravedlivě miluje působí veliké věci, a za malé je sobě pokládá, působí mnohé, a domnívá se jakoby ještě málo byl učinil, pracuje dlouho, aniž se jemu ta práce dlouhí nezdá býti...*

Hláskové změně *é > í* podléhala v některých tvarech i zájmena. V textu Karla Račina jsme našli **4** případy. Nominativ plurálu maskulin jsme v tomto textu nezaznamenali. U adjektiv rodu ženského téhož pádu a čísla k tomuto jevu nedošlo. Vyskytly se zde pouze **2** případy téhož zájmena. Jedná se o zájmeno vztažné *která* – 536/3, 539/20.

536/3: *...k prosbám a žádostem, které k Bohu, a nebo Svatým jeho činíme...*

539/20: *Ty duše, které za pomstu žádali nepřátel svých...*

Toto úžení však nenastalo ani u zájmen středního rodu stojících v nominativu singuláru, kde jsme našli **2** případy zájmena přivlastňovacího *můj*, **1** případ zájmena ukazovacího *ono* (s deklinací složenou), neurčitého *žádný* a vztažného *kterýžto*.

535/32: *Zde a v tomto Chrámě Božím jest odpočinutí mé na věky věkův...*

534/33: *To jest tehdy oné místo...*

536/30: *Jako v nově narozený Děti milosti Boží splodili, aniž žádné víceji po nich ...*

528/20: *...z tohoto Světa šel, kteréžto jméno dokazovalo...*

V genitivu singuláru zájmen toto úžení neproběhlo. V celém textu jsme objevili **33** tvarů mužského rodu, **25** tvarů rodu ženského a **11** tvarů rodu středního, kde by k hláskové změně *é > í* mohlo dojít. U maskulin mohlo úžení nejčastěji proběhnout u zájmena přivlastňovacího *svůj* (12x) – 524/12, 526/14, 526/24, 527/7, 528/31, 530/21, 533/37, 535/7, 537/28, 537/29, 537/31, 538/5. Nejčastěji zastoupeným femininem je zájmeno ukazovací *ta* (7x) – 527/13, 530/26, 532/34, 533/11, 534/28, 536/19, 540/7 a nejfrekventovanějšími neutry jsou se svými třemi doklady zájmena *žádný* – 531/35, 533/26, 533/30 a *jiný* – 531/35, 533/27, 533/30.

524/12: *...aby se nesmilovala nad Synem života svého.*

527/13: *...a to snad z té příčiny...*

531/35: *od toho času žádného jiného Těla netrpí...*

Obdobná situace nastala také v dativu singuláru zájmen. K úžení zde došlo jen v **jednom** případě, u zájmena přivlastňovacího v rodu mužském *můj* – 532/22. Musíme však podotknout, že ve stejných mluvnických kategoriích se toto zájmeno vyskytuje i v podobě nezúžené – 535/3. Celkem jsme u maskulin našli koncovku *-ému* u **7** zájmen, u feminin koncovku *-é* u **12** zájmen a neutra jsme neobjevila žádná. Nečastěji se v rodě mužském vyskytlo opět přivlastňovací zájmeno *svůj* (4x) – 525/8, 531/9, 533/8, 533/10 a v rodě ženském ukazovací zájmeno *ta* (5x) – 525/29, 526/3, 526/24, 530/20, 530/22.

532/22: *...abych toliko mému Českému Katolickému Lidu...*

535/3: *...vložte mne do Hrobu k Synu mému...*

531/9: *...kterou ona k svému milému Českému Národu...*

530/20: ...přicházela k té studnici Rachel s Ovčím stádem...

Hlásková změna *é > í* se u zájmen neuplatnila ani v akuzativu singuláru. V našem textu jsme v tomto pádě a čísle našli pouze **13** zájmen v rodě středním, z nichž je nečastěji zastoupeno, jak jsme již uvedli, velmi frekventované přivlastňovací zájmeno *svůj* ve třech dokladech: 530/21, 534/8, 537/2, a poté ve stejném počtu vztažné zájmeno *který* – 537/15, 538/33, 546/26.

530/21: ...chtěje taky své stádo napojiti...

538/33: ...a laskavé Jméno, které pokudž dlé Liter čísti budu...

531/10: ...jaké ona protivenství, soužení, a příkoří vystáti jest nemusyla...

537/17: ...aby jemu nějaké spasytedlné naučení dal...

Stejný pád, tedy akuzativ, jsme v plurálu maskulin zaznamenali se zúženou koncovkou celkem ve **3** případech u přivlastňovacího zájmena *svůj* – 531/17, 536/29, 538/11. U ostatních **dvou** tvarů maskulin ani v dalších **2** případech zájmen rodu ženského a **2** případech zájmen rodu středního k této změně nedošlo. Správný tvar neuter by ovšem měl mít spíše koncovku **-á**.

531/17: ...lehkovážný Pohany a svý následovníky proti ní pobízeli...

536/29: ...a všechny nás svý Potomky...jako v nově narozený Děti k milosti Boží splodili...

538/11: ...nejináč než jako laskavá Matka za svý Syny u Boha všemohoucího orodovati...

532/12: ...nejináč než jako mé vlastní Syny vchovala...

528/26: ...jest bdění dobrotivosti a lásky, v které Christianus de Scala vypisující život naší laskavé Matky Svaté Ludmily v tato slova píše...

530/15: ...když Pastýřové měli napájeti své Ovčí stáda u jedné studnice...

Úženi *é > í* neproběhlo ani v jednom případě, které jsme objevili v lokálu singuláru. Ve všech rodech se důsledně vyskytují koncovky nezúžené. V rodě mužském jsme celkem našli **7** zájmen, kde mohla tato změna nastat. Nejčastěji je zastoupeno vztažné zájmeno *který* (5x) – 529/2, 534/31, 534/33, 538/24, 540/31. V rodě ženském,

kde náš text obsahuje celkem **5** zájmen, je nejpočetnějším tvarem zájmeno téhož druhu *která* (4x) – 531/34, 533/22, 533/25, 534/28. V rodě středním se objevují **4** zájmena a nejpočetnější je se svými dvěma případy přivlastňovací zájmeno *svůj* – 539/10, 540/25.

529/2: ...*v ten den, v kterém Pražské Město jest založila...*

525/24: ...*u sebe v domě tvém...*

533/15: ...*kterého ona v svém dobrém a v pobožnosti vycvičila...*

531/34: ...*při Chrámu Svaté Kateřiny zem v které některý čas její Svaté Tělo leželo*

536/13: ...*k nám nyní po své smrti zde v hrobě odpočívající.*

539/10: ...*co jest poznamenal Svatý Jan v svém Zjevení...*

535/2: ...*dokavad bude duše v Těle mém...*

537/3: ...*předešlé Pohanstvo, v kterém neuznáváje...*

Úžení *é > í* postihlo také v **1** případě číslovku násobnou v lokálu singuláru neutra *tolikerý* – 532/23. U ostatních **8** řadových číslovek, jež jsme v tomto textu objevili v různých pádech a rodech singuláru, k tomuto jevu nedošlo.

532/23: ...*bych toliko mýmu Českému Katolickému Lidu v tolikerym soužení a trápení...*

524/6: *Kázání Třicáté Osmé*

530/20: ...*že Pastýřové čekajíce jeden na druhého...*

532/32: ...*ponejprv dvadcatého třetího dne Měsíce Června...*

530/18: ...*aby jeden druhému nápomocen jsa...*

525/31: ...*se z toho vyznal v druhé Knize...*

530/15: ...*své Ovčí stáda u jedné studnice...*

535/14: ...*aspoň v jedné Zemi s Manželem svým Bořivojem...*

U příslovce *také* jsme úžení *é > í* nezaznamenali ani v jednom z **pěti** námi nalezených případů.

525/35: ...oči mé také budou otevřené...

526/26: ...ale také její Bohu y Lidem milé Jméno...

527/33: Což se y také stalo...

531/27: ...pohrdnouce y také s vlastní Krví...

533/14: Což se y také stalo...

V kázání Karla Račina jsme nezaznamenali úženi *é* > *í* v základu slov. V koncovkách jmen jsme úženi zaznamenali v **9** případech adjektiv: u **5** adjektiv mužského rodu, u **3** adjektiv rodu ženského a **1** adjektiva rodu středního; ve **4** případech zájmen: ve všech dokladech rodu mužského a v **1** případě číslovky. Ostatní námi nalezená slova v tomto textu úženi *é* > *í* nepodlehla, ale mohlo k ní dojít. Celkem jsme zde našli **367** nezúžených slov. Jedná se o **226** adjektiv: **71** adjektiv rodu mužského, **91** adjektiv rodu ženského, **64** adjektiv rodu středního a **4** adjektiva stojící u substantiv očí a uší skloňovaných dle zbytků duálu; **121** zájmen: **49** zájmen rodu mužského, **41** zájmen rodu ženského, **34** zájmen rodu středního; **8** číslovek a **5** příslovcí.

V druhém námi zkoumaném textu, v kázání Pavla Josefa Axlara jsme v základu slova, kde by mohlo dojít k úženi *é* > *í* objevili celkem **16** slov. Tato hlásková změna byla provedena celkem u **3** substantiv: u substantiva rodu mužského *kamínek* – 398/1-10, u substantiva rodu ženského *postýlka* – 396/2-20 a u substantiva rodu středního *pírko* – 399/2-24.

398/1-10: David hrozného muže Golisntha kamynkem zabil...

396/2-20: ...jakoby její postýlka uprostřed zbouřeného moře stála...

399/2-24: ...čimby ona tak snadně jako pyrkem hnouti mohla...

Ostatní **4** substantiva jsme našli pouze v jejich nezúžené podobě. Jedná se o substantivum rodu středního *omdlévání* – 400/2-37 nebo substantivum téhož rodu *jméno* (3x) – 395/1-11, 395/1-19, 398/1-34.

400/2-37: ...to časté velikou láskou k Bohu omdlévání, které vídali...

395/1-11: ...nalezla se v Čechách jedna žena jmenem Domka...

395/1-19: *žena jedna sylná jménem Alžběta...*

398/1-34: *...a dobré a šlechtné jméno...*

Z nalezených slovesných tvarů podlehl úženi *é > í* jediný případ. Jedná se o slovesný tvar určitý *nahlídl* – 394/1-16. Další **3** nalezené tvary se vyskytují bez hláskové změny: slovesný tvary neurčitý *oblécti* – 399/2-10 a 2 zkrácené slovesné tvary určité *oblekla* – 400/1-2 a *přivlekli* – 402/1-1.

394/1-16: *...a do všech koutu s pilností nahlídl...*

399/2-10: *...do nějakých ošemetných šatův oblecti měla...*

400/1-2: *...a do Kápě Mnišské oblekla...*

402/1-1: *...přivlekli, a o ten kámen její svatou hlavu...*

V tomto druhém textu nalezneme také nezúženou podobu komparativu příslovce *lépeji* – 402/1-20.

402/1-20: *A poněvadž se Sýla lépeji dokázati nemůže...*

Dále jsme v tomto textu v nezúžené podobě zaregistrovali také spojku *nicméně* (3x) – 395/1-35, 401/2-25, 402/2-10.

395/1-35: *Nicméně z druhé strany také vidím...*

401/2-25: *...nicméně na zdory Pán Bůh dobrotivý...*

402/2-10: *...zvolám nicméně za mou svatou Patronku...*

V koncovce slova se toto úženi *é > í* projevilo u adjektiv, zájmen a číslovek celkem v **8** případech. Adjektiva uplatnila tuto hláskovou změnu u **7** tvarů, zájmena u **1** tvaru a číslovky zůstaly pouze v podobě nezúžené.

Stejně jako v předchozím textu Karla Račina, ani zde jsme nenalezli přídavná jména rodu mužského v nominativu plurálu. V tomto pádě se v textu objevují pouze adjektiva rodu středního v singuláru. Jedná se celkem o **10** případů, kde mohlo k tomuto

úžení dojít, ale změna proběhla pouze u jediného tvaru: *kmentový* – 397/1-35. Nejčastěji jsme zaznamenali adjektivum *dobrý* (2x) – 398/2-16, 399/1-3, avšak nezúžené.

397/1-35: *Než se kmentový plátno udělá...*

398/2-16: *...a takové dobré jméno u lidí má...*

399/1-3: *...její dobré a nad kment bělejší svědomí jest...*

V genitivu singuláru maskulin jsme v tomto textu objevili celkem **24** tvary, v témž pádě a čísle feminin celkem **19** tvarů a u neuter celkem **9** tvarů, kde se toto úžení *é > í* neprojevalo. Našli jsme pouze **1** případ adjektiva v genitivu singuláru, kde došlo k úžení v koncovce: *zdravá* – 400/2-11. Nejčastějším maskulinem je zde adjektivum *milý* (3x) – 400/1-21, 400/2-22, 401/1-36 a nejčastějším femininem *svatá* (4x) – 394/2, 397/2-32, 400/1-31, 400/1-17. Neutra se zde vyskytují vždy jen v jednom zastoupení.

400/2-11: *...kulhavým místo zdravý nohy...*

400/1-21: *...mně Krysta mého milého z rukou nevydřou...*

400/1-31: *Jak velikou láskou bylo zapáleno Srdce našy Svaté Vdovy.*

400/2-13: *...a Vdovám místo sladkého potěšení.*

Všechna adjektiva, jež jsme v tomto textu objevili v dativu singuláru, mají důsledně ve všech případech nezúžené koncovky *-ému* a *-é*. Zaznamenali jsme jich zde celkem **pět**: 1 adjektivum rodu mužského, 1 ženského rodu a 3 středního rodu.

400/1-11: *...ten že byl plný Lásky celému Světu směle se stavěl...*

397/2-11: *...k své náležité kráse...*

397/1-25: *...že jest se celému pekelnému vojsku udatně postavila...*

V akuzativu plurálu maskulin jsme zde objevili **2** případy, kdy došlo k hláskové změně *é > í*. Nezúžená koncovka *-é* se v tomto pádě vyskytuje ve **2** dalších dokladech maskulina téhož čísla, dále ve **4** případech plurálu feminin a v **21** případě singuláru neuter.

398/1-5: *...rukama roztrhl líčenný provazy co nitky trhal...*

399/1-12: ...že má okolo sebe jako Elizaesus plný vrchy ohnivých koní...

395/1-24: ...na kusy trhala a lámala, kuchařské tesáky...

395/1-21: ...nebo veliké a tlusté podkovy železné...na kusy trhala...

398/1-34: ...a dobré a šlechtné jméno u lidí má...

Úžení *é* > *í* jsme dále zaznamenali **3** případů v lokálu singuláru: 1 adjektivum rodu ženského a 2 adjektiva rodu středního. U ostatních tvarů se hlásková změna v tomto pádě a čísle neprojevila. Zde se jedná o **4** adjektiva rodu mužského, **8** adjektiv rodu ženského a **4** adjektiva středního rodu.

401/1-15: ...skuste trochu své Sýli na této mdlý Ženě...

396/2-8: ...poznala jak v hrozným a potvorným rouše duše její oblečená byla...

396/2-1: ...nic o budoucým věčném životě...

396/2-7: ...a o té nebeské svadbě...

397/2-30: ...že o tobě v celém nebeském městě ta vzácná pověst půjde...

U zájmen se úžení *é* > *í* v celém Axlarově textu objevilo pouze v **1** případě. V nominativu singuláru a plurálu jsme však tuto změnu nezaznamenali. V kázání se vyskytlo **1** zájmeno v plurálu rodu ženského a **8** zájmen v singuláru rodu středního.

395/2-3: ...že se málo žen na světě najde, kteréby opravdovou sílu a zmužilost měli...

398/2-15: Takové svědomí před Bohem....

399/2-11: ...žádné jiné roucho by jí neslušelo...

402/1-18: ono poučení, které dle svědectví...bylo...

Úžení neproběhlo v žádném s případů, jež jsme v tomto textu našli v dativu singuláru. Celkem jsme zaregistrovali **10** tvarů rodu mužského, **8** tvarů ženského rodu a **4** tvary v rodě středním.

396/2-3: Jak ale nejdřív od svého Manžela Bořivoje...

398/2-24: ...žádné pohanské zůřivosti...nic se nestrachovalo...

402/2-18: ...*pro slávu Vítězství tvého*...

Zúženou hlásku **-í** jsme v **jediném** případě zaznamenali v dativu singuláru feminina. Musíme však konstatovat, že toto zájmeno se ve stejné pozici vyskytuje i v podobě nezúžené. Celkem jsme našli **2** zájmena rodu ženského, kde tato hlásková změna neproběhla. V rodě mužském téhož pádu a čísla má nezúženou koncovku **-ému 5** zájmen.

400/1-34: ...*kteří k ní odevšad jako k své vlastní Matičce*...

397/2-11: ...*k své náležitě kráse*...

395/1-9: ...*a stíhajíc je, málo kterému utecy, a život darovati dopustiti*...

401/2-24: ...*a v Šarlat se Ženichu svému přistrojila*...

Úžení **é > í** se, jak jsme již uvedli výše, neuplatnilo u námi zkoumaných zájmen ani v akuzativu singuláru a plurálu. V akuzativu plurálu maskulin jsme našli **5** nezúžených zájmen, v akuzativu singuláru feminin **1** případ a v akuzativu singuláru neuter **6** případů.

400/2-4: ...*at' vypravují nazý Žebráčkové, které šatila..., které krmila..., které napájela, ...nemocní, které navštěvovala*...

394/2-25: *Zejména pak, jako nad jiné statečnější po Vlastě*...

396/1-6: ...*připrav jedenkaždý srdce své*...

V celém textu jsme nezaznamenali jediný případ úžení **é > í** u zájmen v lokálu singuláru všech rodů. V rodě mužském jsme jich objevili celkem **šest**, v rodě ženském **pět** a ve středním rodě pouze **dva**.

395/2-1: *Šalomoun na svém přece stojí*...

396/2-7: ...*a o té nebeské svadbě*...

396/1-8: ...*v svém zjevení v R. 19. v 8*...

Tato hlásková změna by se mohla uplatnit i u některých určitých číslovek. V námi zkoumaném textu však k tomuto jevu nedošlo. V genitivu singuláru maskulin

jsme zde našli **2** případy, v genitivu singuláru feminin **1** případ a v genitivu plurálu neuter také **jeden** případ. Z dalších možných pádů jsme poté zaznamenali pouze akuzativ singuláru neuter, a to ve **dvou** dokladech. Nikde však k úženi nedošlo.

395/1-18: *Leta 1370. za času Krále Karla Čtvrtého...*

401/2-16: *...než toho jediného Duše mé Miláčka...*

395/1-36: *Nicméně z druhé strany...*

398/1-35: *...komu se toho dvěho nedostává...*

399/1-22: *Než kde jsme nechali druhé znamení...*

399/2-2: *...tu své jediné oblíbené obydlíčko má...*

K úženi **é > í**, ke kterému mohlo dojít u příslovce *také*, v tomto textu nedošlo. Všech **5** nalezených tvarů se vyskytuje ve své nezúžené podobě.

395/1-36: *Nicméně z druhé strany také vidím...*

397/1-2: *...což se také tu hned bezevšeho meškání stalo...*

397/1-21: *V té také době...*

399/1-24: *...bylali jest pak také v to roucho...*

399/1-34: *...tak také láska rodí se uprostřed srdce lidského...*

V kázání Pavla Josefa Axlara jsme úženi **é > í** zaznamenali v základu slova ve **4** případech. Jedná se o **3** substantiva: **1** substantivum rodu mužského, **1** substantivum rodu ženského a **1** substantivum rodu středního; a o **1** slovesný tvar určitý. V koncovkách jmen jsme hláskovou změnu **é > í** zaznamenali v **7** případech adjektiv: u **3** adjektiv mužského rodu, u **2** adjektiv rodu ženského a **2** adjektiv rodu středního; v **1** případě zájmena rodu ženského a žádné číslovky. Dále jsme zde našli **183** nezúžených slov. Jedná se o **109** adjektiv: **31** adjektiv rodu mužského, **32** adjektiv rodu ženského, **46** adjektiv rodu středního; **63** zájmen: **26** zájmen rodu mužského, **17** zájmen rodu ženského, **20** zájmen rodu středního; **6** číslovek a **5** příslovcí.

V třetím námi zkoumaném textu, *Dvanácteru*, který patrně sepsal Jeroným Zikmund Fiala, nebo jiný autor, možná i sám Jiří Plachý Ferus, se úženi **é > í** téměř neuplatnilo.

V základu slova jsme nenašli žádný doklad, **jediný** případ se objevil v koncovce slova u adjektiv. Přídavná jména mohla v tomto textu získat zúženou koncovku v nominativu singuláru rodu středního ve **3** případech. Jedná se o adjektivum *Mělnický* – 119/19 a 2 tvary adjektiva *pochovaný* – 121/10, 121/15.

119/19: *Slavibor hrabě Mělnické*

121/10: *Tělo její v kostele S. Kateřiny na Tětíně pochované...*

121/15: *..., žádné pochované Tělo přes noc zůstatí nemůže...*

V genitivu singuláru rodu mužského se objevuje nezúžený tvar adjektiva *milý* – 121/6.

121/6: *...já také svou Krev vyleji pro mého milého Pána...*

Úžení *é > í* se neuplatnilo ani v dativu singuláru rodu středního, kde jsme zaznamenali tato **2** adjektiva: *český* – 119/20 a *křestianský* – 120/11.

119/20: *...Bořivojovi Knížeti Českému zasnoubil...*

120/11: *...a proti Křestianskému náboženství bouřila...*

U adjektiv se dále hlásková změna *é > í* mohla uplatnit v akuzativu singuláru a plurálu některých rodů. V našem textu jsme ji objevili u **jediného** adjektiva v akuzativu plurálu rodu mužského: *odchovaný* – 120/18. Další **dva** případy téhož pádu, čísla a rodu se vyskytují z nezúženou koncovkou *-é*: *velký* – 120/30 a *milý* – 120/30.

120/18: *...Kumana a Tumana, od Sv. Lidmily z dětinství odchovaný...*

120/30: *...já jsem vám velké dary, pro něž Drahomíra, dávala..., jako milé své Syny vás na mém dvoře vychovala...*

Změna *é > í* neproběhla ani jednou u adjektiv v lokálu singuláru. V tomto pádě v rodě mužském jsme zaznamenali **1** případ: *pražský* – 121/13; v rodě ženském také **1** případ: *katolická* – 120/7 a v rodě středním **3** případy: *křestianský* – 119/22, *pohanský* – 120/3 a *učiněný* – 120/20. Všude bez úžení.

- 121/13: ...*na hradě Pražském odpočívá*...
- 120/7: ...*k vychování v bázni Boží a víře katolické*...
- 119/22: ...*žádala též v Křestianském náboženství býti vyučená*...
- 120/3: ...*v Modlárství Pohanském nenapravitelná a neustupná*.
- 120/20: ...*po učiněném z hříchův svých vyznání*...

K úženi *é > í* mohlo dojít také v koncovce u některých zájmen. V třetím námi zkoumaném textu jsme našli nezúženou koncovku *-é* v nominativu singuláru rodu středního záporného zájmena *žádný* – 121/14.

- 121/14: ...*v Kosteletě, v kterém nejprve pohřbená byla, žádné pochované Tělo přes noc zůstati nemůže*...

V genitivu singuláru zde tato hlásková změna mohla proběhnout u **3** zájmen rodu mužského: *každý* – 120/25, *svůj* – 120/26, *můj* – 121/5 a **1** zájmena rodu ženského: *svá* – 120/13.

- 120/25: ...*a každého zvlášť objevšy*...
- 120/26: ...*do svého příbytku odešla*...
- 121/5: ...*já také svou Krev vyleji pro mého milého Pána*...
- 120/13: ...*že Syn její Václav v Zprávě S. Lidmilly Báby své držel*...

V dativu singuláru rodu mužského jsme našli zájmeno neurčité: *každý* – 120/24 a v dativu singuláru rodu středního zájmeno přivlastňovací: *svůj* – 120/5.

- 120/24: ...*každému jeho službu zaplatila*...
- 120/5: ...*Lidmila k svému potěšení*...

Beze změny jsme v textu našli také **2** případy zájmena přivlastňovacího v akuzativu plurálu rodu mužského: *svůj* – 120/22 a 120/31.

- 120/22: ...*a své Vrahy na stůl posadivšy*...

120/31: ...*já jsem vám velké dary, pro než Drahomíra, dávala..., jako milé své Syny vás na mém Dvoře vychovala...*

V lokálu singuláru maskulin jsme v tomto textu zaznamenali celkem **3** případy. Jedná se o zájmeno přivlastňovací *můj* – 120/31 a zájmeno vztažné *který* (2x) – 121/8 a 121/14.

120/31: ...*jako milé své Syny vás na mém Dvoře vychovala...*

121/8: ...*o Kámen, na kterém klekati před Ložem obyčej měla...*

121/14: ...*v Kosteletě, v kterém nejprve pohřbená byla, žádné pochované Tělo přes noc zůstati nemůže...*

V jednom případě se v tomto textu v nezúžené podobě vyskytlo i adverbium *také* – 121/5.

121/5: ...*já také svou Krev vyleji pro mého milého Pána...*

V legendě domnělého Jeronýma Zikmunda Fialy jsme úžení *é > í* zaznamenali pouze v **1** případě, a to v koncovce adjektiva mužského rodu stojícího v akuzativu plurálu. Dále jsme našli **26** nezúžených slov. Jedná se o **14** adjektiv: **4** adjektiva rodu mužského, **2** adjektiva ženského rodu a **8** adjektiv rodu středního; **11** zájmen: **8** zájmen rodu mužského, **1** zájmeno rodu ženského, **2** zájmena rodu středního; **1** příslovce.

Poslední námi zkoumaný text Jana Ignacia (Hynka) **Libertina**/Libertyna obsahuje v základu slova **5** případů, kde došlo k úžení *é > í*. V některých případech se však vyskytuje také nezúžené *é*. U substantiv nám to například dokládá již několikrát zmiňované substantivum *jméno* (**3x**) – 4/11, 9/20, 11/13 a u sloves slovesný tvar *lezti* – 1/9, kde se krátí, a proto k úžení nedošlo.

4/11: ...*Vdovy opravdové Jméno míti...*

9/20: ...*a ctihodné Vdovy jméno proto sobě zejskala...*

11/13: ...*od země jméno své má...*

V textu však nalezneme **1** zúženou podobu příslovce: komparativ *dýlej* – 10/29. Ostatní **3** adverbia zůstala v podobě s *-é-*. Jedná se také o komparativ příslovce *lépej* (2x) – 5/2, 11/21 a *lépeji* – 5/31.

10/29: *Ano ať dýlej mé Poslouchače nezdržuji...*

5/2: *...tomu jeden každý lépej porozumí...*

11/21: *...tu Vdovu opravdovou Lidmillu lépej neuctíte...*

5/31: *...aby tím lépeji od okolních Sousedův...*

V zúžené podobě, která se vžila do spisovného jazyka, jsme v tomto čtvrtém námi zkoumaném textu zaregistrovali také spojku *nýbrž* (4x), z původního *nébrž* – 6/21, 7/2, 8/8, 11/27.

6/21: *...žádné vzdychání, nýbrž samé smání...*

7/2: *...Bohu se obětuje, nýbrž taky proto že dle ...*

8/8: *...natě Morské Cybule neužívala, nýbrž raději...*

11/27: *...v samém pozdravování, nýbrž také v udělování...*

Úžení v koncovce slova se projevilo minimálně. V nominativu plurálu ženského rodu jsme zaznamenali zúženou koncovku *-í* v **1** případě: *opravdivá* – 4/22. Ve stejných mluvnických kategoriích jsme zde však objevili i **1** tvar s podobou nezúženou: *opravdová* – 6/30. V témž pádu singuláru rodu středního k úžení nedošlo, našli jsme pouze **2** případy nezúžené: *pravdivé* – 3/24 a *platné* – 9/3.

4/22: *...ale to nejsou opravdový Vdovy...*

6/30: *...opravdové Vdovy ne jen jsou Altare aneb Oltář...*

3/24: *...aneb Přísloví vaše není pravdivé*

9/3: *...co by tobě platné, bylo byť ty celej Svět zejskal...*

Adjektivum *mnohý* se zde vyskytuje s nezúženou koncovkou *-é*, a to v **jednom** případě v akuzativu plurálu maskulin.

11/27: *Ačkoliv Vdov ctění na mnohé muž se konati spůsoby...*

Úženi *é > í* se dále genitivu singuláru všech rodů u adjektiv neprojevilo v žádném případě. Úženi zde nenastalo u **13** adjektiv rodu mužského, **11** adjektiv rodu ženského a **3** adjektiv rodu středního.

8/21: *...všeho dobrého do třetice...*

Ú/16: *S povolením Velebné Konzistoře Pražské.*

8/33: *...pročež častěj do upřímného rozmlouvání se...*

V dativu singuláru maskulin jsme zaznamenali **1** případ adjektiva, kde zůstala nezúžená koncovka *-ému*: *pražský* – Ú/9. V dativu singuláru feminin podlehla úženi **3** adjektiva: *jistá* – 1/17, *mnohá* – 3/2 a *nábožná* – 3/2. V dalších **4** případech tohoto pádu a čísla v rodě ženském k hláskové změna nedošlo.

Ú/9: *k Convictu Pražskému...*

1/17: *...zůstal jsem něco dlužen jistý Vdově...*

3/2: *...ale s ní, jakoby řekl mnohý tý Nábožný Matroně...*

2/29: *...a hádají Písma Vykladatelé příčinu skoumajíce pročby bez prošení oné Vdově tak veliké Kristus prokázal milosrdenství...*

Úženi *é > í* nenastalo ve **3** případech akuzativu plurálu maskulin, ve **2** případech akuzativu plurálu feminin a v **7** případech akuzativu singuláru rodu středního.

11/2: *...zajaté a truchlivé v Žaláři navštěvoval...*

4/29: *...hojné almužny udělovala, modlitby vroucné konala...*

4/16: *...ale ta která Osyřelá jsouce ctnostné a šlechetné živobyetí vede.*

V lokálu singuláru jsme u adjektiv zaznamenali také jen **1** případ úženi *é > í*. Jedná se o adjektivum rodu ženského *Kutná* – Ú/17. Dále jsme v tomto pádě a čísle bez provedené hláskové změny objevili **2** adjektiva rodu mužského, **4** adjektiva rodu ženského a **3** adjektiva rodu středního.

Ú/17: *Vytištěno v Hoře Kutný...*

Ú/7: *Patnáctou Neděli po Svatém Duchu...*

5/30: *...na Chvalské Skále sobě místo oblíbila...*

6/12: *...který se na ní dobyli v Modlení a vroucném úpění...*

Úženi *é > í* podléhala v některých tvarech i zájmena. V celém textu jsme našli **4** případy. V nominativu plurálu feminin jsme našli **1** případ, a to zájmena vztažného *která* – 4/22. Ostatní tohoto druhu, kterých jsme ještě objevili **6**, se však vyskytují v podobě nezúžené. V tomto pádě, ale v singuláru, jsme ještě zaregistrovali **1** zájmeno rodu středního.

4/22: *...ale to nejsou opravdivý Vdovy, který po domích chodějí...*

3/7: *..., které pravé Vdovy jsou...*

11/18: *...co tedy následuje, jediné ono co Pavel propověděl...*

V genitivu singuláru i plurálu jsme v tomto textu úženi *é > í* u zájmen nezaregistrovali. V genitivu singuláru maskulin jsme zaznamenali **17** případů bez úženi: nejčastěji zájmeno přivlastňovací *svůj* (8x) – 3/30, 7/13, 8/5, 8/19, 8/30, 9/7, 10/27, 10/31; v genitivu plurálu maskulin **1** případ: zájmeno neurčité *všeliký* – 11/11. V tomtéž pádě singuláru rodu ženského jsme našli **2** případy: zájmeno záporné *žádná* – 8/7 a zájmeno vztažné *která* – 11/13. V genitivu singuláru rodu středního se vyskytly **2** případy: zájmeno vztažné *který* – 5/2 a zájmeno přivlastňovací *svůj* – 8/1; v plurálu **1** případ: zájmeno přivlastňovací *můj* – 10/29.

3/30: *...z náchylnosti k Vdově aby Syna svého z Zajetí Pohanského...*

11/11: *...která vůní všelikého Koření y Kvítí přemáhala...*

8/7 : *...smejším ale že jest k tomu mimo ctnosti žádné natě Morské...*

11/13: *...do které Země Lidmilla Pohřbená byla...*

5/2: *...když znamení z kterého se Vdova opravdivá poznati může...*

8/1: *...když od svého hnízda...*

10/29: *Ano ať dýlej mé Poslouchače nezdržují...*

Úženi *é > í* jsme objevili také v dativu singuláru zájmen. V rodě mužském k tomuto hláskovému jevu nedošlo a našli jsme zde v něm pouze **1** zájmeno přivlastňovací *svůj* – 11/1. Jiná situace nastala u zájmen v rodě ženském, kde jsme zaznamenali **1** zúžený tvar: ukazovací zájmeno *ta* – 3/2 a **4** tvary nezúžené. V dativu singuláru rodu středního jsme zaregistrovali **1** zúžený tvar zájmena vztažného: *který* – 9/10 a **1** nezúžený tvar zájmena přivlastňovacího: *můj* – 6/23.

11/1: ...*a to naučení dobré Vaclavovi Vnuku svému do mysli vštípila...*

3/2: ...*jako by řekl mnohý tý Nábožný Matroně...*

2/10: ...*že nějaká láska k té Vdově nábožné...*

9/10: ...*a toho štíastného konce spasení, kterýmu jsy stvořený oučastný byl...*

6/23: ...*a velmi dobře k mému předsevzetí slouží...*

U zájmen jsme v akuzativu plurálu rodu mužského našli **1** případ, kde se uplatnilo úženi *é > í*. Jedná se o zájmeno vztažné *který* – 3/12. U dalších **čtyř** případů jsme v těchto mluvnických kategoriích změnu nezaregistrovali. Změna *é > í* se zde neuplatnila ani u **8** případů zájmen v akuzativu singuláru rodu středního.

3/12: ...*a tam nějaké dva Šarty, který jest čtvrtá částka Peníze uvrhla...*

3/16: *Svolal Učedlníky své...*

11/28: ...*nyní tedy když Kázání mé skonávám...*

Úženi *é > í* nepostihlo v našem textu ani zájmena v lokálu singuláru ve všech rodech. V rodě mužském jsme objevili **1** nezúžený tvar: zájmeno neurčité *nejaký* – 7/2; v rodě ženském **2** případy: zájmeno ukazovací *ta* (2x) – 3/4, 8/18 a v rodě středním **4** případy.

7/2: ...*a jako na nějakém Oltáři Bohu se obětuje...*

3/4: ...*ale smejšli že Krystus v té případnosti...*

4/3: ...*když v mém Kázání dokazovat budu...*

U adverbia *také*, kde mohlo dojít k úženi *é > í*, jsme zaznamenali pouze tvary nezúžené celkem v **5** případech: 3/3, 5/27, 7/6, 11/18, 11/28. Dále jsme zde v nezúžené podobě našli **1** případ adverbia *zajisté* – 3/16.

3/3: ...*proto sám také Krystus v té případnosti...*

5/27: ...*tu vlastnost také míti musela...*

7/6: *Veršovcy ale ostrovtipní také...*

11/18: ...*a to také poznali...*

11/28: ...*nýbrž také v udělování...*

3/16: ...*zajisté pravím vám...*

V kázání Jana Hynka Libertina jsme v základu slov zaznamenali úženi *é > í* celkem u **5** případů. Jedná se o **1** příslovce a **4** spojky. V dalších **8** případech jsme objevili tvary nezúžené. V koncovkách jmen jsme úženi zaznamenali v **5** případech adjektiv, všech rodu ženského a ve **4** případech zájmen: v **1** dokladu rodu mužského, ve **2** případech rodu ženského a v **1** případě středního rodu. Ostatní námi nalezená slova v tomto textu úženi *é > í* v koncovce slova nepodlehla, ale mohlo k ní dojít. Celkem jsme zde našli **120** nezúžených slov. Jedná se o **58** adjektiv: **21** adjektiv rodu mužského, **22** adjektiv rodu ženského, **15** adjektiv rodu středního; **56** zájmen: **24** zájmen rodu mužského, **15** zájmen rodu ženského, **17** zájmen rodu středního a **6** příslovcí.

Ve všech čtyřech námi zkoumaných textech jsme v základu slov zaznamenali úženi *é > í* celkem u **9** případů. Jedná se o **3** substantiva, **1** slovesný tvar, **1** příslovce a **4** spojky. V koncovkách jmen jsme úženi našli celkem ve **34** případech. U adjektiv jsme tento jev objevili u **21** dokladů: **9** z nich je rodu mužského, **5** rodu ženského, **7** rodu středního. Úženi v koncovkách zájmen jsme zaregistrovali celkem u **12** případů: **8** je rodu mužského, **3** rodu ženského a **1** středního. Tato změna byla provedena i u **jednoho** případu číslovky. Ostatní námi nalezená slova v tomto textu úženi *é > í* v koncovce slova nepodlehla, ale mohlo k ní dojít. Celkem jsme v těchto textech našli **693** nezúžených slov. Jedná se o **409** adjektiv: **129** adjektiv rodu mužského, **147** adjektiv rodu ženského, **133** adjektiv rodu středního a **4** adjektiva stojící u substantiv *oči*,

uši a *mající* *tudíž* ženskou shodu, **254** zájmen: **107** zájmen rodu mužského, **74** zájmen rodu ženského, **73** zájmen rodu středního; **14** číslovek a **6** příslovčí.

IV. KOMPOZICE

4. 1. Text Karla Račina

*Na den svaté Lidmily Mučedlnice Boží a Kněžny České, téhož slavného Království Patronky, v Chrámě Svatého Jiří na Hradě Pražském kdežto její Svaté Tělo odpočívá řečené je součástí souboru Sněm nebeský svatých a světic božích.*¹⁸⁶ Kázání, které sepsal Karel Račín, bylo spolu s ostatními vydáno v Praze roku 1712. Jedná se o kázání třicáté osmé (autor toto číslo uvádí pod titulem), celkem je rozděleno na osm částí a v souboru je obsaženo od s. 524 do s. 541. Karel Račín, patřící dle soudobých badatelů do druhé až třetí barokní generace, se narodil přibližně před rokem 1660 a zemřel roku 1711. Hlásil se k tzv. řádům řeholních kleriků katolické církve.¹⁸⁷

Další základní informací, kterou nám úvod poskytuje, jsou tři klíčová slova textu, na nichž je celé kázání jakoby vystavěno, a to *Patria Pia Parens*, neboli *dobrotivá České Vlasti Matka*. Následuje biblický citát, který autor vzápětí překládá: *Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filij uteri sui / Zdaliž se můž zapomenouti Žena nad Dítětem svým, aby se nesmilovala nad Synem života svého.* Tento citát je poté znovu zopakován na konci první části a autor nás tímto nejspíše upozorňuje na přechod *exordia* v *confirmatio* (s. 526).

V první části posluchače seznamuje s obsahem svého kázání, hovoří o nesmrtelnosti lidské duše (s důrazem na duše světců) a několikrát se zde odvolává např. na bibli (Knihu moudrosti) či evangelisty, sv. Matouše, sv. Marka. Na s. 525/13 také své posluchače oslovuje: *Tak jest Laskaví v Krystu Pánu Poslouchači...* Tato věta slouží zároveň jako kontaktní prostředek. Dále nepřímou apeluje na posluchače dalšími citáty, aby se modlili k Bohu a jako prostředníka jejich proseb využívali světců a světic. Tímto se také dostává k *nejlaskavější Matce, Kněžně našy, Svaté Ludmile* (s. 526). Autor zde také uvádí, že právě ona je spjatá s místem, kde momentálně káže (jedná se o kostel sv. Jiří), neboť *její vnuk Sv. Václav ji dal 3 roky po její smrti za pomoci kněze Pavla přenést do chrámu na Hrad pražský...* (s. 526). Autor ji zde přirovnává k matce nejen svých synů, ale celého národa, čímž nepřímou působí na city svých posluchačů. Na téže straně také dokazuje, že i jednotlivá písmena v jejím jméně ukazují na její lásku

¹⁸⁶ Úplný název: *Sněm nebeských Svatých a Světic. To jest: Sváteční kázání dle římsko-českého kalendáře, na nejpřednější slavnosti svatých a světic božích, kteří s vejtroční památkou v slavném Českém království se světějí, spořádané. Vytisťená ... 1712.* Knihopis č. K14708.

¹⁸⁷ Více o autorovi a jeho díle HROUDNÁ, K.: *Jazyková a stylistická analýza barokního kázání o sv. Václavovu.* Nepublikovaná diplomová práce, PF JU, České Budějovice 2008, s. 56-58.

(Læraures Veliræ Dilectæ Marri Immolaræ Laudes Lubens Aderit). V jeho překladu: *S radostí vaší milé Matce chválu vzdávejte, ona jakožto laskavá Matka ráda vám pomůže*. Nesmíme opomenout, že tento motiv matky národa, která velice milovala svůj lid a on miloval ji, se prolíná celým kázáním. Vždyť i exordium končí zřetelným Račínovým oslovením: ... *když já Láskám vašym Svatou Lidmillu, jako laskavou Matku představím, vy jakožto její milý Synové a Dcery mně o tak milé Matce rozmlouvajícího poslechněte, a já počnu ve jménu Páně*. (527/1)

Confirmatio začíná Račín tím, že posluchačům vypráví o narození sv. Ludmily. Uvádí, že předpoklad toho, že je laskavá matka národa českého, vychází již ze skutečnosti, že její rodiče nesou jména Slavibor a Lidoslava, jež se při jejich rozboru ukazují jako velice *šťiastná a potěsytedlná jména* (527). Dokonce prý poukazují na skutečnost, že by se sv. Ludmila měla stát první v Čechách, *kteráby v hanebném pohanstvu postavený Český lid s pravou Katolickou Vírou oslaviti měla* (527). Vzápětí následuje další rozbor latinského jména Ludmilla – *Luce Veræ Doctrinæ Miré Illustravie Lapsam Legem Altissimi*, tj. *Světlem pravého naučení podivně osvítila a oslavila padlý a zhytný Zákon nejsvrchovanějšího Boha*. (528). Dále autor popisuje její vlastní život: sňatek s Bořivojem, jenž se s ní dal jako první pokřtít (od sv. Strachoty), narození jejích tří synů a odkazuje se při tom na citáty *Christiana de Scaly (Kristiána)*. Ve spojitosti s její rodinou a vzhledem k její vzrůstající slávě a lásce také píše o věštbě kněžny Libuše (přirovnává ji k české Sibyle) týkající se založení města Prahy. Zde autor používá velmi názorného exempla při srovnání dvou oliv a dvou slavných bratrů, sv. Václava a Vojtěcha: *V tomto Městě povstanou Dvě Olivy, jichžto vůně snadno pronikne Nebe, a jejich slavní skutkové oznámení budou všemu Světu, a ty ctíti budou všichni Českého Jazyka Lidé. Jedna z těch Oliv slouti bude větší sláva, a druhá Bojovné potěšení* (529/7).

Část třetí uvádí Račín citátem ze sv. Tomáše: *Ten kdo spravedlivě miluje působí veliké věci, a za malé je sobě pokládá, působí mnohé, a domnívá se jakoby ještě málo učinil, pracuje dlouho, aniž se jemu ta práce dlouhá nezdá býti* (529/28). A ihned následuje exeplum, které čerpá z První knihy Mojžíšovy. Jedná se o biblický příběh o Jákobovi a Lábanovi, který prvně jmenovaného požádal o ruku dcery a dobrovolně se mu zavázal vykonat sedmiletou službu. Autor posluchačům zdůrazňuje, že se mu těchto sedm let zdálo být jako sedm hodin zejména díky jeho veliké lásce. Pro oživení zde používá nejen přímé řeči, ale i řečnických otázek. Ke srovnání nám ještě uvádí další exemplum s patriarchou Jákobem, kde líčí příhodu o studnici zakryté kamenem, který

sám, ač unavený, odvalil, spatřiv krásnou Ráchel. I zde Račín uvádí jako příčinu lásku a vzápětí nám toto slovo v latině vykládá podle písmen: *Amor Molem Omnem Removere* – tj. *Osměluje Člověka všelikou tíž odvaliti* (s. 530/28).

V další části autor navazuje připodobněním předchozích příkladů z bible k životu sv. Ludmily a její lásky k českému národu. Musela také vystát různé zkoušky a příkoří. Zde je již zmiňována její snacha Drahomíra, která je nazývána pohankou a dokonce je přirovnávána k bezbožné biblické Jezabel. Opět se zde odvolává na její jméno, kdy uvádí: *...která v pravdě nazvaná býti může Drahomíra, to jest, Drahá Míra, která svou vlastní dušy, nad kterou nic dražšího a vážnějšího není, hlubinou Pekelnou měřiti jest musyla, a na věky měřiti musý* (531/11). Podává nám zde výčet všech hrůzných činů, kterých se jako pohanka společně se svým synem Boleslavem dopustila na českém lidu. Autor zde využívá básnické prostředky, zejména přirovnání: *...jako zuřivý a divoký Vlk proti tiché a nevinné Ovčičce povstal...* (531/18); *...jako hovada na šlachtatě bili a mordovali, a jako zápalné Oběti Bohu do Nebeského Království odsýlali...* (531/25). V této části Račín také poprvé popisuje Ludmilinu smrt způsobenou vrahy Tumanem a Kumanem. Dozvídáme se, že se jednalo o bohaprázdné pohany a že sv. Ludmilu o půlnoci zaškrtili rouchem, které ona oblékala na noc. Pro vzbuzení emocí posluchačů nám také detailně, lze říci až zveličeně, popisuje průběh této vraždy: *...zaškrtili, po zemi sem y tam tahali a vláčeli, až její Svatá Krev z ní chlípící dláždění jejího Pokojíčka obarvila, která do tvrdého kamene vpitá, až do dnešního dne na Tětíně v Koste, k věčné památce její stále k nám lásky se spatřuje...* (531/29). Poté autor uvádí motiv, jenž se také často objevuje v legendách popisujících její život a k němuž se ve svém kázání ještě několikrát vrací. Zmiňuje se o tom, že od doby, kdy byla pohřbena v tomto chrámě (v kostele sv. Jiří), žádné jiné tělo vedle ní pochováno být nemůže, neboť je vždy vyvrhuto nazpět. Motiv její mateřské lásky nám Račín zdůrazňuje i zde, když popisuje, jak se sv. Ludmila zachovala ke svým vrahům v okamžiku své smrti. Pro oživení k tomu využívá citaci *Kristiána*, jenž nám s použitím přímé řeči a řečnické otázky přibližuje její poslední slova: *Jaká nenadálá nemoudrost v srdcy všech povstala? Zdaliž se nestydíte, aniž nerozmejšlíte, kterak jsem já vás, nejináč než jako mé vlastní Syny vychovala, zlatem a stříbrem obdarovala, pokudž tehdy jsem v čem proti vám provinila, prosým oznamte mi...* (532/10). Následuje věta zvolací, kde nám autor předkládá další důkazy o její laskavosti, o lásce, již prokazuje svému českému lidu, a o velikosti její duše. Musíme také upozornit, že již po několikáté se zde objevuje specifikace, českému katolickému lidu. Nalezli jsme tu také velice

působivou metaforu: ...zahnaná na poušti v Těťínském zámku... (532/3). Tato část se uzavírá citátem sv. Pavla: *Si charitatem non habeam, nihil sum. Pokud lásky nemám, tehdy jsem nic.* (532/29)

Pátou část uvádí Račín otázkou, která má posluchače poučit o tom, že sv. Ludmila zemřela ve stejné datum, kdy byla pokřtěna: *Co to vyznamenává, že laskavá Matka naše Svatá Lidmila ponejprv dvacátého třetího dne Měsíce Června od Svatého Strachoty pokřtěná byla, za druhé proč Rouchem a o půl noci zaškrčená byla?* (532/31) Porovnává nám také tento nejdelší den v roce s velikostí její mateřské lásky, která trvá i po její smrti. Dále také uvádí, že vražedným nástrojem může být roucho nebo plena a že se vražda uskutečnila o půlnoci, kdy se modlila. Dalším motivem, jenž se zde objevuje, je nerozložení jejích ostatků a vycházení líbezné vůně po exhumaci a jejím přenesení tři roky po její smrti. Račín tento akt spojuje se snahou sv. Václava ukázat pohanům zázrak a přivést je ke správné víře. Znovu zde opakuje pasáž o vyvrhování jiných pohřbených kolem těla sv. Ludmily a připisuje to milosti, oslavě a velebení její osoby samotným Bohem. *Že ta Zem v které pochované leželo Tělo našy laskavé Matky svaté Lidmili od toho času až podnes žádného jiného Těla netrpí, ale do sebe zakopané vyhodí, to jest zajisté obzvláštní milost, stálý div a zázrak, s kterým Bůh Všemohoucí svou věrnou Služebnicu, a našy laskavou Matku Svatou Lidmilu oslavil a zvelebil* (533/25). Zde je patrná autorova snaha posluchače pozitivně motivovat. V návaznosti na předcházející, Račín předkládá další motiv, a to motiv země. Uvádí ho dalšími řečnickými otázkami a následně se odvolává na sv. Ambrože, který rozlišuje čtyři typy země: *první Zem jest Terra quam gerimus, jest Zem kterou nosíme, a to jest Tělo naše. Druhá Zem jest Terra quam terimus, jest Zem kterou šlapáme, a to jest Svět. Třetí Zem jest Terra quam quaerimus, jest zem kterou hledáme, a to jest nebe. Čtvrtá Zem jest Terra quam facimus, jest Zem kterou mi sami děláme, a to jest hřích* (534/2). U slova zem spatřujeme efektivní využití básnického prostředku, a to metonymie. Svatou Ludmilu přirovnává k panovnici nad všemi těmito zeměmi. Pro názornější přiblížení všem svým posluchačům zde Račín využívá také výstižné přirovnání: *nebyla Otrokem Světa, ale Svět zdál se jí Květ, který ráno květe, a na večer vadne* (534/13). V této části se dočteme, že sv. Ludmila ctíla své nebeské ochránce, jimiž byl anděl strážce, sv. archanděl Michal a sv. Kateřina. Náklonnost k ní prý chovalo i samo nebe, neboť několikrát se nad jejím hrobem objevila zázračná záře. V posledních větách páté části autor nepřímou apeluje na své posluchače prostřednictvím exempla ze skutků sv. Ludmily: *Panovała naposledy nad Zemí kterou činíme: totiž nad hříchem když na ní spatřená byla pouhá nevinnost,*

hluboká poníženost, dokonalá pobožnost, veliká k chudým štědrota, vroucná jak k Bohu tak k Bližnímu láska, stálá Víra, a sylná v bohu naděje, tak že o ní svobodně říci mohu: Tota pulchra es amica mea, celá krásná jsy Přítelkyně moje, Mater pulchra dilectionis, a Matka čistého milování (534/21).

Další část Račínova kázání je vlastně opět snaha demonstrovat posluchačům velikost její mateřské lásky, a to odkazováním na místo jejího posledního odpočinku. Na začátku se dozvídáme prostřednictvím citace jistého *Bzoviuse (Bzovia)* o nějaké matce, jež byla dlouhý čas v zajetí v cizině a když se vrátila zpět do vlasti, shledala, že její syn je mrtev: *...a nebo hrob, v kterém Kosti jejího mrtvého Syna odpočívali, a žádným způsobem od toho místa hnouti se nechtěla, a hlasitě volati počala, řkoucí: To jest tehdy oné místo, a ten hrob, v kterém kosti mého Syna kterého jsem já zplodila, a nad všechno jiné milovala složené jsou? Neodstoupím od toho hrobu...Vemte meč a probodněte srdce mé, vložte mne do hrobu k synu mému....a v tom z velikého pláče a bole umřela, a u svého Syna tak jak žádala, pochovaná byla (534/33).* Autor zde opět velice zdařile využívá přímé řeči. Konstatuje, že se zajisté jednalo o velikou mateřskou lásku, ale posluchačům dalšími exempli ze života sv. Ludmily ukazuje, že její láska byla ještě větší. Dokonce k tomuto používá hyperboly, personifikace a snad bychom mohli v tomto případě hovořit i o oxymóronu: *Sylná jest jako smrt láska, láska ale Svaté Lidmili sylnější byla nežli smrt, neb jako ta láska oné Matky v jednom hrobě s Synem svým pohřbená, s její smrtí umřela a skonala, tak láska Svaté Lidmili s její smrtí obživla (535/9).* Račín dále uvádí, že ačkoliv byla pohřbená na Tetíně se svým manželem Bořivojem (zde se autor odvolává na Balbína s tím, že Bořivojovo tělo na tomto místě stále leží), její mateřská láska nejen ke svým potomkům byla tak veliká, že chtěla být pohřbená na Pražském hradě. Autor zde opět používá motivu pouště, řečnickou otázku a přímou řeč: *Mám zde jako na poušti, a na samotě odpočívati? Co mezy horami činiti budu? Žádný mne nespatri, aniž neužije, vstanu tehdy z tohoto místa, půjdu, ad montem tiliæ Sion, na vrch dcery Syonské, to jest, na Svato-Václavský vrch hradu Pražského, kdežto netoliko mnoho rozličných Svatých Těla, a Kosti odpočívají, ale y taky moje krevní Přátelstvo tam se vynachází...abych tím lépeji jakožto laskavá Matka potřeby a nebo skutky mých nejmilejších Děti viděla, jejich prosby a žádosti se všem podkala.... (535/19)* Následuje znovu přímé oslovení posluchačů: *Laskaví v Krystu Pánu Poslouchači... (535/33)* a poukázání opět, že káže na místě jejího posledního odpočinku a že by ji tedy posluchači měli také považovat za svou matku či prostředníka k Bohu a svatým, obracet se k ní se svými prosbami a zároveň ji náležitě velebit. Tuto část končí

autor tvrzením, kde mimo opětovného přirovnání sv. Ludmily k matce českého národa opět podle svého náboženského přesvědčení poukazuje na nesmrtelnost lidské duše: *Pokudž tehdy Svatá Lidmila za svého živobytí ke všem se ukázala laskavou Matkou, taky, a mnohém laskavější se ukáže po své smrti zde v hrobě odpočívající* (536/11).

Předposlední část tohoto kázání je věnována motivu jejího křtu a okolnostem s ním spojeným. Račín zde s odvoláváním na první knihu Mojžíšovu, sv. Ambrože a Kristiána přirovnává Ludmilu k různým historickým osobnostem: císaři Konstantinovi, prvnímu římskému králi, jenž se dal pokřtít, a k manželce krále Chlodvíka I., který jako první francký král přijal křesťanství od sv. Remigia, Klotildě. Neboť Ludmila prý také nejprve vyznávala pohanské bohy: *..neuznáváje spravedlivého Boha Modlám se kláněla...* (537/3). A teprve poté, co přijal křest od sv. Strachoty její manžel Bořivoj, dala se pokřtít knězem Pavlem. Poté opět s exemplary ze života sv. Ludmily, tentokrát již přímo, apeluje na své posluchače: *Kde jste, kde jste vy tak milé Matky Synové, řícti chcy věrni a milý Čechové, ty slova taky vám přivlastněné býti mohou. Adora quod incendisti, klánějte se tomu co jste spálili, hřích jest žeroucí oheň, který v jednom okamžení milost Boží ruší a tratí. Im ende quod adurasti, spalte to čemu jste se klaněli, co jste ctili a velebili, a jste snad dlouhý čas v vašem srdcy chovali. Do ohně s oplzlou bohyní Krasopaní, do ohně s mstivým, a po Krvi svého Bližního dychticým Smrtonošem, do ohně s lakomým a nikdy dosti nenasyceným Plutonem, slovem, spalte ohněm hořící lásky k vašemu laskavému Bohu všechny vaše hříchy a nepravosti, a na takový způsob milé Synové tak milé Matky Svaté Lidmily slouti, a jí se líbiti budete* (537/35). Opět je zde opakován motiv sv. Ludmily jako matky všech Čechů a prostřednice mezi nimi a Bohem. Další zázraky, o nichž zde píše s odvoláním na V. Hájka, souvisí opět se zachováním jejích ostatků neporušených i po několika letech a se světly objevujícími se nad jejím hrobem: *...když Kostel Svatého Jiří na hradě Pražském shořel, a zbořený byl, tehdy nočního času z toho zbořeníště spatřené byli vystupující Světla, kteráž k Oblakům se snášeli, přitom taky spatřeni byli spívající Nebeští Duchové...* (538/16) *...a její Svatý hrob v kterém její Tělo leželo, taky její k nám náchylnost byl strávil, kteréž y taky beze všeho porušení nalezené bylo, ačkoliv jak dosvědčuje Hájek skoro 221. rok v Zemi leželo* (538/24). Tato exempla měla přesvědčit posluchače o její nesmrtelné lásce a její náklonnosti, kterou ona neustále chová ke svému národu a oroduje a přimlouvá se za něho u samotného Boha. Pro větší názornost používá autor na závěr této části opět výklad latinského znění jejího jména: *Libenter Videns Devotos Mater Invat Liberos*

Laborante Angustia, tj. *V pravdě že ráda laskavá Matka pobožným Synům svým v ouzkostech pracujícím pomáhá, za ně oroduje, a se přimlouvá.* (538/35).

V peroratiu, poslední části kázání, Račín předkládá posluchačům další exemplum převzaté ze Zjevení sv. Jana, které zde má také persvazivní funkci: *Viděl jsem, praví Svatý Jan před Oltářem v Nebeském Království Duše těch, kteří usmrceni a zabiti byli pro Slovo Boží, a pro svědectví které měli, a volali hlasem velikým, řkoucý: O Svatý a spravedlivý Bože, dokavád nesoudíš a mstíš krve našy nad těmi kteří přebývají na Zemi* (539/14). Autor je přesvědčen o tom, že když mohou svatí žádat Boha o pomstu, mohou také na druhou stranu od Boha požadovat milost a ochranu těm, kteří: *...jim zde na Zemi dobře činějí, je milují, pod jejich ochranu se poroučejí, v ctnostech je následují, Chrámy a Oltáře ke cti a slávě jejich stavějí, o obzvláště ty Svaté místa kde jejich Svaté Těla odpočívají, s pobožností navštěvují* (539/24). Opět Ludmilu srovnává s historickou osobou, tentokrát s Jeremiášem Prorokem, který také velmi miloval svůj izraelský lid a celé svaté město (autor má na mysli nejspíše Jeruzalém). Posluchačům dále parafrázuje další část textu sv. Jana a také Hájka. Dozvídáme se zde, že Bůh v pravou chvíli pomstu za nevinně vylitou krev vykonal sám. Oba vrahové nejspíše spáchali sebevraždu: *...Vrahové Tuman a Kuman kteří Svatou Lidmilu zaškrtili, hanebnou smrtí svůj vlastní život skonali...*(540/15) a Drahomíra: *...s vozem i s koňma se propadla...* (540/19). V závěru Račín znovu vyzývá své posluchače, aby nezapomněli na skutky, které sv. Ludmila pro český lid z mateřské lásky učinila, a zdůrazňuje, že právě onen chrám, v kterém se káže a jsou zde také uloženy její ostatky, je skrze sv. Ludmilu spojnici mezi pravými katolickými křesťany a Bohem, který říká: *Vyslyším z Nebe, a odpustím hříchy jejich, Oči mé taky budou otevřené, a Uši mé nakloněné k Modlitbám jejich, kdokoliv se modlití bude na tomto místě, neb jsem vyvolil a posvětil místa tohoto, Amen* (541/1).

Celé kázání prolíná motiv sv. Ludmily jako laskavé matky celého českého národa a hluboce věřící katoličky, což nám Račín přibližuje nejen na exemplech ze světové historie, ale i z biblických textů a z toho můžeme usuzovat, že kázání má národnostní podtext. V jeho průběhu nás také postupně seznamuje s Ludmiliným životem, smrtí a s ní spojenými zázraky. Dozvídáme se základní informace i o její rodině: manželu Bořivojovi, kterého pokřtil sv. Strachota, synu Vratislavovi, o vnucích Václavovi a Vojtěchovi a o bezbožné snaše Drahomíře, jež navedla její vrahy, Tumana a Kumana. Račín také uvádí, že právě tyto dva Drahomířiny služebníky sv. Ludmila vychovala jako vlastní syny. Co se týče její vlastní smrti, autor sděluje, že byla uškrcena

buďto rouchem, nebo plenou o půlnoci na Tetíně, kde žila v odloučení. Stalo se tak prý 23. června, ve stejný den, kdy byla pokřtěna knězem Pavlem. Poté byla ještě vláčena a tahána po zemi, až z ní tekla krev. Toto je důležitý motiv, neboť mučedníkem neboli světcem se může stát pouze osoba, která prolije krev. A v případě, že by došlo jen k uškrcení, by se tak nestalo. V kázání se také objevuje několik zázraků. Jedná se o neporušení jejího těla, líbezná vůně linoucí se z jejího hrobu, vyvrhování ostatních pohřbených těl v okolí jejího hrobu a záře nad ním. Zdá se, že autor si vzal Ludmilu jako nejpřirozenější exemplum tradičního českého světce. Z textu se také dovídáme, že samotný řečnický akt byl pronesen v kostele sv. Jiří, kde je pochováno její tělo. V celém textu autor vedle sebe staví protiklad křesťanství a pohanství: sv. Ludmila x bezbožná Drahomíra, Ludmila – ovčička x vrahové – vlci, nebe x peklo, atd. Aby Račín co nejvíce zdramatizoval text, používá k tomu i různé umělecké prostředky: přímou řeč, hyperbolu, řečnickou otázku a různé básnické prostředky. Celé kázání má didaktickou a morální náplň, ať už ji nalezneme v námi zmiňovaných exemplech, citacích různých autorů či v samotném apelu Račina na své posluchače, aby byli pravými katolíky, snažili se následovat svou „matku“ Ludmilu ve zbožnosti a celkově se starali o příbytky světců (kostely, kde jsou uloženy relikvie) a o ně samotné. Obecně je Račínovo kázání poměrně přehledné, srozumitelné i pro laika. Neboť tam, kde používá latinských citací, hned vzápětí je překládá nebo parafrázuje. Jednotlivé motivy v průběhu kázání neustále opakuje a tímto je zdůrazňuje.

4. 2. Text Pavla Josefa Axlara

Na den svaté Lidmilly Vdovy, Mučedlnice, a Dědičky České. Takto začíná kázání, které je součástí souboru *Nábožný horlivý Vůdce*¹⁸⁸ a sepsal je Pavel Josef Axlar. Bylo vydáno v Praze roku 1720. V tomto souboru je kázání obsaženo od s. 394 do s. 402. Pavel Josef Axlar, pocházející z Osice u Pardubic, působil jako kněz v Plzni, Klatovech

¹⁸⁸ Úplný název: *Nábožný Horlivý Vůdce Do Města Svatého Nebeského Jeruzalema, Aneb Kázání Věroční Nedělní, Někdy porozdílne hlášané Skrze Vysoce Důstojného, Urozeného, a Vysoce Učeného P. P. Pavla Josefa Axlara, Písma S. Doktora, Král. Hlavního Kostela Svatého Víta na Hradě Pražském Preláta, a Kapitolního Děkana. Nyní na Světlo vydané K Duchovnímu dalšímu Prospěchu, a stálému potěšení všech věrných, Jazyku Českého do života Věčného Poutníka. Vytisťeno v Praze ... 1720.* Knihopis č. K00905, kopie tisku z Blatského muzea v Soběslavi.

a v Praze, kde byl roku 1709 zvolen kapitulním děkanem a roku 1714 zde také zemřel.¹⁸⁹

*Byffus & purpura indermentum ejus. Prov. 31 Kment*¹⁹⁰ a *šarlat*¹⁹¹ oděv její. (394/1) Toto je základní motiv, jenž prostupuje celým Axlarovým textem a který můžeme spatřit hned na první stránce ještě před exordiem. To je uvedeno dalším latinským citátem, od něhož se pak kázání samotné odvíjí: *Mulierem fortem Luis inveniet? Ženu sylnou kdo najde?* (394/1) Autor tato slova připisuje moudrému Šalamounovi, který se takto dotazuje celého světa, a Axlar s ním vede jakýsi fiktivní rozhovor. Výčtem posluchače informuje, kde všude by dotyčný měl takovou ženu hledat, že je velmi vzácná a že on sám by: *všým zlatem, drahým kamením, a perlami, a všechno to za jednu ženu sylnou dal, ještěby ji lacyno koupil...* (394/1) Dále Axlar pokládá řečnickou otázku: *Což pak tehdy Šalomoune, nevidí se tobě naše země Česká, tak hojná, obrodná, a štiasná býti, že ani v ní ženy sylné se nevidí, a nerostou?* (394/2) Domníváme se, že se zde autor snaží tematiku přiblížit posluchačům tím, že jim předloží známé prostředí a exempla, která jim jsou známá. Proto se odvolává na letopisce a ženy silné nám představuje pomocí příkladů z historie či z národních pověstí. Uvádí, že v Čechách byla více než jedna takováto žena. Jako první posluchačům uvádí Vlastislavu (Vlastu) a její „tovaryšky“. Píše o nich: *...uměli čerstvě kopěmi na koních harcovati... žádný rytířský skutek jim neznámý nebyl...* (394/2). Poté následuje další výčet silných žen: *Mladka, Hodka, Matka, Vratka, Radka, Svatava a Častava, jenž byli Dívčího Vojska hejtmanky...* (395/1). Sděluje nám také, že právě ony vyjely z hradu Děvína, zaútočily na mužské vojsko a přes 300 mužů na místě pobily. Dále poukazuje na rok 803, kdy žila jakási Domka, dcera Mstiradova ze vsi Hurek, která měla takovou sílu, že: *...vezmouce krávu živou, nesla ji tak daleko, coby mohl z lučiště dostřeliti* (395/1). Pro srovnání uvádí ještě jeden podobný příklad z doby Karla IV., kdy v Čechách žila Alžběta. Víme, že se jednalo o manželku tohoto panovníka, Elišku Pomořanskou, ale Axlar ji blíže nespecifikuje. Posluchačům ji vykresluje takto: *...veliké tlusté podkovy železné, jakoby z měkého dříví byly, na kusy trhala, a lámala, a nebo na způsob vrbového proutku svinula. Železný též pancýř, aneb odění, jako plátěnou košyli, od vrchu až dobu roztrhnouti uměla, což žádný muž...* (395/1). Po uvedení těchto

¹⁸⁹ Více o autorovi a jeho díle KUSÁKOVÁ, H.: *Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka*. Česká literatura 54, 2006, č. 5, s. 93 – 106.

¹⁹⁰ Velmi jemná, poloprůsvitná (původně vlněná nebo lněná) bavlněná tkanina, užívaná na dámské prádlo a letní šaty (nazvaná podle belgického města Gent). *Akademický slovník cizích slov*. Praha 2001, s. 392.

¹⁹¹ Drahocenná tkanina z jasně červené barvy, více, tamtéž, s. 730.

exempel Axlar konstatuje, že by rád věděl, co se těmto ženám k síle nedostávalo, a domnívá se, že každá z nich má právo nazývat se silnou. Vzápětí ale opět odkazuje na Šalamouna: *Nicméně z druhé strany vidím, že Šalomoun přece na svém stojí, že je na světě málo žen, kteréby opravdovou sílu a zmužilost měli...z čehož se muž poznati, že se ne tak doptává po síle tělesné, kterou se y ta nerozumná hovada honosyti mohou, jako po lásce duchovní...* (395/1). A dále na Šalamouna apeluje, aby posluchačům prozradil, podle jakého znamení mohou takovou silnou ženu poznat. V této části textu jsme se také mohli setkat s přirovnáním tělesné síly k síle zvířat, jež nemají rozum. Následuje opakování úvodního motivu, zformulovaného do odpovědi Šalamouna na autorovu otázku: *Byssus & purpura, Kment a šarlat oděv její, tu mějte za sylnou ženu, která jest oblečená do kmentu, a do šarlatu* (395/2). A právě nyní autor svým posluchačům představuje hlavní postavu svého kázání: *...máme našy Svatou Zástupnicy, slavnou Boží Mučedlnicy, Svatou Kněžnu Lidmillu, tu nám dnes Cýrkev S. před oči staví, právě v té postavě a způsobu, v kterém nám Šalomoun ženu sylnou vymaloval: Kment a šarlat oděv její* (395/2). Opět zde se opakuje výchozí motiv. Obdobně jako v textu K. Račina, je i zde sv. Ludmila posuzována jako zástupkyně českého lidu u Boha, jako jejich prostředník. Navíc se zde opět objevuje motiv síly. V předchozím kázání se jednalo o sílu lásky, která je nejen mateřská, a zde jde o sílu duchovní. Poté nás nejspíše autor upozorňuje na přechod exordia v confirmatio tímto apelem na posluchače: *Podívejme se tehdy na ten šarlat, a na ten kment, do něhož se S. Kněžna nám přistrojila, abychom tím krásným oděvem jakožto jistým, její nepřemoženou sílu, a zmužilé srdce poznati mohli: připrav jedenkaždý srdce své* (395/2).

V úvodu svého confirmatia nás Axlar odkazuje na sv. Jana a jeho Zjevení, který zde ukazuje sepětí Ježíše a církve za použití velice působivé metafory či jinotaje. Tento svazek připodobňuje k svatbě a církve představuje jako choť oděnou do bílého a lesklého kmentu. Dále svým posluchačům vysvětluje: *Ten pak kment bílý kterým se ta Nebeská Chotě přiodila, jiného nic není, než ospravedlnění lidí Svatých; jakoby řekl: Očištění duše lidské od hříšných poškvrn a nabytí milosti Božské, jest ten nejdražší, nejvzácnější a nejbělejší kment, do něhožto jak se která duše obleče, tak y hned tím samým ženichem se zasubuje, a za nevěstu odevzdává* (396/1). Dále autor pokračuje již líčením Ludmilina života. Dozvídáme se, se narodila pohanským rodičům, kteří ale byli ve světě velmi uznávaní. Pomocí metafory nám opět její pohanství připodobňuje, a to opět pomocí motivu roucha, tentokrát černého. Svě posluchače upozorňuje, že žila takto v temné nevědomosti, v bludech a nic nevěděla ani o budoucím věčném životě. Změnilo

se to až návratem jejího manžela Bořivoje z Moravy, kde se nechal pokřtít, a ona najednou prozřela a zatoužila po křtu také. Zde se na rozdíl od kázání Karla Račina objevuje i místo Bořivojova křtu, Morava. Naopak se nedozvíme, kdo tento církevní akt vykonal. Opět se objevuje metafora Ježíše Krista jako nebeského ženicha a přijetí křesťanské víry jako nebeské svatby. Autor se snaží své posluchače zaujmout, proto následuje místy až dramatické vylíčení Ludmiliných pocitů za pomoci personifikace: *...její postylka uprostřed zbouřeného moře postavená, zuřivými větry, a vlnobitím sem tam se zmítala, a věčným utonutím se hrozila... srdce zchřadlo a zvadlo...*(396/2). Do jejího domu, ale přišel biskup sv. Crha, od kterého ona křest žádala. Autor neopomene podotknout, že s horlivým úpěním a že ho co nejuctivěji přivítala a pokorně padla k jeho nohám. Zde bychom mohli vidět snahu o ovlivnění posluchačů, snahu ukázat církevní autoritu, neboť Ludmila jako představitelka světské moci pokorně ležela u nohou biskupa, představitele moci církevní. Jméno tohoto biskupa opět K. Račín ve svém kázání nezmiňuje, u něho se v této souvislosti objevuje kněz Pavel. Jakmile přijala z jeho rukou křest, autor líčí, kterak ze sebe smyla tu pohanskou špínu a oblékla se do krásného bílého kmentu a stala se nevěstou Krista Krále. Zde bychom měli připomenout, že později se za nevěsty Kristovy označovaly řádové sestry, ale neexistují doklady, že by sv. Ludmila někdy do nějakého církevního řádu vstoupila. Axlar také uvádí, že v době tohoto křtu se Andělové v nebi dali do: *radostného muzycýrování, a tu Svato-Janskou píseň líbezně sobě prozpěvovali: Datum est illi, ut cooperiat ne byssino candido, & splendenti, byssinum enim justificationes sunt Sanctorum. Propůjčil jest P. Bůh tu milost Lidmille Kněžně, aby se odila kmentem bílým, a lesknutým, kment zajistě, jest ospravedlnění svatých* (397/1). Dále autor posluchače upozorňuje, že tímto křtem a získáním pomyslného bílého roucha nabyla Ludmila tak zmužilého srdce a veliké síly, že vyhlásila válku celému pekelnému vojsku a že s ním bude válčit dokud ona nezvítězí. Celou tuto část autor glosuje svými komentáři, které mají vzbudit pozornost posluchačů a dodat kázání původnosti, např. *a já mám za to, domnívám se, ...* V závěru této části confirmatia se opět po apelu autora na posluchače objevuje základní motiv celého textu: *...nediv se tomu žádný, každá žena jest, a má býti silná, která do takového kmentu oblečená jest: Byffus indumentum ejus. Kment jest oblečení její* (397/1).

V další části confirmatia autor celkem podrobně popisuje výrobu kmentového plátna a poukazuje na skutečnost, že je to dlouhý proces, a s odvoláním na *Velebného Bedu* (nejspíše Bedu Ctihodného) dokonce posluchačům říká: *Z té příčiny Velebný Beda,*

uvažujíc sobě jak mnoho odporného ta kmentová plena vystáti musý, pověděl o ni že vyznamenává mrtvení těla, a žádosti jeho skrocování (397/2). Následuje apel na křesťanské ženy, zda ta Bedova slova slyší, a výzva k úvaze o svém čistém kmentu (čistě duši) a k jednání: *...a musýš tělo tvé stále mrtiviti, tryzniti, posty stenčovati, a ku poddanosti, a poslušenství zdraveho rozumu mocně podrobovati...*(397/2). Jedině tak podle autora žena dosáhne pověsti čistoty duše a silné ženy, o které v úvodu hovoří skrze Axlara Šalamoun. Pro větší názornost autor opět používá exmpel z historie. Tentokrát na mnoha konkrétních příkladech ukazuje sílu bájného Samsona a Davida. Nakonec však konstatuje, že oba byli přemoženi sami sebou, od svého těla. U příkladu Davida autor dokonce píše: *...a však od svého těla tak byl ponížěn, že jeho žádostem co nějaký opovržený chlap sloužil (398/1).* Po uvedení těchto exempel autor poučuje své posluchačky a nabádá je, aby přemohly toho lítého nepřítele, totiž své tělo, a tím se stanou silnějšími než David, Samson a mnoho vojenských hrdinů. Opět se navrácí ke sv. Ludmile, kterou takovou hrdinkou nazývá, a v závěru této části to dosvědčuje i slovy pražské církve: *Hæc est Judith vidua jejunans frequenter. Ona se (prej) Judytě Vdově přirovnala, když se často přísně postívala...Per fletus & jejunia corpus macerabat. Pláčem, a tenkými posty, tělo své trýznila dosti (398/1).* Zde si můžeme povšimnout i záměrně zvoleného rýmu a připodobnění Ludmily k postavě z Bible, k Juditě, židovské hrdince. V úplném závěru se opět opakuje základní motiv: *Bylat' jest tehdy byla žena oděná kmentem, žena sylná (398/1).*

V třetí části confirmatia autor opět používá motivu bílého kmentu, tentokrát jej hned v úvodu pokládá za dobré a čisté svědomí před Bohem a dobré a šlechetné jméno u lidí. Je také zajímavé, že zde používá litotes: *...komu se toho dvěho nenedostává...*(398/1). Za použití metafory a personifikace následuje výčet vlastností, které mají lidé oděni v tento kment: sílu a kuráž, jsou před nepřítelem jako železná zeď nebo pevná skála. Odkazuje se opět na Davida a přibližuje posluchačům jeho píseň, kterou si údajně zpíval, když byl v nebezpečí: *Dominus illuminatio mea. & salus mea, quem timebo? Bůh můj a Pán můj mně sám osvěcuje, a obrání, tohož se báti budu?* (398/2) V tomto okamžiku také autor apeluje na své posluchače: *...čiň právě, neboj se Cýsaře ani Krále (398/2).* Zde se opakuje autorovo přesvědčení o nadřazenosti moci duchovní (církvní) nad mocí světskou. Dále znovu uvádí sv. Ludmilu jako ženu, jež tyto požadavky naprosto splňovala, ačkoliv neměla v Čechách adekvátní podmínky. Autor opět pomocí přirovnání a dramatického líčení přibližuje její nelehkou životní situaci: *...byli tehdáž v Čechách lidé divoký, víceji lvům a nedvědům podobni, než*

Lidem, a na všechny Křestiany co vstekli psy zazlobení, a zapálení: nicméně v těch litých drábův, naše osyřelá Vdova jako ovce mezi vlky bezevšy varty, a vojenské mocy, na svém Tětíně téměř na samotě, tak bezpečně bezevšeho strachu přebývala, jako v tom nejbezpečnějším, a nejohroženějším místě: její dobré a nad kment bělejší svědomí na všem nebezpečnosti dostatečně jí sílilo, a těšilo...(398/2). Motiv Ludmily jako ovce a pohanů jako vlků využil ve svém kázání i Karel Račín. A stejně tak zmiňuje hrad Tetín, jako její útočiště. Dále se dozvídáme, že jí ochraňovali andělé poslaní od samotného Boha. Na konci této části autor využívá kontaktní prostředek a uplatňuje základní motiv: *A tak hle opět mohu o ni říci, že byla oblečená do Kmentu, a následně mohu ji vyhlásiti za ženu sylnou, z tisíce vybranou* (399/1).

Než kde jsme nechali druhé znamení ženské síli, totiž roucho šarlatové? (399/1) Touto řečnickou otázkou začíná Axlar předposlední část svého confirmatia, ve které je ústředním motivem boží láska připodobněná k šarlatovému oděvu. Lásku v této části obratně personifikuje a uvádí, že *má obydlíčko v srdci, napájí se samou srdeční krví a když jí někdo ze svého srdce vypudí, hned ji zbaví života*. Dále zde můžeme spatřit motiv, který použil i Karel Račín: pomocí exempla s kamenem na studni, totiž lásky jako zdroje obrovské síly: *Nic není na světě tak těžkého, čímby ona tak snadně jako pyrkem hnouti nemohla, a nic není tak nesnadného, oč by ona se nepokusila, co by ona nepřemohla* (399/2). Dále své posluchače přesvědčuje: *...ona několik slavných Potentátův z trůnu královských shodila a do Kápě mnižské oblekla...mnoho tisíců jak Mužů, tak Žen zajala, světu z rukou vydřela, odehnala, do Žalářů Klášterních zavřela, a Krystu sloužití donutila* (400/1). Následuje zvolání s efektivním využitím citoslovce, které má všechna uvedená exempla zdůraznit: *Komu ona jednou Srdce opravdu zahřeje, ach! ten již neví, čemu to říkají Bázeň, a nesmělost!* (300/1) K potvrzení svých slov a k přesvědčení posluchačů využívá slov sv. Pavla, který byl údajně také plný lásky: *Sem tím jist, že ani Smrt, ani Život, ani ti Angelové, jakkoliv sylné Duchové, ani žádné jiné Stvoření, mně Krysta mého milého z rukou nevydřou, a nevezmou, aby se semnou třebas samým jedním zápasili, a mořili všyckni tak dlouho, jakoby chtěli, nic nademnou nesvítězí...*(400/1). S uvedeným výrokem se poté ještě na závěr s využitím základního motivu ztotožňuje: *...naprosto mluvě, kdokoliv je šarlatem Lásky Boží přioděn, ten je nepřemoženou Sýlou zmužilosti, a udatností velmi dobře opatřen* (400/1).

Nejdelší a poslední část jádra své argumentace Axlar věnoval líčení sv. Ludmily a jejích posledních dní. Píše o ní jako o svaté vdově, ale i matičce pro chudé a sirotky. Motiv sv. Ludmily jako matky národa je i hlavní téma Račínova kázání. Svě posluchače

upozorňuje na to, že její láska byla tak veliká, že si dokonce postavila na Tetíně malou chaloupku u kostela, aby měla k Bohu ještě blíže. Axlar zde využívá personifikace, když píše, co slyšely a co by povídaly stěny jejího pokojíčka, kdyby ona chaloupka ještě stála: *...nábožní modlení, horlivé vzdychání a úpění, laskavé s Bohem rozmlouvání, hluboké rozjímání, na Boha patření, po Bohu stále toužení, a po nebeské Slávě srdečné dychtění...* (400/2). Aby své posluchače zaujal, následuje pomyslný dialog s jejími vrahy, které stejně jako Račín nazývá Tumanem a Kumanem. O nich se dále dozvídáme, že byli krevní nájemníci, lamačové, pochopové, a tak silní, že mohli zápasit s medvědem či jinou silnou zvěří. Autor na ně také apeluje: *...skuste trochu své Sýli na této Ženě, skuste! Budeteli ji mocti Krysta vzati, a od jeho Svaté Víry odloučiti.* (401/1) Drahomíra je zde ve shodě s předcházejícím kázáním popsána jako osoba, která jim poručila Ludmilu usmrtit. Shodná je i doba a místo vraždy, i když Axlar na rozdíl od Račina nspecifikuje čas přesně, udává pouze, že se tak stalo v čas noční. Průběh vraždy se téměř shoduje s Račínovým podáním. Vrahové jí strhli roucho z hlavy a chystali se ji zaškrtnout, ona je však žádala: *...abyste mně Mečem hlavu stiali, ať já příkladem svatých Mučedníkův Krev mou pro mého milého Pána Ježíše vyliji, jako on pro mě hříšnou ženu* (401/1). Tento motiv se ale v předchozím kázání neobjevuje, stejně jako motiv kamene, který ležel u jejího lože a o který její hlavou bili, až ji ze světa sprovodili. Naproti tomu zde opět nalezneme motiv ovečky a vlka a smýkání jejího těla po podlaze. V závěru svého confirmatia autor posluchačům přibližuje okamžik jejího skonu a neopomene opět zařadit základní motiv: *...a Bohu milá její Duše v Nebeském městě uprostřed Mučednických zástupův před Trůnem Božím radostně se postavila: a tak tu y hned našy syný Ženě všichni nebeští Kůrové zaspívali, a vskřikly: Bussus & purpura indermentum ejus. Kment a šarlat oděv její* (402/1). A v úplném závěru znovu cituje Šalomouna, podle kterého Ježíš Kristus v soudný den poručil andělům toto: *Date ei de fructu manuum. Dejtež ji odměnu, dejtež věčnou Slávu, kterou sobě svými udatnými činy zasloužila, a ať se napíšy ti její slavní skutkové, aby na ně hleděti, a je sobě připomínati mohli, všyckni nebeští Měšťiané, a na ně aby na věky Boha chválili* (402/1).

Peroratiem, jež je celkem stručné, ukončuje Axlar své kázání. Poukazuje na to, že už musí své kázání ukončit, a apeluje na sv. Ludmilu jako na svou patronku plačtivým a žádostivým hlasem spolu s církví: *Ó naše Matičko milá Česká! Lidmilo Kněžno Nebeská, pro slávu Vítězství tvého, polituj Lidu Českého, zbav nás vezdejšy těžkosti, uveď v Nebeské Radosti, Amen* (402/2).

Celé kázání prolíná neustále se opakující motiv kmentu a šarlatu jako oděvu, které reprezentují čistou duši a lásku a do nichž se má obléknout každý pravý křesťan. V předchozím kázání byla ještě zdůrazněna specifikace katolického křesťana, ale zde jsme ji nenašli. Sv. Ludmila je prezentována nejen jako matka českého národa, ale také jako mučednice, žena silná, vdova a hluboce věřící křesťanka, což nám Axlar přibližuje nejen na exemplech z historie, ale i z biblických textů. Hlavním pramenem, z něhož čerpá, je kniha Šalamounova, dále ještě cituje Bedu Ctihodného či pražskou církev. Celé kázání má didaktický charakter a motiv života sv. Ludmily autor používá spíše jako efektivního a přesvědčivého exempla, díky němuž se názorněji může přiblížit svým posluchačům. O Ludmilině rodině se na rozdíl od předchozího kázání nedozvíme téměř nic. Víme jen, že byla dcerou pohanských rodičů a poté se stala manželkou Bořivoje, který se nechal pokřtít neznámo kým na Moravě. Račín uvádí, že se snad jednalo o sv. Strachotu (Metoděje). Axlar Ludmilin život líčí podrobněji až v době, kdy jako vdova pobývá na Tetíně. Neustále připomíná její zbožnost a dobré skutky. O dalších členech rodiny se ale nedočteme nic. Drahomíra je zde vykreslena pouze jako ukrutná osoba, která poručila Tumanovi a Kumanovi vykonat její vraždu. Zatímco v předchozím kázání Ludmila tyto vrahy nazývá svými syny, zde se tento motiv vůbec neobjevuje. Naopak se zde dočteme o téměř stejném průběhu vraždy. Stala se také na Tetíně, v noci, Ludmila byla uškrcena a zároveň prolila i krev. Zde se ale opět objevují rozdílné motivy. V kázání K. Račina Ludmila prolila krev, protože byla smýkána po podlaze, v Axlarově textu byla sice také smýkána a tahána po podlaze, ale vrahové ještě uchopili její hlavu a tloukli jí o kámen, jenž měla u svého lože a na kterém se klečíc modlila. Nakonec Axlar ještě popisuje průběh jejího přijetí v nebi, ba dokonce cituje slova samotného Ježíše. Račín uvádí přesné datum skonu a říká, že se shoduje s datem jejího křtu, který vykonal kněz Pavel. U Axlara se tento motiv neobjevuje a křest Ludmila údajně přijala z rukou biskupa Crhy (Cyrila/Konstantina). Je důležité, abychom si také povšimli, že je Axlarovo kázání na rozdíl od předešlého zcela prosto zázraků spojených s její osobou. Domníváme se, že je to z důvodu přiblížení Ludmily posluchačům jako lidské osoby. Již jsme uvedli, že sv. Ludmila je v tomto kázání použita spíše jako příklad pro hlavní téma, kterým je podle nás spíše apel na posluchače a snaha o upevnění jejich víry. I zde používá autor pro větší dramatickosti různé umělecké prostředky: citace různých autorů, hyperbolu, přímou řeč, řečnickou otázku, zvolací citoslovce a různé básnické prostředky. V kázání nás zaujala i morální náplň, kdy apeluje na posluchače svými příklady, v nichž nepřímou a často v jinotajích upozorňuje na převahu moci duchovní nad mocí světskou.

Dále na své posluchače naléhá, aby jim Ludmila sloužila jako vzor právě pro onu čistou duši a lásku, jež rozdávala. Používá k tomu efektivního opakování motivů, které gradují v samotném závěru. V pasážích, kde autor používá latinské citace, se posléze objevuje jejich parafráze a jeho komentáře. Karel Račín používal k oživení svého kázání také latinský výklad jmen, tzv. shodu slova s podstatou slova vyjadřovanou, zde tento jazykový prostředek nenalezneme. Aby si ale udržel pozornost, používá Axlar velice často kontaktních prostředků. Domníváme se, že toto kázání je velmi efektivně uspořádáno a promyšleno. Autor své motivy neustále opakuje, rozvíjí, odvolává se na různé autory, používá exempla zejména z české historie, a tím dosahuje přesvědčivosti. Na druhé straně nám tento text pro posluchače připadá jazykově i stylisticky daleko složitější, než bylo kázání předcházející. Autor používá některé motivy a citace, které nevysvětluje, počítá s poučeným posluchačem.

4. 3. Text Jeronýma Zikmunda Fialy

Život Svaté Lidmilly je titul třetího námi zkoumaného textu. Na rozdíl od předcházejících dvou se však nejedná o kázání, ale o legendu ze souboru *Dvanáctero Řádu Rytířů Božích obojího pohlaví*¹⁹² vydaného v Praze roku 1630. V tomto souboru je legenda obsažena od s. 119 do s. 121. Autorem je patrně Jeroným Zikmund Fiala, ale možná, že pravděpodobnější je Jiří Plachý Ferus.¹⁹³ Ten byl ve dvacátých až čtyřicátých letech 17. století významným kazatelem v Praze, kde také působil jako prefekt klementinské knihovny a jako ředitel tamní jezuitské tiskárny. Připisuje se mu až 80 titulů a známý také používáním několika pseudonymů, z nichž jeden je i Jeroným Zikmund Fiala. Zemřel za tragických okolností roku 1655.¹⁹⁴ Tato legenda tedy vznikla

¹⁹² Úplný název: *Dvanáctero Řádu Rytířův Božích obojího pohlaví, v rozličných Stavích jmenovitě: Apoštolským, Mučednickým, Učitelským, Biskupským, Kazatelským, Královským, Knížecím, Řeholním, Poustevnickým, Kajícím, Světským, Manželským(!), Vdovským ,ec. rozdílně; svatosti(!) života a všelikou ctností v Svaté Cýrkvi se stkvících, etc.* Vydaná v Praze...1630. Knihopis č. K02461, kopie tisku SVK České Budějovice, odd. starých tisků Zlatá Koruna, signatura JH 2686.

¹⁹³ Více o autorovi, LINKA, J.: *Kult českých patronů v díle Jiřího Fera-Plachého SJ.* In: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.-5. 6. 2003. Sestavila Ivana Čornejová, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Ústav dějin Univerzity Karlovy - Archiv Univerzity Karlovy a Scriptorium 2003, s. 317-331; KALISTA, Z.: *Z legend českého baroka*, Olomouc 1934, s. 10.

¹⁹⁴ Podrobněji jeho život, LINKA, J.: *Jiří Plachý-Ferus SJ. Ku prospěchu jazyka českého.* In: A2 49, 2006. www.advojka.cz/archiv/2006/49jii-plachy-ferus-sj

téměř o století dříve než obě předchozí kázání. Jelikož kompozice legendy a kázání nemůže být shodná, zaměříme se zde pouze na použité motivy.

Legenda je epický literární žánr obsahující vypravování o životě světců a popisující zázraky s nimi spojené. Námí zkoumaný text se této úvodní charakteristice nevymyká. Vyprávění autor začíná konstatováním, že Ludmilin otec se jmenoval Slavibor a byl mělnickým hrabětem. Jeho jméno ve svém kázání zmiňuje i Karel Račín, že se jednalo o „mělnické hrabě“, se ale dozvídáme až zde. Račín ani Axlar ve svých textech jeho původ blíže neurčují, jen se zmiňují, že byl pohan. Dále se dozvídáme, že Ludmiliným manželem se stal Bořivoj, český kníže, který se dal jako první pokřtít. V tomto motivu se všechny texty shodují. Rozdíly ale najdeme v pojetí jejího křtu, neboť zatímco Račín jej připisuje knězi Pavlovi, Axlar nás informuje v této spojitosti o biskupovi Crhovi (starší varianta jména Cyril), autor této legendy píše o Cyrilovi. Dozvídáme se zde i o Ludmiliných dvou synech, staršímu Spytihněvovi a mladšímu Vratislavovi, kteří byli pokřtěni spolu s ní. Poté autor líčí život Ludmily po smrti manžela Bořivoje: *...dokonce bohabojnosti se oddala, chudým dobře činila, jako Matka: Duchovním nápomocna byla, kostelům a svatým Místům nadání činila.* (119)

O Spytihněvově smrti se zmiňuje pouze v souvislosti s nástupem jeho bratra Vratislava na knížecí stolicí, aby mohl pokračovat ve svém vyprávění. Uvádí, že Vratislavova manželka se jmenovala Drahomíra, byla to žena Břeslavova z Lutice a vyznávala pohanské bohy. Takto Ludmilinu snachu v předchozích textech specifikovanou nenalezneme. Drahomíra porodila dva syny, Václava a Boleslava. Opět následují ještě nepoužité motivy: *Lidmila k svému potěšení v Vdovství vyžádala sobě Václava k vychování v bázni Boží a víře Katolické, což i snažně učinila, jakož y Kněz Pavel její Spovědník, a S. Mládence do Budče na literní umění dali* (120). Ve shodě s Račínem zde shledáváme specifikaci víry, a to katolictví. Najdeme zde i zmínku o knězi Pavlovi, ale zatímco zde vystupuje jako Ludmilin zpovědník, v Račínově textu ji křtí a v textu Axlarově se neobjevuje vůbec. Motiv Budče jako literárního střediska jsme mohli zaznamenat také pouze v této legendě.

Po smrti svého otce Vratislava byl Václav povolán z Budče domů, aby spravoval českou zemi. Autor nám přibližuje jeho pozici v Čechách takto: *Ale ukrutná Drahomíra proti Křestianskému náboženství bouřila, těžce snášela, že syn její Václav v Zprávě S. Lidmilly Báby své držel: po sobě veliký díl Země táhla, a kdekoli mohla, Křestianům se protiviti, vymasnažovala* (120). Drahomířin přívlastek „ukrutná“ zaznamenává i

předcházející Axlarovo kázání. Motiv její bezbožnosti a pronásledování křesťanů se zase objevuje v Račínově textu.

Ve shodě s předcházejícími texty se dále dozvídáme, že Ludmila se poté odebrala na Tetín a Drahomíra si objednala dva vrahy, Kumana a Tumana. Autor nás informuje, že je Ludmila vychovávala od jejich dětství, což jsme zaznamenali i v textu Račínově. Novým motivem je zde varování Ludmily před její budoucí smrtí andělem, její poslední zpověď, přijetí oltářní svátosti a také příprava posledního oběda. Domníváme se, že zde můžeme spatřit paralelu s poslední večeří Ježíše Krista, neboť se zde objevují podobné prvky. Ježíš Kristus pozval také své nejbližší, osobně obsluhoval i osoby, o nichž věděl, že ho zradily či zapřely. Stejně tak obsluhuje i Ludmila své budoucí vrahy: *S. Lidmilla Andělem, jaká se jí smrt přibližuje, napomenutá, po učiněném z hříchův svých vyznání, důstojnou Oltářní Svátost přijala, oběd slavný rozkázala připravit, a své Vrahy za stůl posadivši, přátelsky s nimi rozmlouvajíc, jim posluhovala* (120).

Průběh samotné vraždy autor této legendy líčí s některými shodnými motivy, jež jsme mohli spatřit v předchozích kázáních, v některých prvcích se však odlišuje. Rozdílná v této legendě je skutečnost, že Ludmila po obědě své čeledi zaplatila, se všemi se rozloučila a odešla se modlit do svého domu. V noci, v této době se shodují všechny texty, Kuman a Tuman přišli k Ludmile. V legendě se objevuje odlišný prvek, že vyrazili dveře. Stejně jako v kázání Račínově i v tomto textu je přivítala a laskavě k nim mluvila poukazujíc na dary, které jim věnovala a na svou náklonnost k nim. Novým motivem je zde okolnost, že ležela na lůžku, kde se modlila. Shoda panuje i v další její promluvě, kde žádá o konkrétní způsob provedení její popravu: *Nezabíjejte mne tak hanebně, abych měla oběšená býti, setněte mi hlavu...já také svou Krev vyleji pro mého milého Pána K. jako on pro mne hříšnou ženu* (121). S tímto se setkáme i v kázání Axlarově. Dále se legenda plně shoduje s textem předchozího autora. Obtočili její hrdlo, tahali ji po zemi a nakonec její hlavou bili o kámen, jenž ležel vedle jejího lůžka a na kterém se modlila. Můžeme si povšimnout, že zde vůbec není - na rozdíl od předcházejících textů - zmíněn nástroj jejího uškrcení.

Stejně jako v textu Karla Račina i zde se na konci dozvídáme, že byla pochována na Tetíně, její vnuk sv. Václav ji dal slavně přenést do Prahy. Můžeme najít i bližší určení: na Tetíně byla pohřbena v kostele sv. Kateřiny a přenesena byla roku 922 do kostela sv. Jiří (o tomto místě nás informuje i K. Račín). Jediný zázrak, který se v

této legendě pak objevuje, je spojený s vyvrhováním ostatních pohřbených těl v místě jejího původního hrobu na Tetíně.

Tato legenda je velmi prostým vypravováním, kde autor nepoužívá téměř žádné umělecké prostředky. Pro oživení textu zde nalezneme pouze přímou řeč. Nenajdeme zde exempla, která jsou charakteristická zejména pro kázání, ani citace autorů či výklady jmen. Celá legenda je stručná, výstižná a svým recipientům velmi dobře srozumitelná. Motivy jsme srovnávali v průběhu našeho rozboru.

4. 4. Text Jana Hynka Libertina

*Diva Ludmilla vera vidua*¹⁹⁵ je název čtvrtého námi zkoumaného kázání, jež sepsal Jan Hynek Libertin a bylo vydáno Kutné Hoře roku 1718. Dílo tohoto autora tedy můžeme časově zařadit do období, ve kterém vznikla i předchozí dvě kázání, a to Račínovo a Axlarovo. O J. I. Libertinovi se ze samotného textu dozvídáme, že nosil tituly magistra filozofie a bakaláře teologie a v době vzniku svého kázání působil jako kaplan v Kutné Hoře.¹⁹⁶

Jelikož v tomto textu nejsou strany očíslovány, provedli jsme pro větší přehlednost toto označení sami. Budeme tedy pracovat s textem od úvodního listu, který dále označujeme jako Ú, s věnováním, dále označeným jako D a s vlastním kázáním, označeným stranami 1 až 11. Při citacích z textu budeme stejně jako u kázání Karla Račina uvádět vždy stranu a související řádek.

Svatá Lidmilla Vdova Opravdová - tak zní překlad titulu z Libertinova kázání. Autor ve svém textu využívá motiv, se kterým jsme se již setkali u všech předchozích rozebíraných textů. Co se týče stavby samotného kázání, zjistili jsme, že se zde na rozdíl od předcházejících ještě před samotným exordiem objevuje tzv. dedicatio neboli věnování: *Urozeným, Vysoce Učeným, Slovatně, a mnoho vzácné Poctivosti, Jeho milosti Císařské a Král: Pánu Rychtáři, Pánu Purkmistru, Pánu Primátorovi, Pánům Spolu-Radním, a celé Obcy Královského Města Rakovníka, Pánům a Patronům mně*

¹⁹⁵ Úplný název: *Diva Ludmilla vera vidua To jest: Svatá Lidmilla Vdova Opravdová, Při slavnosti Svaté LIDMILLY, Patnáctou Neděli po Svatém Duchu, Okolním Pánům Officyrům, a všemu Lidu v Kapli Svaté LIDMILLY na Chválách, k Convictu Pražskému S. Bartoloměje patřící. Od Jana Ignatia Libertina, Rodiče Rakovnického, AA. LL. & Philosophiæ Magistra, SS. Theologiæ Bakaláře, někdejšího Administratora Chvalského, nyní ale p. t. Kaplana Kutnohorského, skrz Kázání k Uctění představená Dne 18. Září, Léta 1718. S Povoláním Velebné Kontystoře Pražské. Vytisštěno v Hoře Kutný u Jiřího Vojtěcha Kyncla, Léta 1718. Knihopis č. K04875, kopie tisku Praha, NK 54 H 1935.*

¹⁹⁶ Více o autorovi a monografiích o něm na jan.cerny.wbs.cz/Dejepisectvi/prehled.doc

laskavě náchylným (D). Můžeme si povšimnout, že autor se drží dobových zvyklostí a nevěnuje pozornost ženám.

Hæc erat Vidua. Ta Vdova byla. Ústřední motiv námi rozebíraného kázání se objevuje na začátku exordia. Za ním následuje řečnická otázka a přímé oslovení, jejichž funkcí je obrátit pozornost posluchačů přímo k autorovi. Dozvídáme se o něm, že už se v prostředí, kde se kázání odehrává, nejspíše vyskytoval a k tomuto sdělení používá prostředku, kterého ve svém kázání využil Karel Račín, totiž výkladu slov. Zde se však nesetkáme s vyložním jednotlivých liter, ale s výkladem etymologickým: *Nedivte se Chvalský Poslouchači, ze jsem se zase k vám navrátil! Nebo jsa já z Města Rakovníka, a od Rakův tak nazvaného, snad jsem se naučil od Rakův lezti, a k vám zase spátky přilezti, nedivte se!* Posluchačům sděluje, že jakmile se vzdálil z toho místa, hned uslyšel volání. Zde se odkazuje na Písmo svaté: *Revertere, revertere, vrat' se zas* (1/14). Autor využívá tohoto prostředku, kdy hovoří o sobě, aby posluchače získal a zároveň je „připravil“ na obsah svého kázání. K tomuto účelu volí působivé metafory, přímá oslovení posluchačů a také citace z bible. V předchozích kázáních jsme se s takovýmto přiblížením kazatele posluchači nesetkali.

Se záměrem odkrýt své téma se autor opět přímo obrací na své posluchače a my můžeme spatřit opět hlavní motiv: *...zůstal jsem něco dlužen jistý Vdově, vašy Páni Officýři, Sousedě, kterou mezy sebou máte, a jak se domnívám v Svornosti s ní až podnes přebýváte, je stará a skůro již Baba kopuleťá nebo od množství Lét v Sousedstvu s vámi přebývá, jestli ale někomu z přespolních není známá, skoro Prstem ukazuje na Lidmillu dnešní Evangelista v Nedělním Evangeliu: & hæc erat vidua, a ta Vdova byla* (1/16). Z tohoto můžeme usoudit, že se jedná o kázání nedělní. Pro získání svých posluchačů jim autor představuje místa a skutečnosti, která jim jsou známá. Podobně, ale nikoli přímo, stejného prostředku ve svých kázáních užívali i autoři předcházejících textů. Libertin dále své posluchače přesvědčuje, že ke sv. Ludmile jako vdově chová lásku stejnou jako sám Bůh, a dokonce jim cituje jeho slova: *Vidua & pupillo non nocebis, si læseris eos vociferabuntur ad me, & ego exaudiam clamorem eorum, & indignabitur furor meus, percutiamque vos gladio: Necht' prej Vdově a Sirotku žádný nepřekáží, žádný neubližuje, buditeli je utiskati, oni volati budou ke mně, a ják uslyšým křik jejich, a rozhněvát' se prchlivost má, a potepuť vás Mečem* (2/13). A aby jeho slovům dodal na hodnověrnosti, uvádí posluchačům příslušná exempla přímo z bible. V prvním vypráví o vdově, jíž zemřel jediný syn. Objevil se však Ježíš Kristus, který ji utěšoval a nakonec jejího syna vzkřísil z mrtvých. V kázání Karla Račina také

nalezneme podobný motiv, a to matku, která se vrací z ciziny a najde jediného syna mrtvého. Vyústění příběhu je však odlišné: zde syn vstane z mrtvých, v Račinově kázání matka hořem umírá. Libertin tohoto motivu využívá i nadále, kdy s pomocí citací různých učenců hledá odpověď na příčinu Kristova jednání. Postupně se obrací na Bedu (Bedu Ctihodného, jehož cituje i Axlar) a na Cornelia, jehož slova pokládá za hodnověrná: *Ó zlatej Corneli! Dobře pravíš, Consolationis causa! Aby ji potěšil v zármutku...*(3/5). Druhé exemplum se týká vyprávění o pokladnici, kterou nechal Ježíš umístit do chrámu, a sám si sedl opodál: *Kdežto mnozí metalí mnoho, mnoho házeli a do Pokladnice dávali, sotva ale una Vidua pauper jedna Vdova chudá přistoupila misit duo minuta, a tam nějaké dva Šarty, který jest čtvrtá částka Peníze uvrhla, jak jest y hned chválena byla...*(3/10). Libertin pokračuje tím, že Kristus svolal své učedníky a jal se je přesvědčovat, že tato chudá vdova dala do pokladnice víc než všichni ostatní. Upozorňuje je na to, že Bůh nesoudí lidi podle majetku, ale každý je před ním roven. Zde můžeme spatřit i uskutečnění didaktického a morálního záměru našeho autora. Ve svém přesvědčování o náklonnosti Ježíše k vdovám ještě pokračuje opět za použití citací Eliáše, sv. Pavla či Valeria. Jejich slovy se posluchači dovídají o dalších skutcích Ježíše Krista, které vykonal v souvislosti s vdovami: Seraptě Sydonské uzdravil nemocného syna, další vdově „rozмноžil“ v nádobách olej a římské vdově pomohl přivést syna k víře. V závěru svého exordia se pak Libertin přímo obrací na posluchače a jeho kázání přechází do confirmatio: *Doufám tedy že mne trpělivě poslechnete; když v mém kázání dokazovat budu: Ludmilla vera vidua, že Lidmilla opravdová Vdova byla, a proto dlé S. Pavla Vidua honoranda. Vdova Ctihodná. Připravte, se* (4/2).

Confirmatio začíná opět základním motivem celého kázání: *Hæc erat vidua. Ta byla Vdova* (4/6). Libertin zde používá citace rozličných autorů k vysvětlení pojmu opravdová vdova. Odkazuje se na sv. Ambrože, Jana Zlatoústého, sv. Karolina a na sv. Pavla a vzápětí shledává, že sv. Ludmilu touto vdovou může nazvat. Posluchačům to potvrzuje citací Christiana de Scaly (Kristiána): *Lidmila všý ctmostí a Svátostí byla obdařená, hojné Almužny Udělovala, Modlitby vroucné konala, Lásku k bližnímu zachovávala a v poníženosti vždy pozůstávala, a proto Vera Vidua, Vdova opravdová nazvaná býti má...*(4/28). Dále se zde objevuje motiv holubice, která je pomocí metafory a personifikace připodobněna k samotné sv. Ludmile. Libertin nás odkazuje na exempla, která cituje např. z Basilia, historiků Balbína, Plinia a básníka Merklina. Tento motiv jsme v předcházejících kázáních nezaznamenali. Holubice je podle nich ráda o samotě, bez lidí a Libertin nám představuje slova Balbínova: *...že jest v Tvrzy Tětín*

řečený, a od Čechův Starých, Tetha nazvaný, častěj se do Pokojíka o samotě zamkla, před hlukem a bouřením Pohanského Knížete Bořivoje skryla, a tam v duchovním přemýšlívání mnoho dní strávila (5/10). O skutečnosti, že Bořivoj byl pohan a že spolu žili na Tetíně se dozvídáme až v tomto kázání. V předcházejících textech jsme se o Bořivojovi dozvěděli až v momentě jeho křtu a o Tětíně až ve spojitosti s tím, že se na něj Ludmila uchýlila po Bořivojově smrti. Další informací, již nám text poskytuje, je skutečnost, že *holubice nikdy na mrchu neb věc smradlavou neposedá* (5/15). Stejně tak Ludmila se varovala všech rozkoší, nepravostí, marných radostí a vždy se snažila o to, aby byla „čistá“ vdova. Holubice také je popelavé barvy a i sv. Ludmila údajně nosila takovou barvu svého oděvu. Libertin zejména pro přiblížení a názornost této skutečnosti v závěru této části confirmatia posluchačům vykládá pomocí slov žalmisty: *Že prach stín, a popel jest, a proto snad jakožto nevinná holubice, na Chvalské skále místo oblíbila, aby tím lépeji od okolních Sousedův spatřená, a tím příhodněj jako nějaká Idea neb Obraz příkladný, všem Vdovám sebe představila...* (5/29).

V následujících částech svého confirmatia Libertin vždy použije motivu holubice jako sv. Ludmily k rozvinutí nějakého slavného výroku. Prvním je nápis, který nechal sepsat nějaký „veršovec“: *Die Noctuque gemit. Dnem i Nocý lká a upí* (6/7). Autor přímo odkazuje na Hájka, který má posluchačům dosvědčit, že kněžna Ludmila se neustále modlila, dokonce i v okamžiku své smrti, kdy ji za úpění a vzdychání Tuman a Kuman uškrtili, s čímž jsme se setkali i předchozích textech. Autor však pokračuje: *...a proto snad Lidmilla jináče od Čechův Slavybora nazvaná byla, žeby na vrchu aneb Boru Boha oslavovala*. Karel Račín však ve svém kázání uvádí, že Slavibor se jmenoval Ludmilin otec, a dokonce nám vykládá i jeho jméno dle liter. V jiných textech se s tímto motivem nesetkáme. Dále Libertin apeluje na své posluchače slovy: *Volá tu Izayáš, a nás všechny napomíná, ...ach Křestiané, jako holubice ustavičně plačme a kvilme, s Lidmillou vzdychejme, hříchův litůjme a oplakávejme, abychom někdy neslyšeli ona strašlivá slova u S. Lukáše zaznamenané* (6/15). Autor využívá tohoto moralistního prvku k dosažení hlubšího emočního prožitku u svých posluchačů a zároveň jako prostředku k varování a prohloubení jejich víry.

Holubici je v další části prisuzována také věrnost a autor se snažil tuto myšlenku shrnout ve výroku: *Aut uni, aut nulli. Nebo jednoho nebo žádného* (7/9). Ukazuje svým posluchačům, že Ludmila nadevšechno milovala jednorozeného Ježíše Krista, který je zde představen jako nebeský ženich, tedy stejně jako v textu Axlarově. Libertin Ludmilu dále nazývá služebnicí Krista a milovnicí pravdy, což je motiv ještě nepoužitý.

Pro oživení svého kázání autor do svého textu vkládá i verše, jež údajně Ludmila opakovala: *On ještě první Lásku mnou sobě zejskal, Ten ať ji sobě má, a až do hrobu dochová* (7/23). Další vlastností holubice, o které se autor v tomto kázání zmiňuje a připisuje ji i sv. Ludmile jako opravdové vdově, je chytrost. Svým posluchačům pro názornost uvádí toto exemplum: *...holubice Lesní když od svého hnízda, a svých Mladých odlétá, aby jim od Vlka nebylo ublíženo, který všechno vyslídí, hnízdo v skále s natí Cybule mořské překrejšvá* (7/32). Motiv vlka se v pejorativním zabarvení objevuje i v předchozích kázáních a v jedné následující pasáži se k němu Libertin opět navrácí. Uvedené exemplum autor vysvětluje chytrostí sv. Ludmily, která se takto starala o svého vnuka sv. Václava, aby ho uchránila od pekelného vlka ďábla. O tomto motivu nám autor nám nepodává žádné přesné údaje, ale mohli bychom i díky poznatkům nabytým z předchozích textů usuzovat, že by vlkem s těmito nelichotivými vlastnostmi mohl nazývat Drahomíru, o které se konkrétně nezmiňuje v celém svém textu.

O tom, jak Ludmila chránila svého vnuka Václava, nám Libertin vypráví za použití symbolů a metafor. Říká, že jí k tomu vystačila *hrst Mouky, maličko oleje, a dvě Dřeva* (8/11) a ptá se svých posluchačů, jak si tyto předměty vykládají. Vzápětí jim však vysvětluje, že mouka znamená chléb neboli svátost oltářní, olej je hořící láska k bohu a dvě dřeva značí kříž jako symbol ukřižování Ježíše a tedy křesťanství. Vidíme, že jde o symboly. Symbol kříže ve spojitosti se sv. Ludmilou pak Libertin posluchačům vykládá podrobněji: *...Vnuka svého Václava od maličkosti vyučovala, ne jen jak se má Křížem znamenati ale Kříž protivenství a ouzkosti dobrovolně snášeti, protismyslnosti přijímati, a tudy sobě spasení zejskati, pročez častěj do upřímného rozmlouvání se s ním dala...*(8/30). Následuje užití přímé řeči, kterou vede Ludmila ke svému vnukovi. Domníváme se, že ta slova Libertin užívá k obecnému apelu na své posluchače: *...hled' Vnuku Václave má Slova naučení a vnuknutí jedine tam směřovati má, abys k věčnosti s tvým jednáním cýlil, a toho štěstího konce spasení, kterému jsy stvořený oučastný byl, nebo stůj krátce neb dlouze musyš jednou s Světem se rozloučiti...*(9/7).

Libertin opět opakuje výrok, že Ludmila byla vdova opravdová a ctihodná a posluchačům to dokládá na dalších skutcích z jejího života. Dozvídáme se zde stejně jako v kázání Račínově, že dala pobořit pohanské modly, které zůstaly ještě po jejích rodičích. Zde se navíc ještě objevuje skutečnost, že nechala postavit dva kostely, a to Týnský v Praze a sv. Michala na Tetíně. Ve všech námi zkoumaných textech jsme našli i informaci o tom, že rozdávala své jmění chudým. Stejně jako v kázání P. J. Axlara i zde Libertin používá motiv silné ženy a odkazu na Šalamouna: *Žena od mdloby*

a křehkosti se nazývá, Lidmilla však mdlá nebyla, nýbrž Sýlou Božskou a Udatností obdařená, štíastně nad Pekelným Holofernem svítězyla, a jej modlením a postěním podmánila; tak že Lidmila jest ona sýlná Žena na kterou se již dávno Šalomoun ptá...(10/17). V námi zkoumaném textu se Libertin také neshoduje s předchozími autory v této skutečnosti: ...*tak Lidmilla jsouc od S. Cyrylla Křestianský vycvičená, Bořivoje Manžele svého se všemi Dvořeniny k spasýtedlné Víře přivedla, tak že potom Bořivoj Manžel její se všema Dvořeniny vedl Živobytí Nábožné* (10/25). Výše rozebíraná kázání uvádějí, že to byl Její manžel Bořivoj, který se nechal první pokřtít a svou ženu přivedl ke křesťanství. Jméno sv. Cyrila se objevuje pouze v tomto textu a poté ještě v námi zkoumané legendě. V Račínově kázání Bořivoje pokřtil sv. Strachota (Metoděj) a sv. Ludmilu poté 23. června kněz Pavel, u Axlara se dozvídáme, že Bořivoj byl nejprve neznámo kým pokřtěn na Moravě a poté Ludmila se svými dětmi od sv. Crhy (starší podoba jména Cyril).

Poslední částí confirmatia se Libertin opět přímo obrací k posluchačům a my z jeho projevu můžeme usuzovat, že kázání se bude chýlit ke konci: *Ano at' dýlej mé Poslouchače nezdržuji Lidmilla druhá nábožná Vdova Alžběta byla, nebo jako po smrti Pána svého, k posluhování chudým a nemocným se odevzdala, truchlivě těšila, bídným z nouze pomáhala...*(10/33). Libertin dále uvádí, že i tyto zásady vštěpovala svému vnukovi. Tím nepřímo apeluje na své posluchače, aby si je osvojili také. V závěru své argumentace ještě připomíná její svatost, která je provázena i zázraky, všechny je ve svém kázání uvádí i Karel Račín. První zázrak Libertin cituje z díla Kristiánova a týká se libé vůně vycházející z jejího hrobu, o které tvrdí, že byla intenzivnější než vůně všelijakého koření a kvítí. Druhý pak dosvědčuje pomocí Hájka a pojednává o vyvrhování pohřbených těl v okolí jejího hrobu a s ním se setkáme i v námi zkoumané legendě z Dvanáctera.

Své perotatio počíná Libertin stejně jako závěrečnou část confirmatia, tedy přímým oslovením posluchačů, které nazývá laskavými, a upozorněním, že se jedná o závěr jeho kázání. Autor konstatuje, že již slyšeli dost příkladů, na jejichž základě se mohli přesvědčit, že Ludmila byla vdova opravdová a dál vybízí posluchače: *vdovy měj v unctioni které v pravdě Vdovy jsou, tu Vdovu opravdovou Lidmillu lépe neuctíte, jako když ji častěj navštěvovat budete, s ní upřímně jednati, a ji vaše v Modlení potřeby přednášeti, nebo jest Matka dobrá, Vdova opravdová...*(11/19). I zde můžeme číst motiv Ludmily jako matky českého národa, na němž vystavěl Karel Račín celé své

kázání. Na závěr Libertin ještě dodává: *..tu ctěte a mne v nábožné Paměti zachovejte. AMEN (11/34).*

Celé své kázání Libertin postavil na motivu sv. Ludmily jako opravdové vdovy. Přesvědčuje nás o tom pomocí vhodně zvolených exempel, ale i symbolů, z nichž je asi nejvýraznějším symbol holubice. Autor jí používá proto, aby nám hodnověrněji představil všechny vlastnosti spojené s ní i s postavou sv. Ludmily. O té se dále dozvídáme, obdobně jako v předcházejících textech, že byla i laskavá matka, mučednice a patronka české země. Svým posluchačům je také nabízena jako prostřednice mezi nimi a Bohem. Kázání má také národnostní podtext, neboť je často zmiňován český národ a česká země. Na rozdíl od předcházejících textů se zde nedozvíme téměř nic o mučednické smrti Ludmily, zmíněna jsou zde jen jména jejích vrahů, a že se tak událo v době, kdy se modlila, a že byla uškrcena. Dále autor tyto motivy nerozvádí. Domníváme se, že postava sv. Ludmily zde byla podobně jako v textu Axlarově použita jako vhodný příklad k morálnímu a didaktickému apelu kazatele na své posluchače. Primárním účelem bylo upevnit jejich víru. Jedná se o kázání celkem složité. Autor od sebe sice jednotlivé části odděluje celkem zřetelně, ať za použití vhodného rčení či přímou výzvou, či jiným obratem na posluchače, ale celková kompozice nám proti předchozím textům připadá hutná a složitá. Libertin vedle sebe klade mnoho rozličných motivů a používá velké množství citací od různých autorů. Stejně jako v předchozích kázáních se zde objevuje i latina, kterou autor glosuje své kázání. V tomto textu ji však autor používá celkem často, a přestože latinská slova vzápětí překládá, stává se, že se posluchač i čtenář v textu ztrácí. Z českých osobností autor nejčastěji cituje Hájka, Kristiána a Balbína, dále jsou zde nejvíce zastoupeny citace a exempla z bible. Z rodinných příslušníků je zmiňován manžel sv. Ludmily Bořivoj, podrobněji se věnuje pozornost sv. Václavovi, Ludmilinu vnukovi, a to jen v souvislosti s její snahou působit na něj a naučit ho pravé křesťanské víře. O specifikaci katolictví se zde autor nezmiňuje. Vůbec se zde také neobjevuje jméno Drahomíry. Co se týče rozvržení tohoto kázání, najdeme zde proti předchozím také věnování. V celém textu autor používá přímé řeči, různých básnických prostředků a symboliky.

Všechny motivy objevující se v námi zkoumaných textech a jejich řazení a porovnání jsme již prozkoumali výše. Všechna kázání splňují základní požadavky, jež na tento žánr kladlo soudobé kazatelství. Měla pevnou kompozici skládající se z úvodu, jádra, argumentace a závěru. Autoři používali ke svému zdůvodňování exempla z bible, ale i z historie a všude se objevují latinské citace. Všechna kázání se snažila své

recipients získávat, poučovat, bavit, dojímat, ovlivňovat jejich nálady, ale i adekvátně a přesvědčivě zdůvodňovat své argumenty. K tomu jim měl pomáhat jednak soudobý jazyk, o němž, speciálně o hláskosloví, pojednávají předchozí kapitoly či užití různých uměleckých prostředků.

ZÁVĚR

Tématem naší jazykovědné práce, jež vznikla jako příspěvek k řešení grantového úkolu reg. č. 405/07/0201 s názvem *K jazyku a stylu v době barokní*, byl jazyk a kompoziční zpracování tří kázání a jedné legendy o svaté Ludmile, pocházejících od čtyř barokních autorů. Jednalo se o Karla Račina, Josefa Pavla Axlara, Jana Hynka Libertina a Jeronýma Zikmunda Fialu. Důkladná hláskoslovná a kompoziční analýza nám pomohla dospět k zadanému cíli – dílčím způsobem přispět k poznání úrovně českého jazyka v době barokní a posoudit autorský podíl na umělecké hodnotě kázání. Ve všech čtyřech textech jsme podrobně excerpovali jevy roviny hláskoslovné a rozsáhle jsme je i s uvedením příkladů popsali. Dále jsme porovnali kompoziční postupy, stylistické prostředky a užití motivů tvořících osnovu vyprávění u jednotlivých autorů. Vzhledem k rozsahu práce se nám bohužel nepodařilo prozkoumat všechny čtyři jazykové roviny, proto jsme jevy morfologické, lexikální a syntaktické ponechali otevřené pro další zpracování.

V úplném závěru bychom tedy na základě podrobné analýzy barokních textů, zejména analýzy jevů příznakových, měli stanovit, zda tito autoři byli, či nebyli ve svých psaných jazykových projevech ovlivněni češtinou mluvenou, anebo se jejich psaný jazyk pohyboval spíše na úrovni jazyka spisovného, zda se kompoziční postupy, stylistické prostředky a užití motivů v jejich textech shodují, či nikoli, a především, jakou mírou přispívají k celkové umělecké hodnotě kázání.

Než jsme ovšem přistoupili k samotné praktické části, tedy k hláskoslovnému a kompozičnímu rozboru textů, uvedli jsme nejprve základní informace o specifikaci baroka v českých zemích, o soudobém kazatelství, o jazyku a řeči. Jak jsme uvedli již v úvodu naší práce, kapitolu pojednávající o životech jednotlivých autorů jsme účelově neuváděli, základní informace o nich jsme se pokusili zařadit právě do výše zmíněných kapitol o baroku a poté do kapitol pojednávajících o jednotlivých kompozicích jejich textů. V další kapitole jsme věnovali pozornost humanistickým a také barokním jazykovědcům, jejich názorům na hláskoslovné jevy, které ve svých gramatikách vyjadřovali a které poté ovlivňovaly český jazyk. Zde jsme také mohli zjistit, který z autorů dával díky užívání příznakových jevů spíše přednost jazyku mluvenému a který se naopak důsledně přidržel češtiny spisovné. Dále jsme se stručně věnovali osobnosti sv. Ludmily, jejímu životu, dobovému vnímání, ale také nejstarší literatuře, jež o ní byla sepsána.

Při jazykové analýze jsme vždy stručně charakterizovali příznakové hláskoslovné jevy a poté jsme se již věnovali samotnému rozboru jednotlivých změn ve všech čtyřech textech. Pokusíme se tedy o podrobnější shrnutí příznakových rysů, které jsme našli, a o vyjádření, k jakým závěrům jsme na jejich základě dospěli.

První zkoumanou hláskoslovnou změnou, kterou jsme však v žádném námi analyzovaném textu neznamenal, bylo užití protetického *v-*. Celkem jsme prozkoumali 460 slov, kde by se teoreticky mohla proteze uplatnit. Můžeme tedy konstatovat, že autoři se ve svých textech protetickému *v-* vyhýbali a samohlásku *o* zachovávali na počátku i uprostřed slov po předponách.

Druhá hláskoslovná změna, která je dnes chápána jako příznaková na počátku slova v náslovné pozici, neboť v pozdější době nedošlo k její kodifikaci pro spisovný jazyk, byla diftongizace *ú* > *ou*. V textu Karla Račina (1712) jsme tuto změnu zaznamenali u substantiv ženského rodu *outrpnost* a *ouzkost* a u adjektiva *outličký*. Diftongizace nebyla provedena u pomnožného substantiva *usta*, a to patrně proto, že substantivum má na počátku zkrácené *u-*. Tato hlásková změna neproběhla ani na tzv. švu složeniny *zlatoústý*. Diftongizaci, jež proběhla uprostřed či na konci slov a jejíž podoby známe ze spisovného jazyka, můžeme považovat za nepříznakovou. V Račínově textu jsme takových slov zaznamenali 204. V Axlarově textu (1720) se diftongizace *ú-* > *ou-* na začátku slova se objevila stejně tak jako u Račina pouze ve třech případech, a to u substantiva mužského rodu *outok* a u adjektiv *oučastný* a *ourodný*. V textu jsme také nenalezli žádné slovo, jež zůstalo nediftongizováno a mělo na svém počátku *ú-*. U všech slov stálo na jejich počátku jen zkrácené *u-*. Text Axlarův poskytl 3 takové doklady: substantivum *usta* a 2x substantivum rodu středního *upění*. V jednom případě se v textu vyskytlo i substantivum, u něhož došlo k diftongizaci uprostřed slova. Jednalo se o slovesný tvar *zasnuboval*, kde došlo k diftongizaci zdlouženého *-ú-*. Ostatních zkoumaných 120 tvarů, kde diftongizace proběhla uprostřed či na konci slov, stejně jako v kázání Račínově, však vnímáme jako nepříznakové, jejich podoby známe ze spisovného jazyka. Ve třetím textu, který je z počátku baroka a jehož autorem je údajně Jeroným Zikmund Fiala (1630), jsme zaznamenali pouze 1 příznakový jev. Na švu slova po záporné předponě se nachází zkrácené *u-* u adjektiva složeného tvrdého skloňování *neustupná*. Dalších 11 námi nalezených tvarů v tomto textu vnímáme jako nepříznakové. Ve čtvrtém, posledním zkoumaném textu, jenž je dílem J. I. Libertina (1718) jsme našli diftongizaci *ú* > *ou* jako příznakový jev na počátku slova u 3 substantiv rodu mužského *outok* (2x) a *ouklad*, u jednoho substantiva rodu ženského *ouzkost* a 3

adjektiv *oučastný* (2x) a *ourodný*. Jedinými výjimkami, které zde také můžeme připsat spíše tradici, byly tyto případy: substantiva *usta*, *upění*, slovesný tvar určitý *upí* a již zmiňovaný přídomek *Zlatoustý*. Ostatních 79 tvarů známe ze spisovného jazyka, tudíž je vnímáme jako nepříznačkové. Diftongizace *ú > ou* byla důsledně ve všech čtyřech kázáních provedena celkem u **415** tvarů. Jelikož ale jejich podoby známe ze spisovného jazyka, vnímáme je zde jako nepříznačkové. Tato hlásková změna se jako příznačkový jev v textech projevila zejména na počátku slova, a to celkem u 10 tvarů: u 3 substantiv rodu mužského *ouklad*, *oumysl* a *outok*, 3 substantiv rodu ženského *outrpnost*, *ouzkost* (2x) a 4 adjektiv *oučastný* (2x), *ourodný* a *outličký*.

Diftongizaci *ý/í > ej* jsme jako příznačkový jev pozorovali v předponě, v základu a v koncovce slova. Celý Račínův text obsahoval pouze dva diftongizované tvary, kde k tomuto jevu došlo výhradně v základu slova. Jednalo se o 2 slovesné tvary určité *nerozmejšlíte* a *zejskati*. Ve všech ostatních tvarech, u nichž by také mohlo dojít k hláskové změně *ý > ej*, jsme se setkali se starší, nediftongizovanou podobou. V Axlarově textu se vyskytlo pět diftongizovaných tvarů, tedy o tři více než u kázání předchozího. V předponě slova se tento jev objevil v jediném dokladu, přesněji v prefixu *vy-*. Jednalo se o substantivum rodu mužského *vejklad*. Dále zde k tomuto hláskovému jevu došlo jak v základu slov, kde jsme našli 2 slovesné tvary určité *smejkali* a *splejvali*, dále substantivum *hlemejžd*, tak i v koncovce tvrdého adjektiva mužského rodu *nevymluvnej*. U všech ostatních tvarů, kde také mohla nastat diftongizace *ý > ej*, jsme našli nediftongizovanou podobu. V textu Jeronýma Zikmunda Fialy jsme hláskovou změnu *ý > ej* nezaznamenali ani v jednom případě. Nejvíce dokladů s touto diftongizací jsme našli v kázání Jiřího Ignáce Libertina. Celkem obsahuje patnáct diftongizovaných tvarů. V předponě slova došlo k tomuto hláskovému jevu u 2 slov, a to u substantiva rodu mužského *vejklad* a složeného měkkého adjektiva *vejroční*. Nejvíce dokladů s diftongizací jsme našli v základu slova. Jedná se o adjektivum *Tejnský*, o 7 slovesných tvarů: *zejskal* (2x), *zejskala*, *zejskati*, *smejšli*, *smejšlím* a *přikrejevá* a 2 případy superlativu adverbia *vejš*. V koncovce došlo k této změně jen u 3 adjektiv, a sice u 2 složených tvrdých adjektiv ve vokativu singuláru: *zlatej* a *milej* a u složeného tvrdého adjektiva v akuzativu singuláru: *celej*. Ostatní tvary, u nichž mohlo k diftongizaci také dojít, zůstávají věrně svému humanistickému vzoru. Celkem tyto čtyři texty, jejichž hlavním motivem je sv. Ludmila, obsahují 22 tvarů, u nichž byla provedena diftongizace *ý > ej*. Ve třech případech k tomuto jevu došlo v předponě slova, 15 dokladů jsme zaznamenali v základu slova a 4 v jejich koncovce.

Některé tyto diftongizované doklady jsme našli u více autorů, např. odvozeniny od slovesa *smejšleti* a *zejskati* se vyskytly v textu K. Račina i J. I. Libertina. Substantivum *vejklad* jsme po jednom dokladu objevili v kázání P. J. Axlara i J. I. Libertina. Dále jsme prozkoumali celkem 301 ostatních slov, kde by změna *y* > *ej* mohla také nastat, avšak setkáváme se u nich se starší, nediftongizovanou podobou. Všichni autoři se tedy spíše přiklonili ke staršímu, humanistickému úzu a tuto hláskovou změnu užíli jen výjimečně u slov, jež vycházejí z jazyka používaného v soudobé běžné komunikaci, tedy z jazyka mluveného. Lze také konstatovat, že se autoři přiklánějí k příslušným humanistickým gramatikám, neboť např. Blahoslavova gramatika uvádí ve svých příkladech diftongizaci *y* > *ej* v kmeni u stejných nebo příbuzných slov, která jsme uvedli výše, tedy *smejšleti* a *zejskati* a také v koncovkách tato mluvnice důsledně ponechává podobu nediftongizovanou, s -*y*.

Poslední významnou hláskoslovnou změnou bylo úžení *é* > *í*, které se v našich textech uplatnilo především v koncovkách slov. Ani v kázání Karla Račina jsme nezaznamenali úžení *é* > *í* v základu slov. V koncovkách jmen jsme úžení v různých pádech a číslech zaznamenali v 9 případech: u 5 adjektiv mužského rodu – *bohaprázdný*, *falešný*, *lehkovážný*, *pocestný* a *Šalomounový*, u 3 adjektiv rodu ženského – *bezbožná*, *narozená*, *zemská* a u 1 adjektiva rodu středního – *svaté*; dále ve 4 případech zájmen: ve všech dokladech rodu mužského – *můj*, *svůj* (3x) a u 1 číslovky druhové – *tolikery*. Ostatní námi nalezená slova v tomto textu úžení *é* > *í* nepodlehla. Celkem jsme zde našli 367 nezúžených slov. V Axlarově textu jsme v základu slova tuto hláskovou změnu objevili celkem u 3 substantiv: u substantiva rodu mužského *kamínek*, u substantiva rodu ženského *postýlka* a rodu středního *pírko*; dále u 1 slovesného tvaru *nahlídl*. V koncovkách jmen jsme v různých pádech a číslech hláskovou změnu *é* > *í* zaznamenali v 7 případech adjektiv: u 3 adjektiv mužského rodu - *kmentový*, *líčenný* a *plný*, u 2 adjektiv rodu ženského – *mdlá*, *zdravá* a 2 adjektiv rodu středního – *hrozné*, *potvorné*; konečně také v 1 případě zájmena rodu ženského – *svá*. Dalších 183 slov jsme zde našli bez uvedené hláskové změny. Ve starším textu domnělého Jeronýma Zikmunda Fialy jsme úžení *é* > *í* zaznamenali pouze v 1 případě, a to v koncovce adjektiva mužského rodu stojícího v akuzativu plurálu: *odchované*>*odchovaný*. Dále jsme našli 26 nezúžených slov. V Libertinově textu jsme v základu slov zaznamenali úžení *é* > *í* celkem u 5 případů. Jednalo se o 1 příslovce *dýlej* a o spojku *nýbrž* < *nébrž* (4x). V koncovkách jmen jsme úžení zaznamenali v 5 případech adjektiv všech rodů: ženského – *jistá*, *mnohá*, *Kutná*, *nábožná opravdivá* a ve 4 případech zájmen: v 1

dokladu rodu mužského – *který*, ve 2 případech rodu ženského – *která*, *ta* a v 1 případě středního rodu – *které*. Ostatní námi nalezená slova úženi *é > í* v koncovce slova nepodlehla, ale mohlo k ní dojít. Celkem jsme v tomto textu našli **120** nezúžených slov. Ve všech čtyřech námi zkoumaných textech jsme v základu slov zaznamenali úženi *é > í* celkem u 9 případů. Jedná se o 3 substantiva, 1 slovesný tvar, 1 příslovce a 4 spojky. V koncovkách jmen jsme úženi našli celkem ve 34 případech. U adjektiv jsme tento jev objevili u 21 dokladů: 9 z nich je rodu mužského, 5 rodu ženského, 7 rodu středního. Úženi v koncovkách zájmen jsme zaregistrovali celkem u 12 případů: 8 je rodu mužského, 3 rodu ženského a 1 středního. Tato změna byla provedena i u jedné číslovky. Ostatní námi nalezená slova v tomto textu úženi *é > í* v koncovce slova nepodlehla. Celkem jsme v těchto textech našli 693 nezúžených slov. Jedná se o 409 adjektiv: 129 adjektiv rodu mužského, 147 adjektiv rodu ženského, 133 adjektiv rodu středního a 4 adjektiva stojící u substantiv *oči*, *uši* a mající tudíž ženskou shodu, dále o 254 zájmen: 107 zájmen rodu mužského, 74 zájmen rodu ženského, 73 zájmen rodu středního; konečně o 14 číslovek a 6 příslovcí.

Neměli bychom opomenout fakt, že tyto jevy, jež v dnešní době považujeme za příznakové či neobvyklé, byly v době vzniku těchto textů obvykle jevy stanovenými a doporučovanými soudobými gramatikami. Bohužel nedokážeme posoudit, do jaké míry byli zkoumaní autoři ovlivněni těmito pravidly a do jaké míry naopak podléhali mluvenému jazyku. Mohli bychom však předpokládat, že jejich texty, zejména ty z počátku 18. století, byly zasaženy oběma vlivy, i když musíme přiznat, že v celkovém pohledu zanedbatelnými. Ve srovnání se starším textem (legendou o sv. Ludmile) z počátku 17. století obsahují texty z počátku 18. století sice o něco více změn, avšak uměřeně. Převládají vždy tvary změnami nezasažené.

Texty byly věnovány svaté Ludmile, která zde byla představena jako matka českého národa, ale také jako mučednice, žena silná, vdova a hluboce věřící křesťanka, prostřednice mezi národem a Bohem. Všechny motivy, které se zde objevily, jejich řazení a srovnání jsme podrobně zaznamenali v rámci jednotlivých kapitol. Všechna kázání splňují základní požadavky, jež na tento žánr kladlo soudobé kazatelství. Měla pevnou kompozici skládající se z úvodu, jádra, argumentace a závěru. Autoři používali ke svému zdůvodňování exempla z bible, ale i z historie. Ve všech kázáních se také objevovaly latinské citace a všechna se snažila své recipienty získávat, poučovat, dojímat, ovlivňovat jejich nálady, ale i adekvátně a přesvědčivě zdůvodňovat své argumenty. K tomu jim měl pomáhat jednak soudobý jazyk, o němž, speciálně o

hláskosloví, jsme se vyjádřili výše, jednak užití různých uměleckých prostředků. Ve všech textech se projevuje silná morální, didaktická, náboženská, ale i vlastenecká tendence. Z jakých pramenů autoři čerpali a kým byli ovlivněni, jsme se zmiňovali v průběhu samotné analýzy. Jak jsme již několikrát poznamenali, kázání Karla Račina se nám jeví jako nejpřístupnější pro posluchače, další dvě kázání byla určena spíše pro recipienta poučeného. Legenda o sv. Ludmile měla vzhledem k době svého vzniku (1630) v této analýze spíše funkci dodatkovou, na jejím základě jsme porovnávali výše zmíněné motivy a jejich řazení.

Na základě námi provedeného zkoumání můžeme soudit, že všichni autoři kázání se ve svých textech drží humanistické normy českého jazyka a dobovými prvky mluveného úzu se příliš ovlivnit nenechali, a to i přesto, že jejich díla vznikla v období vrcholného baroka, kdy do psaného jazyka pronikají změny provedené v běžně užívaném jazyce v posledním období hláskoslovného vývoje češtiny mezi 14. – 16. stoletím. Odlišný je poté pohled na námi zkoumanou legendu, která vznikla na počátku baroka. Její jazyk nebyl sledovanými změnami téměř vůbec zasažen.

Domníváme se, že svou prací alespoň dílčím způsobem přispějeme k utvoření ucelenějšího pohledu na český jazyk v době baroka.

LITERATURA

PRAMENY:

AXLAR, Pavel Josef: *Nábožný Horlivý Vůdce Do Města Svatého Nebeského Jeruzalema, Aneb Kázání Vejšroční Nedělní, Někdy porozdílně hlásané Skrze Vysoce Důstojného, Urozeného, a Vysoce Učeného P. P. Pavla Jozefa Axlara, Písma S. Doktora, Král. Hlavního Kostela Svatého Víta na Hradě Pražském Preláta, a Kapitolního Děkana. Nyní na Světlo vydané K Duchovnímu dalšému Prospěchu, a stálému potěšení všech věrných, Jazyku Českého do života Věčného Poutníkův. (Přípis Velikému Slova Božího Kazateli, pro Zákon Boží až k Smrti Horliteli, Cti a dobrého Jména mocnému Obhajiteli. Svatému Jánů Nepomuckému. [Napsal] Matyaš Jozef Hájek Vejhrad. Král. Kost. S. S. Patra, a Pavla na Vyšehradě, též Starožit. S. S. Kozmy a Damiána v Staro-Bolesl. Kanovník. Velebn. Arcý-Biskup. Pražsk. Sem. p. t. Rector.) Vytištěno v Praze, v Impressy Karolo-Ferdinanské, v Koleji Tovarýšstva Ježíšova u Svatého Klymenta blíž Mostu, za Dominíka Pfliegera Faktora. Léta Páně 1720. Knihopis č. K00905, kopie tisku z Blatského muzea v Soběslavi.*

FIALA, Jeronym Zikmund: *Dvanáctero Řádu Rytířův Božích obojího pohlaví, v rozličných Stavích jmenovitě: Apoštolským, Mučednickým, Učitelským, Biskupským, Kazatelským, Královským, Knížetickým, Řeholním, Poustevnickým, Kajícím, Světským, Manželským(!), Vdovským ,ec. rozdílně; svattosti(!) života a všelikou ctností v Svaté Cýrkví se stkvících, etc. Vydaná s dovolením vrchnosti. Vytištěná (Nákladem...Rytíře, P. Přibíka Jeníška z Ujezda, na Břežnicy a Štěpánovicých, etc. G. M. C. Raddy, Místodržícího, Komorníka, a Podkomořího v Království Českém, etc. G. M.) V Starém Městě Pražském, u Pavla Sešla. Léta Páně 1630. Zlatá Koruna, oddělení starých tisků CBVK, Sg.: JH2686 , K 02461.*

LIBERTIN, Jan Hynek: *Diva Ludmilla vera vidua To jest: Svatá Lidmilla Vdova Opravdová, Při slavnosti Svaté LIDMILLY, Patnáctou Neděli po Svatém Duchu, Okolním Pánům Officyrům, a všemu Lidu v Kapli Svaté LIDMILLY na Chválách, k Convictu Pražskému S. Bartoloměje patřící. Od Jana Ignatia Libertina, Rodiče Rakovnického, AA. LL. & Philosophiæ Magistra, SS. Theologiæ Bakaláře, někdejšího Administratora Chvalského, nyní ale p. t. Kaplana Kutnohorského, skrz Kázání k Uctění*

představená Dne 18. Zářít, Léta 1718. S Povoléním Velebné Kontystoře Pražské.
Vytištěno v Hoře Kutný u Jiřího Vojtěcha Kyncla, Léta 1718. Knihopis č. K04875,
kopie tisku Praha, NK 54 H 1935.

RAČÍN, Karel: *Na den svatého Václava knížete a patrona Českého království.* In: *Sněm nebeský Svatých a světic božích. To jest: sváteční kázání...* Vytištěno v Praze Léta Páně 1712. Knihopis č. K 14708, kopie tisku Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, sg. N 158107.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

Akademický slovník cizích slov. Academia, Praha 2001.

CUŘÍN, F.: *Vývoj spisovné češtiny.* SPN, Praha 1985.

BEČKA, J. V.: *Barokní čeština.* In: *Časopis pro moderní filologii*, roč. XXIX – 1946, s. 82-84.

BĚLIČ, J. - KAMIŠ, A. – KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník.* SPN, Praha 1978.

BITTNAR, V.: *O českém baroku slovesném.* Lidová akademie v Plzni, Praha 1932.

ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím.* Mladá fronta, Praha 1996.

DOLEŽALOVÁ, Z.: *Jazyk legendy z doby barokní.* Nepublikovaná diplomová práce, PF JU, České Budějovice 2008.

GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Hláskosloví.* NČAV, Praha 1963.

HASHEMI, M.: *Karel Račín. Nedoceněný barokní autor.* Masarykova univerzita, Brno 2005.

HAVRÁN EK, B.: *Vývoj českého spisovného jazyka.* SPN, Praha 1980.

HOLUB, J. - LYER, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého.* SPN, Praha 1967.

HROUDNÁ, K.: *Jazyková a stylistická analýza barokního kázání o sv. Václavovu.* Nepublikovaná diplomová práce, PF JU, České Budějovice 2008.

KALISTA, Z.: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích.* Zvon, Praha 1989.

KALISTA, Z.: *České baroko: studie, texty, poznámky.* Evropský literární klub, Praha 1941.

KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů (jihočeský barok).* H&H, Jinočany 1994.

- KALISTA, Z.: *Z legend českého baroka*, Krystal, Olomouc 1934.
- KARLÍK, P. aj.: *Encyklopedický slovník češtiny*. NLN, Praha 2002.
- KARLÍK, P. - NEKULA, M. - RUSÍNOVÁ, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 1995.
- KOPECKÝ, M.: *Starí čeští kazatelé*. Profil, Ostrava 1970.
- KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Karolinum, Praha 2007.
- KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Karolinum, Praha 2004.
- KRAUS, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Academia, Praha 1981.
- Kronika českých zemí*. Fortuna Print, Praha 2003.
- KUSÁKOVÁ, H.: *Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka*. Česká literatura 54, 2006, č. 5, s. 93 – 106.
- KYAS, V.: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Vyšehrad, Praha 1997.
- LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986.
- LAMPRECHT, A. - ŠLOSAR, D. - BAUER, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977.
- LEDERBUCHOVÁ, L.: *Průvodce literárním dílem. Výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Jinočany 2002.
- LEHÁR, J. - STICH, A.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. LN, Praha 2004.
- LINKA, J.: *Jiří Plachý-Ferus SJ. Ku prospěchu jazyka českého*. In: A2 49, 2006.
- LINKA, J.: *Kult českých patronů v díle Jiřího Fera-Plachého SJ*. In: *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.-5. 6. 2003. Sestavila Ivana Čornejová, Univerzita Karlova v Praze, Ústav dějin Univerzity Karlovy - Archiv Univerzity Karlovy a Scriptorium 2003, s. 317-331.
- LUTOVSKÝ, M.: *Po stopách prvních Přemyslovců I. Zrození státu (872 – 972). Od Bořivoje I. po Boleslava I.* Libri, Praha 2006.
- MARTINCOVÁ, O. a kol.: *Pravidla českého pravopisu*. Pansofia, Praha 1993.
- PÍTHA, P.: *Čechy a jejich svatí*. Aved, Praha 1992.
- PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. UK, Praha 1983.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha 2005.
- PRACNÝ, P.: *Český kalendář světců*. EWA Edition, Praha 1994.

STRÍŽ, A.: *Život a umučení sv. Václava a báby jeho sv. Ludmily dle sepsání Křišťana*. Praha 1921.

ŠENKOVÁ, S.: *Latinsko-český, česko-latinský slovník*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2002.

TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*. LN, Praha 1997.

VÁŠICA, J.: *České literární baroko*. Atlantis, Brno 1995.

VÁŠA, P.: *O barokní češtině*. In: *Věstník České akademie věd a umění*, roč. LX, 1951, č. 3, s. 69-78.

VINTR, J.: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. *Listy filologické*, 121, 1998, s. 341-346.

VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel, Praha 1984.

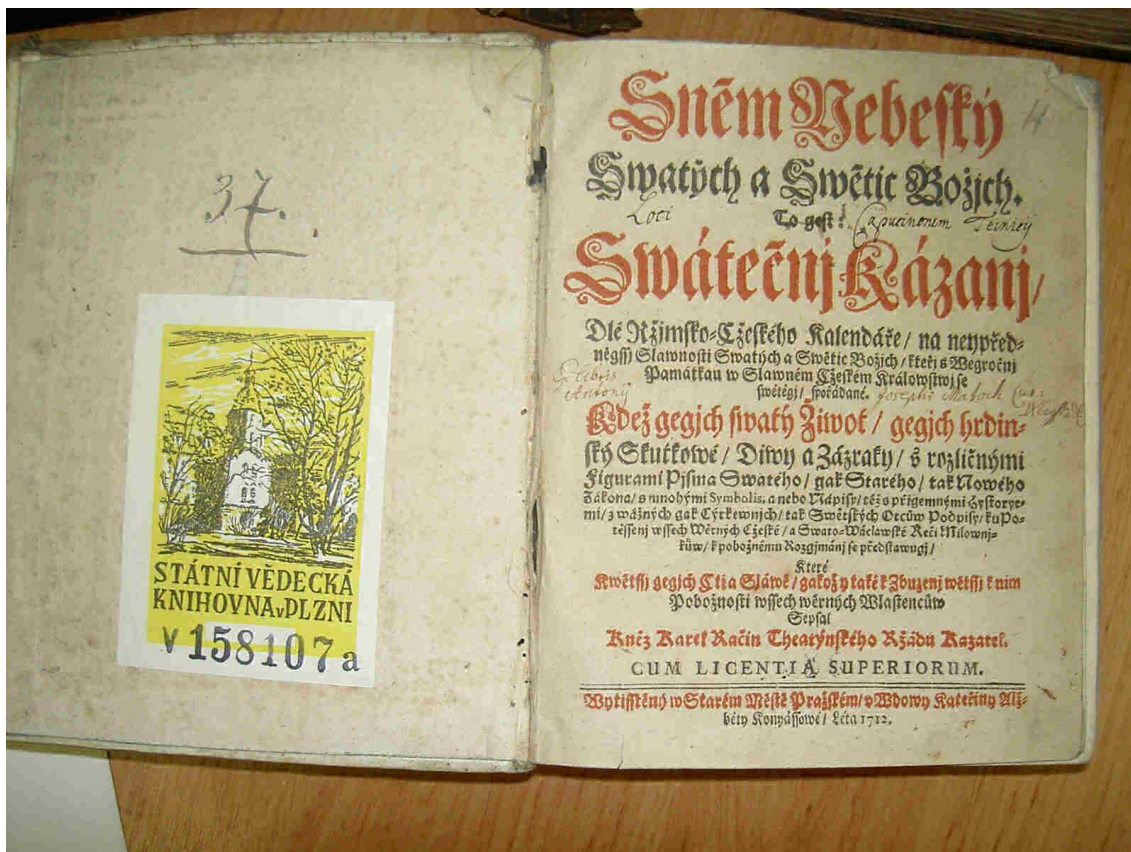
INTERNETOVÉ ODKAZY:

jan.cerny.wbs.cz/Dejepisectvi/prehled.doc

www.advojka.cz/archiv/2006/49jii-plachy-ferus-sj

PŘÍLOHY:

Do příloh jsme zařadili kopii originálu titulního listu souboru Karla Račina, z něhož pochází námi zkoumaný text o sv. Ludmile a jeho úvodní stranu. Dále pak i titulní list a úvodní stranu druhého textu Pavla Josefa Axlara. stranu souboru, který sepsal Pavel Josef Axlar a jeho úvodní stranu kázání. Následuje celá legenda popisující život sv. Ludmily od Jeronyma Zikmunda Fialy a poté titulní list spolu s dedicatiem a úvodní stranou kázání Jana Hynka Libertina.

Ma Den Swate Widmily Mučednice
Boží / a Knežnu Cizeké / tebož slavného Kralova
 swnj Patronky / w Chráme Swatého Gři na Hradě Pražském
 svedžo gegi Swate Tělo odpočiwá
 řecené.

Kázanj Tědicaté Osmé.
Patriæ pia Parens.

Dobrotiwá Cizeké Wlasti Matka.

Namquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur
 filij uteri sui. *Jas. c. 49.*

Šdališ se můj zapomenauti žena nad Dítětem swým / aby se nesmilowala nad
 Synem jiwota swého.

§. 1.

Tadné w tom pochybnosti není / a každý dobrý Břeslan věditi
 gest powinen / že dusše Lidská nesmrtečná gest / z cehož násled-
 duge / že Swatý a Swětice Boží / die Těla toliko mrtwý / die duš
 se ale na věky žiwý gšau / a Bohem wšsemohanejm w Těbessím
 Ardlofwstoj wladnau a panuji. Tu neomylnau pravdu nám do-
 žuge Pšsno Swate na mnohých a rozličných místech / totiž w Bnže
 Mandrosti: (c) Justorum animæ in manu DĚI sunt, & non tanget illos tor-
 mentum mortis, nisi sint oculis indisipientium mori, illi autem sunt in pace.
 Spravedlných Dusše w rukách Božích gšau / netně se gich muka sntu / žd-
 lo se čím nenaudých je umřaj / oni ale gšau w pokoji. Těž podobně Brey-
 stus řdž mlawice k Saducegšm o z mrtwých wzkršššej Těl Lid-
 šřd prawil / gš powinemat Swatý Marauš : (a) Ego sum DEUS
 Abraham, DEUS Isaac, DEUS Jacob. Gd gšem Wáh Abraham / Wáh Isak /
 Wáh Jakob. A Swatý Marek prawil : (b) Non est DEUS mortuorum,
 sed viventium, omnes enim vivunt ei. Není Bohem mrtwých / ale žiwých /
 nebo

(c) Sap. cap. 3. (a) Matth. cap. 22. (b) Mar. 12.

nebo semu wšichni žiwý gšau. Tu pravdu řdž dožaduj mltobá wyge-
 řecy se wygwil Břali Saulow / dšaubý čas a s nim rozmawuagice / a
 gš mlawj mandry Syrach. Prorokowal Samuel po sntu a budau
 cš wčey předpowjdal. (c) Mogijs wčegj něstijšc. Ač umřlým byš
 rozmawuag / požadal sobě žde na žeml na hore Tábor / a s Břstem
 šse k Spasřteli swému dođiti mltobá : Copio dissolvi & esse cum Christo
 jádšřtu gšem umřil / a s Křřtem na něstij přebjmati : Tebď Dusše Lidšš
 nemřtrá / ale nesmrtečná gest. Pořdž tebď tomu řdž gest / že dusše
 Swatých a Swětice Božích nemřtrá / ale na věky žiwé gšau / a gšta
 čimj / ždaliž se za nás w Bohu Wšsemohaučbo přimlawuagi / a ždaliž
 w šřdých prosbách a žadostech wšlyššam bywagi? řdž gest / a řdž
 w Břřtu Pánu Poslauchači / neb šam Angeli Swatý to činěg / gš
 gest se nabodšo za času starého Tobišš / kterému zgewoje se Irchana
 gest Kassael / tato šlawa k němu promřuwił : (d) Quando orabas cum La-
 chrymis, & sepeliebas mortuos, & dereliquebas prandium tuum, & mortuos
 abscondebas per diem in domo tua, & nocte sepeliebas eos, ego obtuli oratio-
 nem tuam Domine. Nig mlj šarcku mšř wčedi že gšem gš Břch-
 angel Kassael k tobě od Boha wyslšš / a gšem gedn z řdž řdmi An-
 gelšw / řdžř šřogšne před Twári Boží / protož oznamuj tobě praw-
 du / a nesslerj před tebau řagných wčey / a řdž tebď wčedi / řdž gš
 se modlił s pláčem / a pochowal mrtwé / a řdžowal oběda twého / a řdž
 né gšř chowal mrtwé v sebe w domě twém / abys ge pochowati mrtwé
 w noc / gš gšem obřowal Modlitbu twau Pánu Bohu. Pořdž ž-
 gšle w Těbessím Kralowšřw žanda se přimlawuagi / a řdž Modlitby
 šřechowanému Bohu obřugj / pročby to činiti nemohli Swatý a
 Swětice Boží wčéne šlawy s Bohem peřjmagice? řdž ge gš
 čce / Wáh Wšsemohauč čce / a mljž prošřt byti / řdž ale prosbě a
 žadostj ustanowil / a wywolil Chrámy / a gine pobožné a Swate mřřta /
 gš šam se z tobo wyřnal w drubě Bnže Paralipomenon : (e) Ego exau-
 diam de caelo, & propitius ero peccatis eorum, oculi quoque mei erunt aperti,
 & aures meae creatae ad orationem ejus qui in loco isto craverit, elegi enim &
 sanctificavi locum istum. Wšlyššam ž Mebe (mlawo šřsalomauowšřm
 Chrámu Wáh Wšsemohauč) / a odpuššim hřichy geřich / oči me šřle budau
 otevřšne / a Břř me nššlonéne k Modlitbam gegšř / řdžřšřtu modliłi se bu-
 D 3 v de

(c) Eccles. cap. 48. (d) Tobia c. 6. (e) Paralipom. cap. 7.

Table 28.

Nábožný K 1827
Horlivý Wůdce

Do
Města Swatého
Nebešeho Jeruzalema /
Aneb

Názanj Weyročnj Swátečnj /
Někdy porozdijlně hlášané
Skrze

Wysoce Důstojného / Vrozeného / a Wysoce
Včeného P. P. Pawla Jozeffa Aylara / Pjisma S. Doktora / Král.
Hlawnjho Kostela Swatého Wjta na Hradě Pražském Pre-
láta / a Kapitolnjho Děkana.

Nynj na Swětlo wydané

K Duchownjmu dalššymu Prospěchu / a stálému po-
těšeni wšech wěrných / Gazyku Czešského do žiwota
Wěčného

Pauznjkw.

Wytisštěno w Praze / w Dmpresšy Karolo-Ferdynanšské / w Kolegi Do-
warjštwy Bejššowa v Swatého Klimenta bšj Wostu / a Dominjka Přegera Faktora.
Léta Páně / 1720.

394 Na den S. Lidmilly Wdowy Patr. a Dědičky Čjeské.

Na Den

Swatě Lidmilly Wdowy / Mu- čednice / a Dědičky Čjeské.

Byssus & purpura indumentum ejus. *Prov. 31*
Kment a šarlat oběw gegj.

Mulierem fortem quis inveniet ?
Ženu slynuu kdo nage ?
Dotazuje se celeho swěta
maudrý Šalomaun : aby tyšel od
západu až k východu / od půlnocy
až ku poledni / byt stegcel wšedny
Kraginy / byt prošel wšedny Ná-
rody / byt tyšchodil křížem a křížem
wšedny končiny celeho swěta o-
křmku / a do wšech kautu s pilnosti
nahljdl / po wšy práce / a chozenj /
po wšem prohlizenj / a wyptáwá-
nj a hledanj / sotwa gi se doptáš /
s těštem gi naleznesh / nad mjrú a
wjru wzáctná / nadewšy cenu dra-
há / ba y penězy nezaplacená gest
žena slyná / *procul & de ultimis, &c.*
Kdybys ty sám wladl wšym zbožim
co se ho w Indyi nacházý / wšym
zlatem / drahým kamenjm / a perlá-
mi / a wšedno to za gednu ženu sly-

nau dal / gestěby gi lacyno kaupil ;
a sotwa by gi náležitě zaplatil. Což
pak tehdy Šalomaune / newidj se
tobě nasse země Čjeská / tak hogná/
aurodná / a štiaštná býti / že ani wo-
ni ženy slyné se newidj / a nerostauť
An pak nám to nassy štarj Lětopiso-
wé ku paměti přiwádj / že se w Čje-
chách za někdegšy ch časůw / ne ge-
dna / ale wšcegi žen slyných wyná-
cházelo / deset se gich může za ge-
dnu gmenowati : Wlastislawa s
swými towarystkami / nebylili gsau-
to škomonile hrdinky / poněwadž
truc kterchokoliw gizdného Wo-
gáka / wneli čerštwě kopěmi na ko-
nich harcowali : Tak že na krátce
mluwě / žádný rytjěšty skutek gim
neznámý nebyl. Zegmena pak / ga-
ko nad giné štatečnégšy po Wlastě
se připomjnj tyto : *Uladka / God-
ka /*

18
dlaubo / až telo nirevé pochováli. Po smrti S. Proko-
pa / Bratříj se gdauce / Wita za Opata a wolili / kterýz podle
příkladu S. Duce spravovati počal. W tom Anžie
Bratřilaw vniel / Spirituálnu na Anžieřtinu došel / za-
něhořto předčedené proocetř se naplnilo. Těbo Wita
Opata záwistnicy k Anžietu donesli / z čehož nenáwist post-
wstala: pro křecau Wit a některými Towaryšy do gine
Wlasti ušel. A z wědew Anžie / na geho místě Cyzozem-
ce dostádl: goništo w prwnj noc, kbyž na gitéj šel, S.
Prokop / we dwejšj škole / donlawal takto: Od koho zde
moc máš wladnauti? co zde činíš? On na to / Anžietu
milost tu moc mi dála / abych dokudž sem žiw Klášterem
wladl. S. Prokop zase: Kysle ginam se obrát / spíše než
by hanby négáke došel: Pakli to nevědíš / pomsta Boží
ž nepomire: Opát to widěj / za oblidu máge / málo na-
ně dbal: až čtweré noci na gitéj gdaucym / opát S. Pro-
kop se wkláz / přisně donlawage / šerlau ho slaukl. Opát
rychle k Spirituálnu se wyprawi / křecak se mu to pře-
hodilo / a vzáštntjm Anžietu spráwu dal. Po smrti Anžie-
řce Wratřilaw na geho místo nastaupil: Klášteru a
Boží slouby / wkláště pak Kláštera S. Prokopa w Milo-
wě / dowědew se že Wit Opát w Dvěch gest / posly pro ně-
ho a bratřj wysla / a ge do Kláštera zase wwedl. Co gin
S. Prokop na Pánu Bohu swau přimlawau obgednal:
Za S. Wyznawce a Dědice Čechů gednánym Přemysla
Cetogora 1. Krále Českeho, ob Papeže Innocencia gest
wystawen a wylássen / Léta Páně 1207. Po smrti Komu-
ši, anho wstáge w nebezpečnstwí wyšwal / Křeku aby
přešny wřel / zamyslaw wděl / a tudíž / ed se zase roztopil.
Zloběge to co pobrali / wřátiti přimtil: Utemocně wzdra-
wu / wězně wyřehodil / Papeži se w Křimě, aby ho swa-
rym

19
rym připsal (tebbáz kbyž tam co Blázej Opát gednal / a
wylássen nebyl) wklázal. Tělo geho z Kláštera Sazaw-
skeho do Prahy přenesse / a w ussch SS. na štabě Praž-
ském složené odpočiwá. Léta Páně tisíceho dwaustyho
čtináctého / w Měste Měnsim Pražském / clowěku Boha-
teimu a nabožnímu / Soběslawowi gméněmu / a Manželce
geho Dobromilé / wklázal se w španj gedné noci S. Pro-
kop / a wele z domu swého, dům tu počewosfi Pána Do-
ba a S. Prokopa / přeco, že na tom místě založen gest prw-
nj Dům Města Pražskeho / křez Přemysla a Lybussy / kbyž
Duce s Synem Praž wěl / od nichž Praha nazwana.
Káno wstáwse / kamenj z Petějna špaustěti dála / a Kofel
postawiti / kterýz druheho dne tehož roku, od Danyele a gi-
nát Miká Biskupa Pražskeho / w přitomnosti Přemysla
1. Krále Českeho poswěcen. Žáget fol: 222. Bál: 4.
Dne Čerwona.

7.

Žiwot Swatě Lidmilly.

16. Dne
žáru

Lawibor Štabě Mělnické / Dceru swau
Lidmilly Borwogowi Anžietu Českemu zástau-
bil: křera widauce / že Manžel gegi Křestianke
nabožnstwí přigal / žáwala tež w Křestianstěm nabož-
nstwí býti wywěná. Gakoz y od Cwylsa a swymy Syny /
Spirituálnem Statšim, a Wratřilawem Mladšim /
Křest swau přigala / Pánu Bohu a swym Manželem swa-
žně do Kofela chodje slaužiti / s nimžto šdóm Kofelú wy-
šwěla. Po smrti Bočiwogge / dokonce bohobognosti se ob-
dala / chudým dobře činila / gako Marka: Duchownjm
nápomocná byla / Kofelám a swatým Mššim nadáni čis-
mla.

mila. Po smrti Spirituálna / došel na Stolicy Knížecí /
 cy bratr jeho Wratislaw / gehořelo Manželka Drahomira /
 Zena Wacławowa z Lutice wšl oblačená Pohanskem nez-
 napravitedlná a neustupná, dva Syny porodila / Wac-
 lawa a Woleslawu. Lidmila k svému poručení w Wdo-
 wství wyžádala sobě Wacławu k wychování w Bázni Bo-
 žij a wšle Katolické / což y šťastně učinila / gaťoz y Kněz Pa-
 wel gegj Spowědný k, a S. Mladence do Wydce na litera-
 nj oměň dali. Za tui je Otec jeho Kníže Wratislaw vni-
 řel / z věcnj domu powolan / aby Zemí spravowal : Ale vo-
 křutná Drahomira proti Křesťanskému náboženství bau-
 čila / řeče šiffela / že Syn gegj Wacław w Zprávě S.
 Lidmilly Waby své drzel : Po sobě veliký byl Semě cáhla /
 a kdekoli mohla / Křesťanům se protiviti / w ynasházowa-
 la. Lidmilla hřevu a vkrutnosti gegj místo dagice / z
 Prahy se odebrala do Těrina / žiwot pobožně a swatě w dla-
 k Tamiswila Drahomira dva Wrahy, Tumanu a Tuma-
 na, od S. Lidmilly z věcnj odchowányše S. Wdowu
 z swěra skliditi připowědli. S. Lidmilla Anđelem, ga-
 řa se gi smrt přiblížuge, napomenutá / po učiněném z hřtje
 chřw swých wyznánj / důstognau Oltářnj Swatosti přigaz-
 la / oběd slavný rozkazala připrawiti / a své Wrahy za stůl
 posadivšy / přátelšy s nimi rozmlawagje / gum posluho-
 wala : po obědě Czele swolawšy / každému jeho službu
 zaplatila / a každého zweláše obganšy, políbila / se s nimi
 spolu se rozžehnawšy / do swěho přibylu odessla / a o wel-
 kým náboženstwj Pánu Bohu se modlila : w noci Ru-
 man a Tuman na nj dvěře wyrazili : ona k nim : Bratři
 milj, proč a takowau přehlíwosti gste přišli / wšak gá sem
 vám welké dary, prw než Drahomira, darowala / gaťo mile
 své Syny was na mém Dvoře wychowala : Oni z Lidka
 na kře

na křerém byli se pokosila / gj stáhl : Opět k nim řekla :
 Prošym was maličko počkejte / až swau Modlitbu doko-
 nám / po modlitbě prosyla : Milý Synové, nezabjete
 mne tak hanebně / abych měla oběšená býti / setněte mi bla-
 wu / (hřli se wám) gá také swau Křw wylegi pro meho
 mileho Pána K. gaťo on pro mne hřššnu Zenu. Což oni
 nechřeli učiniti / než gegjm zawitím hřdlo zarážawše / po
 Komoře gj wšáceli / hlawu o Kámen, na křerém klekati
 před Ložem obyčeg mela / hlawu bili, a zabili. Tělo gegj
 w Koste S. Kateřiny na Těrině pochowane / mnoho
 Leth neporušené zůstalo : Odtud ge swatý Wacław do
 Prahy slavně přenesl dal / k Těra Páně 922. Dnes pak w
 S. Gřij na hrade Prašském odpočiwá. Na Těrině w
 Koste, w křerém neyprávě pohřbena byla / žádně pochow-
 wané Tělo přes noc zůstati nemůže / než hřed w noci wy-
 řzeno býwá.

8.

Žiwot Swatého Guntýře / Paustewnika
 Císteho.

Eta Páně 1005. za času Cysáře Gindri-
 cha 3. a Gotarda Opata w Klásterě Altaben-
 ským, Řádu S. Benedykta / Guntýř Swa-
 teho Sstěpána Reale Oberleho křewnj přitel / poso-
 wicy podjlu swěho Zryffelského Klásteru dal / nešl
 Mnichem zůstal. Z Řajna se wrátiv w zdravj drubý
 djl swěho dědictwý chubým a Klásterem rozdal ; před
 Oltářem swatého Marýce Patřona Klásteru dorčeneho
 odpásw Meč / a složim Křesťsky oběw S. Benedykta ha-
 bjna sebe přigali. Kdy swatý Gotard Hildeheimem
 R.
 řym

REVERENDISSIMI
CONSISTORII.

Concionem istam de Sancta LUDMILLA, super illud Luc. 7. v. 12. HÆC ERAT VIDUA, revidi: eamque Typis mandari posse censeo. Pragæ 29. Augusti, 1718.

MAXIMILIANUS WIETROWSKY, S. J. Reverendissimi Archi-Episcopalis Consistorij Assessor.

Imprimatur

DANIEL JOSEPHUS EPISCOPUS,
Vicarius Generalis & Officialis.

DIVA LUDMILLA
VERA VIDUA

To gest: 1718

Swatá Lidmilla Wdowa
Sprawdowá/

Wri Slatnosti Weyročni Swatě WJDMZELN/ Patnáctau Nedeli po Swatém Duchu/ Školujm Pánim Oficjám / a wšemu Lidu w Kapli Swatě WJDMZELN na Chwalách / k Conviciu Pražskému Š Bartoloměje patřijem.

Ob

Anna Banatia Libertyna / Redice Kato-
wického, AA. LL. & Philosophiæ Magistra /
SS. Theologiæ Baccaláre / nědegsyho Admini-
stratora Chwalšého / nynj ale p. t. Kaplana Buttnohorského / strž Báz-
zansj k Wcěnj předstawěná Dne 18. Září/ Léta 1718.

Š Powolenjm Welebně Konzystoře Pražské.

Wtřistěno w Hoře Buttně v Šitěho Wogrěcha Synce / Léta 1718.

DEDICATIO:

Brozeným / Mysocě Wce-
ným / Šlowutně / a mnoho wzácně Wocětwos-
sti / Šeho Wlilsti Šyřské a Král: Pánu Ryč-
táři / Pánu Purgjmistru / Pánu Prymátorowi /
Pánám Špolu-Ráddnjm / a celě Šbey Krátoř-
ského Kragšého Wěsta Kátořníka / Pá-
nám a Patronám mně lasta-
wě náchylným.

Hæc erat Vidua. Luc. 7. c. v. 12.
Ša Wdowa byla. v Š' Šuf. w 7. v. 12.

Štli se Wessowcám wějši máže :
Quod natura dedit nemo negare potest : Še nesna-
dno to Šlowěš změně co dostal od přiroze-
nj : Wcětwě se Chwalšý Posaučacj / Še gšem
se zase k wám nawrátit ! nebo gšá gá z Wěs-
sta Kátořníka / a od Šakáw tak nazwaného / snad gšem se
naučil od Šakáw ležti / a k wám zase po špátly přiležti / nes-
dívte se ! neb gest wěc Šwětu známá / Še ldo pospěchá / odpu-
ščenj za dwěma bráwá / obyčgně šotwa za Praž přigde / na
něg wologj / wrať se zas / hle gá od wás pospěchaje / šotwa
gšem od Prahu se wzdášit / Praha od Prahu y hned se mně zdá-
lo Še někdo na mne wolá / onýma Šlowmi Pšsma revertere, re-
vertere / wrať se zas / gáobých byl na něco zapomněl / w čem
šebě sám dnes prozradím / a wám wygwěm : zšštal gšem něco
dšujen gšlý Wdowě / wššy Pánj Oficjšj / Šaufedě / Šterau
mezy šebám máte / a gáť se domnjwám w Šwornosti s nj aj
podnes přebýwáte / Še šará a ššro gij Waba kopu letá nebo
od mnoštwsj Lét w Šaufedštwu s wámi přebýwá / gestli ale
někomu z přěšpolnjch nenj známá / ššoro Přštem wšážuge ná-
Lidš